

H. KREŠEVLJAKOVIĆ I D. M. KORKUT

TRAVNIK U PROŠLOSTI

1464 — 1878

(Naročito kao glavni grad Bosne 1699 — 1850)

———— TRAVNIK 1961 ————

BIBLIOTEKA ZAVIČAJNOG MUZEJA TRAVNIK

Broj 2

ŠTAMPARIJA I KNJIGOVEZŃICA
T R A V N I K

P R E D G O V O R

Arheološkim istraživanjima u dolini Lašve utvrđeno je da je kraj u kome leži Travnik nastanjen od neolitskog doba. O prehistorijskim i rimskim starinama kao i o kulturnim tragovima iz Srednjeg vijeka pisali su: V. Radimsky, Dr. Č. Truhelka, Dr. M. Mandić, Dr. Jozo Petrović, F. Fiala, A. Hofer, I. Kujundžić, K. Patsch, Dr. St. Sielski, Dr. A. Benac, D. Sergejevski, Dr. J. Korošec, Dj. Mazalić, itd. O današnjem naselju Travnik osim triju manjih priloga A. Bejtica i nešto podataka što ih je donio Dr. M. Mandić u svojoj monografiji o Travniku, nije se niko ozbiljnije bavio historijom Travnika turskog doba, iako je ovaj grad bio 150 godina sjedište bosanskih vezira. I baš ova činjenica potakla nas je na pisanje ove radnje, iako smo znali prije no smo poslu pristupili da su izvori vrlo oskudni.

Travnik leži u uskoj dolini koju sa sjevera zatvaraju obronci Vlašića a sa juga obronci Vilenice. Kroz Travnik protječe rijeka Lašva, lijeva pritoka Bosne. Paralelno sa Lašvom prolazi ovom dolinom cesta koja veže Sarajevo sa Splitom i Bosanskom Krajinom, a od godine 1893 i željeznička pruga od stanice Lašva do Jajca, s kraćim odvojkom Donji Vakuf — Bugojno. Veći dio Travnika leži na lijevoj obali Lašve. Kako ova dolina u samom Travniku nije nigdje šira ni od pola kilometra, to se naselje pruža nizvodno do dva kilometra.

Od prenosa vezirske stolice iz Travnika u Sarajevo 1850 godine, ova je varoš u sporom opadanju. Po broju stanovnika i kuća stajao je Travnik 1879 godine na petom a danas je na dvanaestom mjestu. Tome je opadanju razlog što ovdje ne postoje uvjeti za kakvu jaču industriju, i što je po strani od glavnog drumca koji veže Panonsku niziju s Jadranskim morem.

I u upravnom pogledu Travnik je u opadanju. Od 1699 do 1850 godine bio je glavni grad Bosne, zatim do 1929 godine glavni grad Sandžaka (okružja) i oblasti, a do 1955 središte kotara ili sreza. Danas je Travnik općina u srezu Zenica.

Kako je već rečeno, prošlost Travnika i njegove okoline do dolaska Turaka u ovaj kraj obrađivalo je više naših učenih ljudi, zato se na to doba i ne osvrćemo. Ovaj rad obuhvata turski period (1464 - 1878), a podijelili smo ga u tri dijela. Prvi dio obuhvata vrijeme od 1464 - 1699 godine, drugi dio od 1699 - 1850 tj. dok je Travnik bio glavni grad, a treći posljednje godine turskog vladanja od 1850 - 1878 godine. Zbog nestašice izvora prvi je dio kratak i u njemu je prikazan postanak Travnika. Ni za drugi dio nisu izvori obilni: dva travnička sidžila, jedan iz druge pole XVIII, a drugi iz prve pole XIX stoljeća, nekoliko zakladnica i drugih neznatnijih isprava. Kako smo u ovom djelu na više mjesta prelazili godinu 1850, to je i treći dio vrlo kratak, jer je u njemu izneseno ono, što se dogodilo između 1850 i 1878 godine. Do prenosa vezirske stolice u Travnik, ovo je mjesto sjedište kadiluka (kotar ili srez), a od 1850, Travnik je sjedište sandžaka.

I D I O

TRAVNIK OD 1464 DO 1699 GODINE

T R A V N I K

od 1464 do 1699 godine

Premda je travnička tvrđava u župi Lašvi nastala još u doba bosanske samostalnosti, njoj nema spomena u dosad poznatim izvorima iz vremena bosanskih vladara, dok se spomenuta župa spominje više puta počam od 1244¹ do 1463 godine. Ta je župa stajala pod izravnom vlašću bosanskih vladara. Prvi spomen Travnika pada u godinu 1464. Idući ponovo sultan Fatih Mehmed II prema Jajcu, zadržao se kraće vrijeme u Travniku i za taj njegov boravak vezan je prvi spomen ovom gradu.²

Kako su Turci na Božić 1463 godine izgubili Jajce, organizirao je Ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin, na vojnički uređenu jajačku banovinu, u kojoj je osim Jajca bilo više gradova sa svrhom da brani daljnje prodiranje Turaka i da iz nje vrši napad na turski posjed. Novi pohod sultana Mehmeda II na Jajce 1464 godine ostao je potpuno bezuspješan. U godini 1463 osnovan je bosanski sandžak sa sjedištem u **Vrhbosanju** (Sarajevo), a prvim sandžakbegom imenovan je **Mehmedbeg** veleli **Minetbeg**. Turci nisu odmah zaveli svoju vlast nad cijelim osvojenim područjem, nego su nakon neuspjeha kod Jajca osnovali, 1465 godine, jednu tampon državu, susjednu jajačkoj banovini, a za kralja postavili sebi odanog domaćeg velikaša Matiju. Turci su računali da samo mogu tako osvojiti Jajce, ako ovaj odličnik bosanske krvi pobuni puk u jajačkoj banovini protiv ugarskog gospodstva.³ S tim kraljem nije postigao sultan uspjeha.

Na istoku ovoga kraljevstva sterao se bosanski sandžak koji se prema najstarijem do sad poznatom defteru, napisanom između početka redžeba 872 i kraja ševala 873 godine /26 januar 1468 — 12 maj 1469/, sastojao iz 6 „vilajeta“:

1) Vilajet Kovač s gradom Ključevac,

2) Vilajet Kralj s gradovima Borovac, Kreševo, Crešnevo, Prozor, Susid, Vranduk i Bobovac,

- 3) Vilajet Saraj-Ovasi sa gradom Hodidedom,
- 4) Vilajet Jeleč s gradovima Jeleč i Zvečen,
- 5) Vilajet Pavle s gradovima Dobrun, Borce (Borač) i Višegrad
- 6) Vilajet Herseg s gradovima Mileševo, Samobor i Tučevac (Tuđevac).⁴

U svim gore navedenim gradovima bile su u ovo doba posade i svaki je grad imao svoga dizdara, osim Jeleča.

Spomenuto bosansko kraljevstvo postojalo je i 1471 god.

Prema dubrovačkim izvorima ovaj turski kraj zvao se **Matija Sabančić**. On je slao poslanstva Dubrovačkoj republici a Vijeće mu je darivalo počasne darove. Prema K. Jirečku on se spominje dvaput kao bosanski kralj i to 1467 i 1471 godine. Prema prvoj bilješci on je sin Radivojev, a Dubrovčani mu darivaju 100 perpera u suknu. Godine 1471 spominje se dar predan „domino Mathie Sabancich nuncupato regi Bosne.“⁵ U službi kralja Ostoje 1413 - 1415 godine stajao je neki Brajko Sabančić. Ovi Sabančići, misli Jireček, da su možda bili kao i Klešići, jedna loza kuće Kotromanića.

S ovim kraljem upoznao nas je najprije V. Klaić. Klaić piše da je sultan u ovom dijelu „prave Bosne, što no je bio u njegovoj vlasti, imenovao posebnog kralja, nekoga velikaša pogubljenoga kralja Stjepana Tomaševića, koji se bijaše pokorio i oženio Turkinjom iz Carigrada. Mehmed je proglasio toga vlastelina kraljem bosanskim, prozvao ga Matijašem (možda je to Matija Vojsalić od roda hercega Hrvoja?) i namjestio ga u osvojenom dijelu Bosne, očekujući pouzdano, da će se oko domaćeg sina okupiti i oni Bošnjaci, koji su od nedavna bili pod zaštitom ugarskog i hrvatskog kralja. Naročito se nadao sultan, da će Jajčani, protivnici Ugara (perche Jayzi he naturaliter ynimica de Ungari), pohitati pod zastavu svoga narodnoga kralja, pa tako i pod vrhovnu vlast njegova zaštitnika, turskoga cara. Ali Mehmed se prevario, jer su se Bošnjaci slabo odazivali njegovom kralju.“⁶

Dok je Klaić posve ispravno odredio teritorij ovoga kraljevstva u pravu Bosnu, Thallóczy je držao da se ta bosanska kraljevina sterala u neupokorenim Donjim Krajevima i da je tu Sabančić vladao.⁷

Poslije godine 1471 spominje se Sabančić još jedanput i to 1476. On se ponudio ugarsko-hrvatskom kralju Matiji Korvinu da bi uza nj pristao u borbi protiv Turaka. Za tu ponudu dozvali su Turci i napali su neke njegove gradove. Matija Korvin prihvatio je, međutim, njegovu ponudu i poslao je jedno svoje odjelenje da dođe u vezu s kraljem. Vodili su ga kaločki nadbiskup Jurje Matučina i erdeljski vojvoda Stjepan Bator. Krajem

juna 1476 godine Mađari su razbili Turke negdje = Bosni i spasi Matiju Sabančića.⁸

O daljnjoj sudbini kralja Matije Sabančića nije nam ništa poznato. Isto tako ne zna se gdje je bila njegova rezidencija. Da li je to bio Travnik ili koji drugi grad, izvori šute.

Nabrajajući Thallóczy gradove jajačke banovine navodi sasma proizvoljno među njima i Travnik.⁹ Ali taj grad nije nikada bio u sastavu te banovine, niti je ta banovina u Skopaljskom Polju prelazila na desnu obalu Vrbasa. Kako se Travnik ne navodi ni među gradovima bosanskog sandžaka, stajao je on na teritoriju onog bosanskog kraljevstva, što su ga Turci osnovali.

U doba bosanskog sandžakbega Ajazbega, koji je dvaput bio sandžakom, prvi put od 1470 - 1475, a drugi 1484 - 1485 godine, postao je Travnik sjedište knežine. Tu je knežinu sultan povjerio Stjepanu Brajkoviću ili Brankoviću. Iz jednog deftera saznajemo o toj knežini i Travniku ovo:

„Samo mjesto Travnik, to je hasa mirlive. Kada je trebalo da ovu tvrđavu opravi predašnji je sandžakbeg Bosne Ajazbeg na osnovu carskoga fermama njegovog veličanstva cara, utočišta hilafeta — neka mu je vječan hilafet — dat je ibdžan i postavljeno je kao uslov da bilo musliman bilo nevjernik ako dođe na to mjesto i nastani se, biće oslobođen od divanskih nameta, a po običaju davaće samo timarniku ušur i resim (resmi čift) Ali pošto ovo mjesto neposredno graniči s neprijateljem, više puta došlo je pod njegov udar, pa su neka lica bila razbijena, neka zarobljena a kod nekih lica je bio uništen imetak. Usljed toga trebalo je da se razidu i da odu. Ali kada je došlo do inspekcije i kad se to razmotrilo, pošto je utvrđeno da je vrlo korisno da oni tu stanuju a pošto je velika šteta ako se razidu i odu, izišlo se u susret onima koji su ostali, i određeno je: da daju s kuće na kuću po jedan zlatnik, a hrišćani s kuće na kuću po dva zlatnika, a da budu oslobođeni od harača i spendže i ostalih nameta, pa da po običaju daju ušur od onoga što siju u granicama timarnikova posjeda. Neka pomenutu filuriju daju u doba vršidbe, neka budno i kako treba čuvaju ta mjesta. Ovo je dostavljeno kao i uvijek i zabilježeno u defter i sada je tako unešeno.

Stjepan sin Brajkovića, hrišćanin koji je bio vojnik, zbog toga što je bio vjeran u carskoj službi i donio vijesti o neprijatelju, Ajazbeg ga je izlučio iz vojnika i dao mu je **knežinu Travnik** a i pokojni Murat-paša to je potvrdio i izdao mu pismo i poslije toga takođe mu je uz tapiju dodao baštine na ono što je kao vojnik posjedovao. To je slijedeće što se spominje: zemlje ispod i iznad Lešepčice koju je od ranije posjedovao, livadu po imenu Mabatić Brečota; onom štou je poslije

n grem

pridodao: baštine Radoja sina Periviča i brata mu Vuka koji se nalaze u Travniku, kao i kuća sa dvorištem i vrtom (bostanluk) Redulice Dogloviča. Sada je podesen arz caru muslimana, pa je izdat carski ferman. Također u ovo vrijeme na osnovu zapovijesti kojoj se svijet pokorava pomenute zemlje nalaze se u njegovom posjedu na stari način, pa neka vrši dužnost koju je i do sada vršio. Tako je zabilježeno u defter".¹⁰

Godine 1480 porazili su Ugri kod Travnika vojsku bosanskog sandžaka Dautbega, pa je možda i to doprinjelo da je sultan Bajezid II dokinuo ono kneževstvo i u ovome kraju zaveo redovnu upravu. Za njegova vremena (1481-1512) postao je Travnik muslimansko mjesto, u grad je smještena posada i podignuta u njemu džamija na ime ovoga sultana. Jedan član te posade imenom Sulejman sin Bajezidov držao je 1555 godine pod zakup jednu parcelu vakufa Sofi Mehmed-pašina u Banjoj-Luci, kako je to navedeno u samoj zakladnici.

1485 Godine ¹⁴⁸⁵ 1488, Travnik je bio u sastavu hasša bosanskog sandžakbega kao trg u Lašvi. Tada je u Travniku bilo 11 muslimanskih kuća i 36 gebarskih (kršćanskih).¹¹

Prema defteru iz 1516 godine bivša župa, a sada nahija Lašva, pripada kadiluku Brod; a sama varoš Travnik pripada Lašvi.

Tada je u Travniku bilo 20 muslimana, 6 neoženjenih, 28 „neženjenih gebara“, 8 muslimana nomada, 32 gebarske kuće, 2 baštine, 3 zemunice i 1 gebarska kuća.¹² *Lašva*

Prema defteru iz 935 godine (1528-1529) Travnik je varoš u nahiji Lašvi, sa 20 muslimana, 6 neoženjenih, 44 gebarske (kršćanske) kuće, 6 baština i 28 neoženjenih gebara (kršćana). Planinski pašnjak Milaković i . . . vić 20 filurija. Prvo je bio u posjedu (der dest = u rukama) mirlive Mehmedbega 8 safera 926 (29 I 1520), zatim u posjedu Bali-bega 11 rebievvela 927 (19 II 1521) i Husrev-bega 14 ševala 928 godine (6 IX 1522).¹³

U istom je defteru i popis sela nahije Lašve sa brojem muslimana, neoženjenih, kršćanskih kuća, kršćana, baština, čifluksa s ukupnim prihodom za svako selo. Ta su sela:

1. Selo **Preoča Gora** pripada njoj (Lašvi):

Muslimana 20, neoženjenih 36, kršćanskih kuća 54, baština 4, čifluk 1; prihod 8.279 ✓

2. Selo **Bila**, pripada njoj:

Muslimana 8, neoženjenih 1, duhan (dim, kuća) 1, kršćanskih kuća 21, baština 6, udovica 2; prihod 2.969 ✓

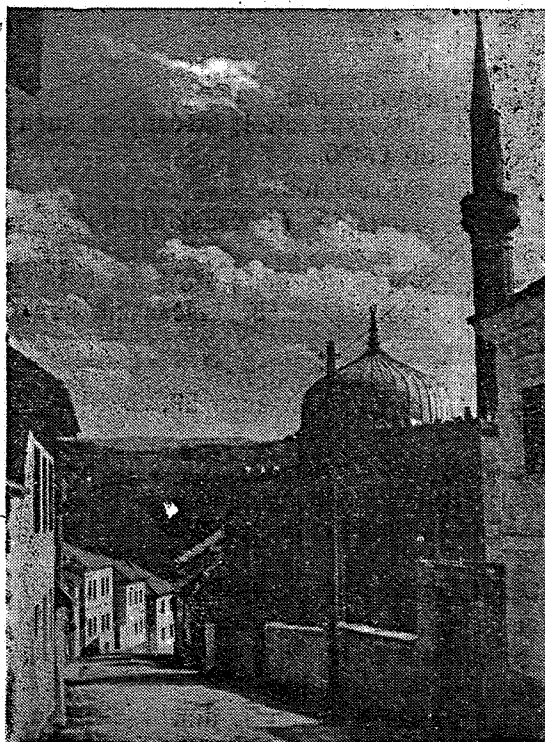
3. Selo **Suhodol**, pripada njoj:

Muslimana 14, neoženjenih 9, gebarskih (kršćanskih) kuća 10, baština 5, udovica 1, bašća 1, njiva 1, livada 1; prihod 2.146 ✓

- 4 Selo **Miletići**, pripada njoj:
Neoženjen musliman 1, gebarskih (kršćanskih) kuća 7, baština 1; prihod 380
- 5 Selo **Dub**, pripada njoj:
Musliman 1, kršćanskih kuća 29, udovica 3; prihod 3.012
- 6 Selo **Orahovo**, pripada njoj: = 6 = 54 22 10 0.2.
Muslimana 6, neoženjenih 3, kršćanskih kuća 64, udovica 3; prihod 3.057
- 7 Selo **Višnjevo**, pripada njoj:
Muslimana 6, neoženjenih 3, kršćanskih kuća 30, baštine 2, udovice 2; prihod 3.148 (2137)
- 8 Selo **Bukovica**, pripada njoj:
Muslimana 9, neoženjenih 7 kršćanskih kuća 40, baštine 2, udovice 3; prihod 3.053
- 9 Selo **Čukle**, pripada njoj:
Muslimana 10, neoženjenih 4, kršćanskih kuća 118, baština 10, udovica 6, prihod 9.096
- 10 Selo **Zaselje**, pripada njoj:
Musliman 1, gebarskih (kršćanskih) kuća 23, baština 1; prihod 1.615
- 11 Selo **Selce**, pripada njoj (tabi i o):
Muslimana 9, neoženjenih 3, kršćanskih kuća 30, baština 3; prihod 2.725
- 12 Selo **Skomorje**, pripada njoj: --
Muslimana 3, kršćanskih kuća 29, baština 2, udovica 1; prihod 2.122
- 13 Selo **Zabilje**, pripada njoj:
Musliman 1, neoženjen 1, dimova (duhan) 7, kršćanskih kuća 15, baština 5, prihod od 1 bašće, 2 njive, 1 livade; prihod 2.081
- 14 Selo **Guča Gora**, pripada njoj:
Muslimana 4, dimova 7, kršćanskih kuća 52, baština 15, udovica 1; prihod 4.042
- 15 Selo **Jezerce**, pripada njoj: 40 + 46 +
Muslimana 2, neoženjenih 1, dim 1, kršćanskih kuća 46, baština 4, udovice 4; prihod 2.797
- 16 Selo **Ričice**, pripada njoj:
Muslimana 5, neoženjenih 1, kršćanskih kuća 62, baština 20, udovica 3, prihod 4.632
- 17 Selo **Mošunj**, pripada njoj:
Muslimana 3, neoženjenih 1, kršćanskih kuća 13, dim 1, baština 7, čifluk 1, prihod od njiva 5, livada 2; prihodi 2.618

18. Selo Gladnić, (?) pripada njoj:
 Kršćanskih kuća 5, baština 3, prihodi 659
19. Selo Bučići, pripada njoj:
 Muslimana 7, neoženjenih 3, kršćanskih kuća 11, baština 2, udovica 3, dim 1, prihodi 1.414
20. Selo Čehova, (?) pripada njoj:
 Muslimana 7, dim 1, kršćanskih kuća 8, baština 4, udovica 1; prihod 1.317.

Ukupno (svega): 60.470

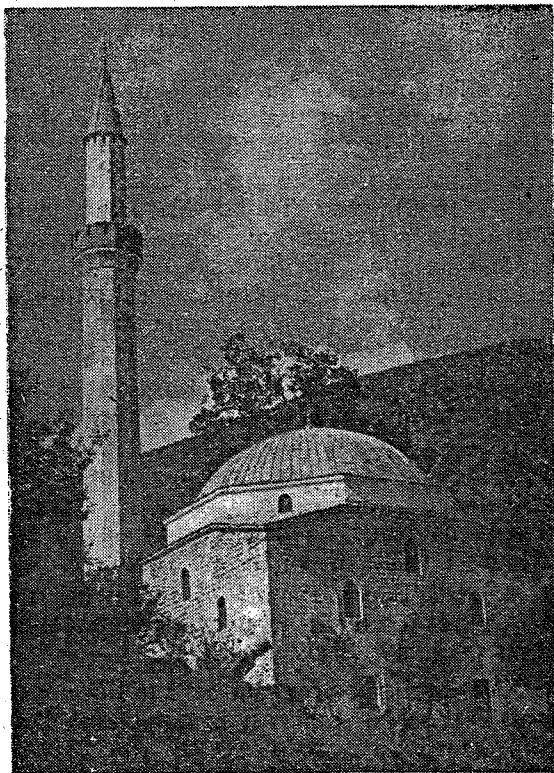

Ulica Varoš ispod grada

Godine 1519 Travnik je sjedište vojvode, a po svoj prilici i sjedište kadije kadiluka Bosna Brod. Iz jednog pisma zadarskih rektora, upućenog u Mletke 22 februara 1519 godine, koje govori o jednoj turskoj provali na mletačko zemljište, vidi se, da

je u Travniku toga vremena bio vojvoda neki Đurno (biće Đurno ili Đurmiš) koji je još s dvojicom bosanskih vojvoda učestvovao u toj provali.¹⁴

Za samu varoš Travnik, osim gore spomentih deftera, imamo još dva sigurna dokumenta. Prema prvom dokumentu koji je upisan u jedan stari sarajevski sidžil Travnik je 1556. kasaba a drugi je također jedan defter napisan između 1579 i 1600-te godine. Drugih sigurnih dokumenata sve do trećeg decenija XVII stoljeća nemamo. U tome vremenu sagrađeno je više džamija, ali se njihove zakladnice, koje su za teritorijalni razvoj naših gradskih naselja dokumenti prvog reda, nisu sačuvali. Tako o teritorijalnom razvoju Travnika ne znamo ništa pouzdano. Varoš se razvijala po svojoj prilici najprije zapadno od tvrđave i najstariji dio Travnika treba tražiti u današnjoj ulici Varoš. U toj su ulici i dvije džamije: Varoška iz nepoznate godine i Jeni-džamija (Nova džamija) koju je podigao Hasanaga 1549. godine dizdar

Jeni-džamija u Travniku

grada Ključa na Sani osnovavši jedan vakuf 1547. što saznajemo iz onog zadnjeg deftera. To je za onovremeni Travnik monumentalna zgrada koja se u prvobitnom obliku sačuvala do danas. Iz istog deftera znamo da je sultan Bajezidova džamija imala svoj vakuf u Travniku kao i to da je prije 1600-te postojao vakuf nekog Mehmed-čelebije sina Kemal-agina za uzdržavanje češama i kaldrme koje je on sagradio. Do 1626 izgrađena je ova varoš sve do Lukâ, jer je te godine postojala mahala Luke koja je kasnije urasla u Osmanbegovu mahalu. Do 1590 godine nastala je i travnička čaršija, u kojoj je neki Mehmed sagradio most preko Lašve 999 godine (od 30 X 1590 — 18 X 1591). Na tom mostu bio je natpis na arapskom jeziku, koji se očuvao u jednoj knjzi, što ju je 1627 godine prepisao **Bekir sin Ibrahim Čojo-zade**, stanovnik mahale Luka.¹⁵

Osim već spomenute tri džamije, postojale su prije 1659 još tri ili 4 i to Gaziagina danas Sulejmanija, zatim Muslihudinova ili Tekijska na Lončarici, pa Lukačka i možda džamija u Šumeću. Uz neke od ovih džamija sigurno su postojali i mektebi.

Prema Memibegovića opisu bilo je u Travniku 1624 godine 50 kuća (biće vojnika) u tvrđavi, a u varoši (borgu) 600 kuća, a ratnika u gradu i u varošu 650.¹⁶

U jednom opisu Bosne što ga je napisao kasniji bosanski biskup (1631 — 1639) Ivan Tonko Marnavić, spominje se i Travnik među većim mjestima koje je zauzeo sultan Mehmed II. Tu se osim Travnika spominje Sutjeska, Zvornik, Visoko, Kreševo, Vareš, Olovo, Fojnica, Srebrenica, Zakator i Jajce. Očito je da je Marnavić uzeo ova mjesta prema stanju od godine 1627 nepoznavajući njihovo stanje u doba pada Bosne.¹⁷

Po Evliji Čelebiji, koji je ovdje boravio 1659 godine bilo je u Travniku 17 džamija i 2.000 kuća, što prizemnih što katnića prekrivenih šimlom u 11 mahala. Ni jedan ovaj broj ne odgovara pravom stanju. Toga vremena u Travniku je moglo biti 7 džamija, 600 — 700 kuća u 7 mahala. Po istom putopiscu bila je ovdje jedna javna banja i jedan han. On hvali Travnjake kao gostoljubive ljude i ističe da se bave i lovom.¹⁸

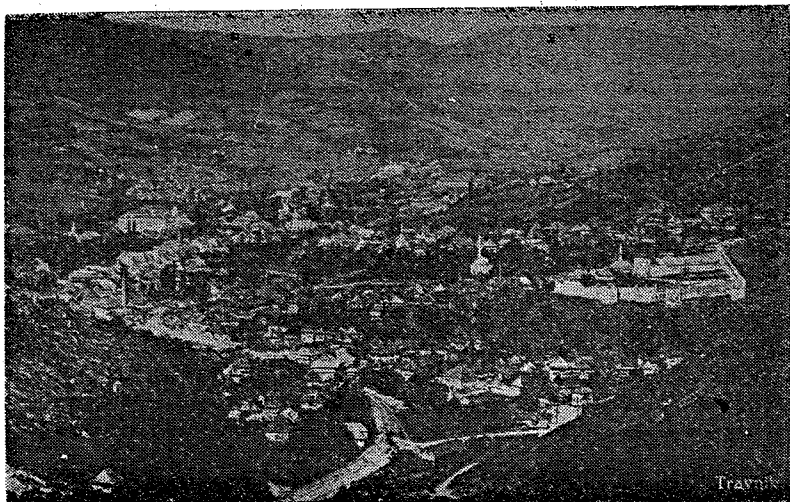
Kakvih je obrta bilo u travničkoj čaršiji ne zna se, ali se sigurno zna, da su travnički trgovci prije početka Kandiskog rata trgovačkim poslom odlazili u Mletke.

Krajem XVII stoljeća prozvala se katolička crkvena župa Lašva imenom Travnik, a franjevci iz ove župe, koja je pripadala fojničkom samostanu, potpisuju se „da Travnich“. Iz ove župe spominju se dva ugledna člana bosavske franjevačke redodržave i to Antun, provincijal Bosne Srebreničke (1672 — 1675)

i Franjo, najprije kustos od 1696 do 1699 i provincijal do 1702 godine.¹⁹

U ovom vremenu imao je Travnik svoj vodovod uzet iz vrela Bunarbaše i na njemu je bilo više uličnih česama. Na Lašvi, Bunarbaši i u Šumeću bio je bez sumnje po koji mlin i po koja stupa, a na Bunarbaši i Čabruši postojale su i tabhane.

Eto to je sve što se o Travniku za sada sigurno zna.

Travnik prije požara

- 1) E. Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis, ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagreb 1892, str. 12
- 2) G. Elezović, Turski dokumenti za istoriju Jugoslavena, Bratstvo XXVI, str. 115
- 3) Thallóczy — Šufflay, Povijest (banovine, grada i varoši, Jajca 1450 — 1527, Zagreb 1916, str. 98
- 4) Istanbul, Beledije kütübhanesi N 76 Muallim Cevdet yazmakarı Ovaj je defter nedavno otkrio naučni saradnik Orijentalnog instituta Hamid Hadžibegović
- 5) Thallóczy — Šufflay, o. c. 98
- 6) V. Klaić, Povjest Hrvata, II svezak, dio III, Zagreb 1904, str. 64
- 7) Thallóczy — Šufflay, o. c. 98
- 8) Thallóczy — Šufflay, o. c. 109 — 111
- 9) Thallóczy — Šufflay, o. c. 233
- 10) Defter u Arhivu Predsjedništva vlade u Carigradu, mikrosnimak u arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu.
- 11) Defter na istom mjestu.
- 12) Defter na istom mjestu.
- 13) Defter na istom mjestu.
- 14) Marino Samudo, Ondašnji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom. Kukuljević, Arkiv VIII, str. 74, 75.
- 15) Biblioteka bivšeg Balkanskog instituta br. 748
- 16) F. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, Starine XIV, str. 188
- 17) Dr. Horvat, Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia (separat iz GZM XXI (1909), str. 148
- 18) Glasnik Z. M. XX (1908), str. 193. U originalu je navedeno 2000 kuća, dok Kemura griješi kad mjesto 2000 piše 12000.
- 19) Monumenta franciskana Jugoslavia II, str 202 i 263

* * *

II D I O

TRAVNIK OD 1699 DO 1850 GODINE

I. GLAVNI GRAD BOSNE

1) O prenosu stolice u Travnik

Bosanski sandžak organiziran je 1463 godine, a Bosna je postala pašalukom (beglerbegat ili ejalet) 1580 godine. Glavni grad bosanskog sandžaka bilo je najprije Vrhbosanje ili Sarajevo, a onda Banja Luka, a glavni grad bosanskog pašaluka bio je najprije Banja Luka, a onda Sarajevo, Travnik i ponovno Sarajevo. S. Bašagić napisao je u svojoj Uputi kako je stolica bosanskog sandžaka prenesena oko 1553 u Travnik i kad je Bosna postala beglerbegat, u Banja Luku, i kako je iz Banje Luke ponovno premještena u Travnik 1639, i iz Travnika u Sarajevo 1851 godine.¹ Svi kasniji historičari koji su se doticali ovog pitanja povodili su se za Bašagićem. Međutim, Travnik nije bio nikada glavni grad bosanskog sandžaka, ali je bio glavni grad bosanskog pašaluka i to ne od 1639, nego od 1699 do 1850 s dva manja prekida 1827 — 1828 i 1832 — 1839 godine.

O prenosu stolice iz jednog mjesta u drugo nisu se očuvali fermanni sve do XIX stoljeća, ali zato postoje drugi dokazi, zadužbine bosanskih namjesnika, i putopisi.

Stolica bosanskog sandžaka prenesena je iz Sarajeva u Banja Luku za sandžakbega Sofi Mehmed paše oko 1553 godine. On je ostavio zadužbina u Sarajevu i Banjoj Luci. I njegovi nasljednici u Banjoj Luci gradili su svoje zadužbine u tome mjestu sve do iza 1600-te, dočim u Travniku nema ni jedne zadužbine bosanskih sandžakbegova kao ni bosanskih vezira sve do početka XVIII stoljeća. Kada je 1626 godine putovao Bosnom Atanasije Georgiceo, Banja Luka je bila još glavni grad bosanskog pašaluka i on je to zapisao u svoju Relaciju. Oko godine 1638 prenio je vezir svoju stolicu u Sarajevo.² I kada je kroz Sarajevo 1640-to godine proputovao Pavao iz Rovinja bilo je Sarajevo glavni grad pašaluka.³ To isto zapisali su i putnici Francuzi Quiclet i Poulet 1658 kao i Evlija Čelebija 1659 godine. To se isto vidi i iz jednog događaja u Lašvaninovoj kronici sub 1682 godine.⁴

Godine 1699 prenio je bosanski vezir Defterdar Halil paša Čoso vezirsku stolicu u Travnik. Tome je bio razlog katastrofalni požar što ga je u oktobru 1697 prozrokovao pohod princa

Eugena Savojskog na Sarajevo. Grad je tom prilikom poharan i vatrom pretvoren u gomilu pepela. Tada je pogorio i konak ili vezirska rezidencija. Da je vezir sjedio u Travniku od 1699 godine, svjedokom nam je više pisama ovoga vezira u Zadar pisanih iz Travnika 1699 — 1702 godine,⁵ od kojih je najstarije napisano 29 XII 1699, a najmlađe 20 V 1702 godine, a te godine premješten je Halil paša s Bosne. Prema tome nije tačno ono što o prenosu stolice piše Chaumette-des-Fosses u svom Voyage en Bosnie: „U početku posljednjeg vijeka Travnik je još bio seoce. God. 1722, neki vezir, kojem je kroz nekoliko godina produžavano namjesnikovanje, obično je bivao bolestan u Sarajevu. Njegova je bolest pripisivana slabom kvalitetu voda. Liječnici ga nasavjetovaše nek ode u Travnik i tamo se naseli. Čista voda iz Lašve, oštrije zrak i lijepe šetnje povratije paši zdravlje i raznesoše dobar glas o ovom zdravom boravištu. Vezir koji je došao iza spomenutog isto tako se tamo nastani; od tog vremena su stanovnici Sarajeva stekli sigurnost da proture kao običaj, što kod Turaka znači zakon, da beglerbeg više ne bi mogao boraviti u njegovom gradu. Toj okolnosti Travnik duguje svoje naseljenje“.⁶

Poslije Halil paše pa sve do 1827 stolovali su bosanski veziri u Travniku. Godine 1826 ukinuo je sultan Mehmed jeničare. U Sarajevu je došlo do bune. Sultan je u Bosnu poslao za vezira energičnog Abdurahim-pašu koji je najprije došao u Zvornik, onamo pozvao poglavice jeničara iz Sarajeva i dao ih pogubiti i 24 III 1827 došao u Sarajevo i ugušio bunu. On je predložio Porti da se stolica prenese iz Travnika u Sarajevo, i o tome je izdan ferman početkom ševala 1242 (konac aprila 1827) godine. Kada je u Sarajevu došlo ponovno do bune, bio je Abdurahim-paša prisiljen da se povuče iz Sarajeva u Travnik. Desilo se to 9 juna 1828 godine. Od 1828 do 1832 ponovo je Travnik sjedište vezira. Drugi prekid desio se nakon potpunog sloma pokreta Husein-kapetana Gradašćevića. Njegov pobjednik Kara Mahmud Hamdi-paša ušao je u Sarajevo 5 juna 1832 i Sarajevo je postalo glavni grad Bosne, no to nije dugo potrajalo. Do ponovne bune došlo je u Sarajevu u julu 1839 godine i onovremeni vezir Mehmed Salih-paša Vedžihija morao je napustiti Sarajevo i preseliti se u Travnik. Zadnji vezir koji je stolovao u Travniku bio je Mehmed Tahir-paša. On je umro u Travniku 21 maja 1850 godine. Tahir-pašin nasljednik Hafiz Mehmed-paša došao je u Sarajevo 19 juna 1850 i tu se stalno nastanio, i tako je Travnik prestao biti glavni grad.

Prema tome, Travnik je bio glavni grad 143 godine. Kroz ove 143 godine desilo se 90 promjena na vezirskoj stolici. Ali kako su neki veziri po dva, tri pa i četiri puta dolazili na ovaj

položaj, izmjenilo se u svemu 77 vezira. Sedam ih je umrlo u Travniku.

Prenos stolice iz Sarajeva u Travnik povoljno je djelova po razvoj ove kasabe. Travnik se proširio naročito prema zapadu. Tu su nastale dvije nove mahale, Osmanbegova i Paša mahala, a na istočnoj strani mahala Dolac. U Osmanbegovoj mahali nastala je nova čaršija i prozvala se Gornja za razliku od Stare, Donje. Izgrađeno je mnogo javnih i privatnih zgrada, porastao je broj stanovnika, procvao je obrt i trgovina, itd. Tome su dosta doprinijeli i pojedini veziri sa svojim zadužbinama i raznim koristonosnim objektima za njihovo uzdržavanje.

Prvi veziri koji su stolovali u Travniku stanovali su bez svake sumnje u kakvoj privatnoj većoj kući, dok je izgrađen konak uz lijevu obalu Lašve u današnjoj Gornjoj Čaršiji. Kada je taj konak sagrađen i koji ga je vezir gradio, ne zna se, ali je sigurno sagrađen prije 1749 godine, jer se tada prvi put spominje.⁷ Taj je konak služio i kao rezidencija vezira i kao njegov stan.

2. Vezir i divan

I dalje su bosanski beglerbezi ili veziri paše sa 3 tuga. Često puta na ovaj položaj dolazili su i bivši veliki veziri. Prihod bosanskog beglerbega prema Chaumette-u iznosio je 1,800.000 groša ili 2,700.000 franaka godišnje u običnim prilikama. I kako je već spomenuto, veziri su se često mijenjali — jedno usljed slabosti centralne vlade, a drugo usljed silovitosti feudalne gospode. Dešavalo se da se u jednoj godini desila po 3 puta promjena na vezirskoj stolici. Vrlo su rijetki veziri XVIII i prve pole XIX stoljeća koji su ostali u Bosni od 2 do 5 godina. Još su rijetki domaći sinovi koji su u ovom vremenu postavljeni na ovaj položaj.

Glavni pomoćnici bosanskog vezira u civilnoj službi bili su tzv. ridžali. Bilo ih je 6:

- 1) Defterdar — šef finansija u pokrajini.
- 2) Timar defterdar, upravnik i blagajnik domena i feuda.
- 3) Teskeredžija, šef kancelarije i korespodencije.
- 4) Mukabeledžija, kontrolor i generalni inspektor vojnih jedinica.
- 5) Čaušlar — čehaja, veliki meštar ceremonija i generalni adutant i
- 6) Defter čehaja, veliki arhivar. Svi su oni nosili titulu efendije.

Vezir sa ovih 6 ridžala sačinjavao je bosanski divan ili vijeće, to su zapravo sjednice vlade. Ako se radilo o kakvom sudenju, onda je bio član divana i travnički kadija, a ako se radilo o kakvom feudalcu, onda je bio prisutan na divanu i alajbeg (pukovnik) onoga sandžaka iz koga je bio feudalac.

Ridžali su bili uvijek domaći sinovi, a postavljala ih je Porota na prijedlog beglerbega. Ova mjesta (položaji) su najunosnija u pokrajini.

Ako je vezir morao poći u rat ili inače na kakvo putovanje po zemlji, ostavljao je zastupnika koji se zvao kajmekam. Vrlo često, da ne kažemo redovito, tu je dužnost vršio bosanski defterdar. Svaki novi vezir postavljao je odmah po svome imenovanju kajmekama koji bi ga zastupao dok on stigne.

3. Vezirova svita

Vezirova se svita sastojala od više stotina osoba, a dijelili su se na delije i pašalije, prvi su konjanici a drugi pješaci. Svi su oni bili jednako obučeni. Delije su nosili na glavi bijeli turban. Svaki je delija imao jednoga slugu. Za odjeću se brinula država. U jednom vojno geografskom opisu Bosne napisanom od nekog austriskog uhode oko 1763 godine stoji, da je ta ga da brojila 100 delija i 500 pašalije,⁸ dok Chaumette piše da ih je bilo početkom XIX stoljeća u svemu pet do šest stotina osoba. Na čelu svih njih se nalazi čehaja-beg koji gotovo uvijek vodi i poslove svoga gospodarstva. Zatim dolaze silahdar-aga, mačonoša, veliki marš i dvora; čohadar-aga veliki komornik; haznadar-aga, blagajnik; muhurdar-aga, čuvar vezirova pečata; i kaftan-aga, veliki meštar odjeće, protovestijar. Svi su oni uživali veliko povjerenje kod svog gospodara. U ovoj sviti bila je prava snaga i moć i slabijih i jačih vezira. Ti su ljudi bili stranci. Dolazili su i odlazili zajedno s vezirom. Svaki je ridžal imao svoga zastupnika ili čehaja i još po kojega pisara. Veći broj pomoćnog osoblja imao je naročito defterdar. U njegovom uredu bio je **bina-emin**, povjerenik za građevine. Država se brinula o gradnji i popravku tvrđava, nekih mostova i puteva, pa zgrada u kojima su bili državni uredi. I kada bi se šta u tim objektima gradilo i popravljalo, bina-emin je sastavljao proračun, nalazio neimare, nadzirao rad i obavljao kolaudaciju.

4. Ajansko vijeće.

Od vremena vezirovanja **He kim o g lu A li - pa še** (1735 - 1740) sastaje se u Travniku svake godine nakon ramazanskog bajrama ajansko vijeće kome pretsjeda bosanski vezir. Članovi su toga vijeća bili svi kapetani, ajani (gradski tribuni) i odličniji jeničari i bosanski alajbezi. To je vijeće imalo

uglavnom savjetodavnu vlast, ali u njima su se raspravljali često i važniji državni poslovi, a vjerovatno i lične zadjevice. Ako se ukazala potreba, vezir je mogao staviti ajansko vijeće i u vanredno zasjedanje. Zadnje takvo vijeće održalo se u Sarajevu 1835, na kome su ukinuti kapetani, dizdari i ajani.

5. Mjesne vlasti u Travniku.

Još od XVI stoljeća bio je Travnik sjedište kadije, vojvode, dizdara a možda i serdara. Ove su vlasti ostale u Travniku i nakon prenosa vezirove stolice sve do uvođenja reforama.

a) Trvnički kadiluk.

Ovaj se kadiluk službeno zvao Bosna Brod, a sastojao se od dvije nahije Travnik i Zenica. Pripadao je u peti razred kadiluka.⁹ Kadija je morao nekada sjediti u Zenici, jer je tu bio važan prelaz — brod preko Bosne, i po tome je kadiluk dobio svoje ime. Kada je sjedište kadije preneseno u Travnik ne može se približno odrediti, ali je to bilo svakako prije 1557 godine. // Hadži Kalfa naziva ovaj kadiluk Travnik, ali on se piše kao Bosna-Brod sve do 1851 godine.

Kadiluk Bosna-Brod spada među najstarije kadiluke u Bosni. Prva poznata isprava kadije Bosna-Broda potiče iz godine 1502.¹⁰ Ove je godine bio na teritoriji kadiluka grad Bobovac, koji je tada imao svoju posadu. Godine 1531 na njegovoj teritoriji su gradovi Tešanj i Maglaj. Ti su gradovi oko 1580 godine izdvojeni iz Bosna-Broda i Tešanj je postao samostalan kadiluk. Prenosom stolice bosanskog vezira iz Sarajeva u Travnik godine 1699, postao je kadija Bosna-Broda član bosanskog divana.

Prema fermanu izdanom u drugoj dekadi mjeseca rebiulahara 1179 (27 IX — 6 X 1765) plaća trvničkog kadije iznosila je dnevno 60 akči.¹¹

Osim kadije sjedio je u Travniku i kassam tj. sudac koji je vodio brigu o vojničkim ostavinama. Tu službu obavljao je 8 IV 1721 neki Mustafa. Ne znamo da li je Travnik uvijek imao kassama.

Prema jednom popisu od 18 džum. II 1202 godine (26 III 1788) Trvničku nahiju činila su ova 43 sela: Karaula, Knežovo, Varošluk, Bačvice, Goleš, Komar, Bilo Bučje, Vlahovići, Senkovići, Ramska, Opara, Zagrlje, Orašac, Bistro, Hrankovići, Bučići, Mošunj, Mosor, Večeriška, Zaselje, Vitez, Kruščica, Preča Gora, (Preočica ?), Bila, Pučkovići, Ričica, Pokrajčići, Jarjanić(?); Orahovica, Glubin, Čukle, Jezerce, Komorje, Orahovo, Zagrađe, Dub, Višnjévo, Guča Gora, Suhodol, Poljanica, Grabova, Zaselje.¹² U isto doba dijelio se Travnik u ovih 7 mahala: Gaziaga,

6 3 9
Hasanaga, Osmanbeg, Osoje, Šumeće, Muslihudin (Potur-mahala) i h-Hasan.¹³ Kasnije se spominju još mahale: Dolac i Paša.

Kadije kao suci nisu imali stalnosti, pa su se često mijenjali. Pun rok jednog kadije u jednom mjestu bio je 20 mjeseci, i kada je to vrijeme isteklo, dolazio je drugi kadija. Na kraju ove radnje donosim listu kadija Bosna-Broda čija sam imena našao u originalnim dokumentima.

Kadijin ured zvao se meščema. Taj se ured do iza 1699 godine nalazio svakako u starom dijelu Travnika, a nakon izgradnje novog konaka sagrađena je i nova meščema negdje u njegovoj blizini. U jednom požaru koji se desio nešto prije 14 V 1827 godine, izgorila je i ova mehkema sa svim namještajem, sidžilima, protokolima i ostalom arhivom, pa je za mehkemu iznajmljen konak (velika kuća) Redžai-efendije uz mjesečnu kiriju od 50 groša. Nabavljeno je i nešto novog namještaja kao što su slamnjače za mindere i platno za lice. To je iznosilo 128 groša. Osim toga nabavljeno je jedno čekmedže za 55 groša. Kirija za zgradu teče od 1 ševala 1242 (28 IV 1827)¹⁴ Iza toga sagrađena je nova mehkema.

b) Vojvoda.

Vojvode su po manjim mjestima vršili administrativno policijske poslove i izvršavale naloge kadije, vezira i vezirovih muteselima što su sjedili po većim mjestima ovoga ejaleta. Ne znamo sigurno ko ih je postavljao. Pod njihovom upravom bio je izvjestan broj stražara — pandura ili sejmena kao i zatvor za manje prekršaje. Već nam je poznato da je Travnik sjedište vojvode od prije 1519 godine. Prvi poznati vojvoda bio je neki Durna (Durmo ili Durmiš). Za ovoga vremena poznata su nam samo dvojica vojvoda i to neki Hasanaga oko 1785¹⁵ i Saćir aga koji je tu službu vršio oko 1833 godine.

c) Dizdar.

Dizdari su bili zapovjednici tvodava i njihove posade (vidi travnički grad).

d) Serdar.

U Travniku i Zenici bio je nepoznat broj jeničara. Njihov komandant u jednom mjestu ili nahiji zvao se serdar, a postavljao ga je jeničar zabit (jeničarski aga) koji je sjedio u Sarajevu. Područje jednog serdara zvaše se **serdarija**. Prema onome što sigurno znamo o zeničkim serdarima, a tako će sigurno biti i u Travniku, vlast je jednog serdara trajala 3 mjeseca. Jedan te isti serdar nije mogao biti postavljen ponovo, ali je mo-

gao biti postavljen na preskok. Oko 1807 godine bilo je u Travniku 15 aga, koji su u slučaju rata o svom trošku vodili 20 — 40 ljudi. Svaki ovakav odio imao je po jednog bajraktara. U jednoj ispravi iz 1201 (1686) spominje se travnički serdar Mustafağa, za koga se kaže da je imenovan od sarajevskog age.¹⁶ Iz raznih isprava vidi se da su se i u Travniku jeničari bavili obrtom i trgovinom, kao i u Sarajevu i da ih je bio znatan broj.

Vojvodini sejmeni i serdarevi ljudi obilazili su gradom i pazili na red. To spominje i Bulbulija u svojoj pjesmi o Travniku.¹⁷

II. NOVE GRAĐEVINE U TRAVNIKU

1. Doprinos bosanskih vezira izgradnji Travnika

Iz raznih izvora znamo da je 12 bosanskih vezira podiglo u Travniku 32 objekta u bogoštovne, prosvjete, humanitarne i utilitarne svrhe, a za njihove održavanje sagradilo i prikupilo svojim vakufima (zakladama) 106 koristonosnih objekata, mahom u privredne svrhe. Među ove prve objekte spadaju dvije nove i tri obnovljene džamije, 5 mekteba, 3 medrese od kojih je jedna s tekijom, 8 česama, 2 šadrvana, jedan nanovo izgrađen vodovod, 4 turbeta, jedna sahat kula, jedna kula za stanovanje i jedna kasarna. Od koristonosnih objekata ovdje su sagradena 2 bezistana sa 57 dućana i još 40 raznih dućana, 3 velika hana, od kojih je jedan nanovo sagraden, a dva su kupljena; kupljena je jedna kuća s baščom; podignuta je jedna javna banja (hamam) a od druge banje otkupljena je jedna četvrtina; zatim jedna sjenara i jedan ambar. Osim toga na današnjoj Žitarnici ureden je jedan trg. Dobar dio objekata obiju vrsta sagraden je u starom dijelu Travnika, dok su sve građevine h-Mehmed-paše Kukaviće podignute u novom dijelu Travnika.

Stari dio Travnika sterao se prema zapadu do Luka i današnje Potur-mahale. Pri izgradnji i starog i novog Travnika učestvovali su svojim zadužbinama i bogatiji Travnjaci.

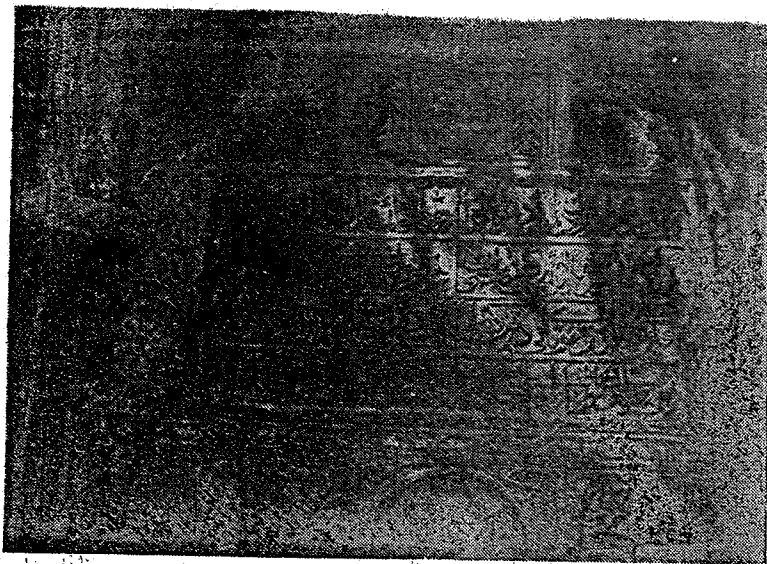
Ovdje ćemo navesti zadužbine i koristonosne objekte onih 12 bosanskih namjesnika:

1) Elči h-Ibrahim-paša sagradio je i uvakufio prije 28 III 1706 u starom dijelu Travnika u mahali Osoju medresu s tekijom i jedan mekteb i za njihovo održavanje uvakufio han s ambarom i sjenarom, brijačnicu i uz nju dućan, nalbantnicu, kafanu, buzadžinicu i uz nju dućan, pekaru s dućanom, 5 kasapnica s I klaonicom, tabhanu na Bunarbaši i 5 dućana.¹⁸

2) U Gornjem Turbetu više Travnika sagradio je jednu česmu 1744 godine Jegen Jakim Mehmed-paša. Šta je uvakufio za njeno održavanje, ne zna se.

3) Abdulah paša Muhsinović umro je 25 IV 1749 i pokopan je ispred pašinskog konaka, i kako kaže Lašvanin, učiniše mu turbe velelipo i goleme spese*. To je turbe sagrađeno iste ili slijedeće godine, ali prije 2 septembra 1750, jer je toga dana Lašvanin umro u Jajcu.¹⁹

4) Sopasalan Kamili Ahmed-paša iz temelja je obnovio nešto prije 3 VII 1757 potpuno oronulu Gazi-aginu džamiju, osim kamene munare, temeljito popravio vodovod i sagrađio pod džamijom 27 dućana, prikupio jedan han i uredio trg, određivši prihod za uzdržavanje džamije, češme i vodovoda.²⁰

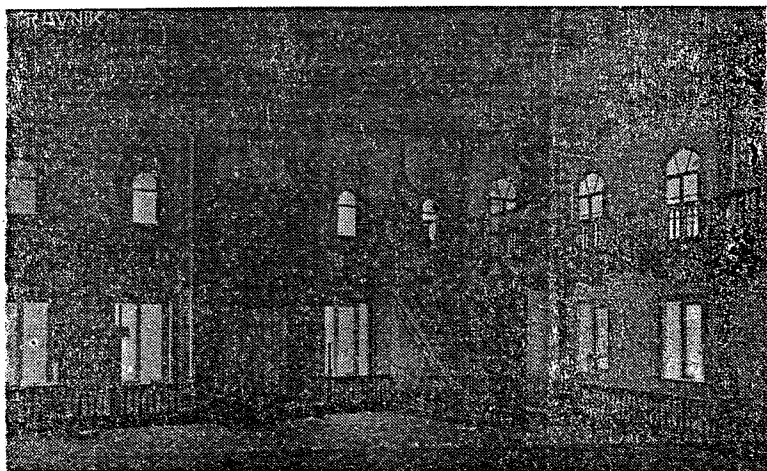

Natpis na sabljli „Pod Lipom“ Perišan Mustafa-paše česma.

5) H-Mehmed-paša Kukavica sagrađio je prije 21 VII 1758 godine u novom dijelu Travnika džamiju sa kamenom munarom i mekteb, a od koristenosnih zgrada bezistan sa 47 dućana i još dva dućana izvan bezistana. Za drugog vezirovanja koje je trajalo od 28 VIII 1757 do 13 VIII 1760 godine podigao je medresu i pred njom šadrvan i jednu javnu banju. Njegovo je djelo i jedan vodovod s vrela Bunarbaše do džamije i medrese. Za svoju razonodu sagrađio je u selu Bačvicama na sastavima Komarske i Karaulske Lašve konak u kome je ljetovao.²¹ Kako je zakladnica u kojoj se navodi broj dućana u bezistanu prepis a ne original, izgleda da ovaj broj dućana nije pouzdan.

6) Zadužbine Mehmed-paše Muhsinovića su mekteb i medresa na Lončarici. On je iz temelja obnovio oronulu susjednu

tekijsku džamiju. Za uzdržavanje tih zadužbina uvakufio je 3.000 groša u gotovu i prikupio kuću sa baščom, han sa baščom u Muslihudinovoj mahali i četvrtinu Ebu-Bekirova hamama u Osmanbegovoj mahali. Sve je to izvršeno između 2 I 1764 i 8 III 1770 godine.²² On se pobrinuo i za rasvjetu turbeta svoga oca Abdulah-paše Muhsinovića i za učenje džuzova svome ocu. Njegov čehaja Sulejman Ruhi iz temelja je sagradio češmu uz Sulejmaniju džamiju 1184 (1770) godine. Ploča s kratkim ali neobično lijepo stilizovanim natpisom čuva se u Sulejmaniji džamiji.

Interijer Sulejmanije džamije

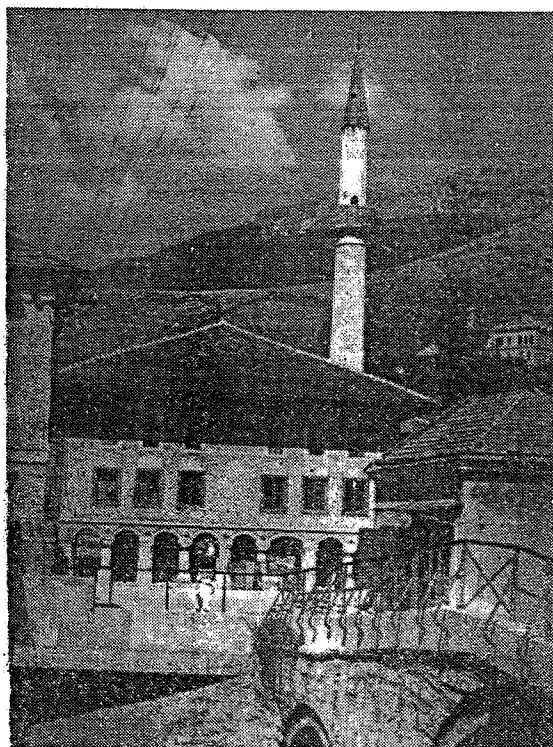
7) Nešto prije 14 II 1799 sagradio je češmu Pod Lipom Perišan Mustafa-paša i nedaleko te češme podignuto je turbe u kome leži ovaj legator. Zakladnice nema, ali natpis na češmi svjedoči da je njegova zadužbina.

8) Između 22 IV 1799 i IV 1801 godine sagradio je Mehmed-paša Vanlija u novom dijelu Travnika jedan mekteb i za njegovo uzdržavanje uvakufio dva dućana. Zakladnice nema.

9) Godine 1815 desio se u Donjoj Čeršiji požar u kome je izgorila Gazi-Agina, odnosno toga vremena zvana Čamilija džamija, pa ju je temeljito obnovio i dekorirao **Sulejman-paša Skopljak** 1816 godine. Osim toga on je sagradio u Gornjoj Čaršiji sahat kulu i podigao turbe u dvorištu Kukavičine medrese nad grobom bivšeg bosanskog vezira Mustafa-paše Janišeherlije. Njegov vakuf sastojao se 1888 godine od 32 dućana u koje je sigurno ubrojeno onih 27 pod džamijom, zatim od 2 kuće, 2 kožare (tabhane) i 1 ambara. Osim toga ovome vakufu pripada

i jedan pašnjak i neko zemljište izdavano pod mukatu. Zakladnice nema.²³

10) Nedaleko od gornje sahat-kule sagradio je jedan mekteb 1826 godine Šerif Siri Seim-paša, član porodice Evrenosovića. Zakladnice nema, ali natpis na ploči stoji i danas.

Sulejmanija džamija i most preko Lašve

11) Ali Namik-paša sagradio je jednu džamiju pokraj Toplane na mjestu današnje gimnazije 1829 godine i dao je napraviti Ibrahim dedetovo turbe više stanice Doca.

12) Posljednji vezir Mahmed Tahir-paša koji je rezidirao u Travniku podigao je kod vrela Bunarbaše jednu kulu i nove vezirove dvore u kojim je ljeti stanovao i vojarnu između 1847 i 1850. godine.

Turbe kod željezničke stanice Doca nad grobom nekog Ibrahim-dedeta iz temelja je obnovio neki Salih-paša 1811 godine. O ovom Salih-paši nije nam ništa poznato.

Zanimljivo je da kroz ovo vrijeme nije poveo ni jedan ri-džal za bosanskim vezirima, jer ni jedne njihove zadužbine nema u Travniku, premda su i njihovi prihodi, naročito defterdarovi i timar-defterdarovi bili znatni. Iz XVI XVII stoljeća ima i njihova po koja zadužbina u Bosni i Hercegovini.

2. Doprinos privatnika u razvoju Travnika

Kako su prvi veziri rezidirali najprije u starom dijelu Travnika, to su oni u tome dijelu i podizali razne objekte, a uz njih su nešto doprinosili i privatnici. Kao i danas, tako i prije, ništa se nije gradilo dok se za to nije ukazala potreba. Iz oskudnih dokumenata znamo samo za dvojicu legatora trećeg decenija XVIII stoljeća i to za Hadži Adila sina Mustafina i Jusufagu sina Hasanagina. Oba su sigurno Travnjaci, prvi je živio u Travniku, a drugi u Carigradu, i sigurno je tamo obavijao neku službu.

H-Adil sin Mustafin, stanovnik Hasanagine mahale u Travniku, sagradio je i uvakufio prije 8 IV 1721 godine jednu džamiju u istoj mahali i 16 dućana, jedan do drugoga u Bašćaršiji.²⁴

U Šumeću sagradio je džamiju i uz nju mekteb Jusufaga sin Hasanagin, a na vodi Šumeću jedan mlin s 4 kamena i 2 stupe za valjanje sukna. Zakladnica je napisana između 5 14 VII 1723 godine.²⁵ Iz ove isprave da se naslutiti da je u Šumeću i prije bila džamija, jer legator spominje stare i nove službenike džamije, prema tome ova je mahala nastala još u XVI ili XVII stoljeću. Svoj vakuf povjerio je on dvojici sinovaca koji su živili u Travniku. Jednom je bilo ime Mahmudbeg a drugom Mustafabeg.

Novi dio Travnika, zapadno od Luka i Mušljudin (Potur) mahale kako je već rečeno, nastao je uglavnom nakon 1699 godine. Tu je sigurno među prvim velikim zgradama podignut konak ili vezirska rezidencija s više nuzgrednih zgrada, onda sud (mehkema) i jedna javna banja. To je sve izgrađeno prije 1749 godine. Već nam je poznato šta su u ovom dijelu Travnika izgradili pojedini namjesnici poslije 1750 godine.

Godine 1627 postojala je mahala Luke, koja je kasnije urala u Osman-begovu mahalalu i njeno se ime potpuno zaboravilo. Kako se ovaj kraj od lijeve obale Lašve prema sjeveru još od sredine XVIII stoljeća zove Osmanbegov džemat ili Osmanbegova mahala, mora da je tu ovaj Osmanbeg podigao više raznih zgrada. O njemu nam je samo poznato to, da je živio u prvoj polovini XVII stoljeća i da je umro 1633 godine. Tom njegovom imovinom upravljao je odbor koga su činili stanovnici toga džemata, i birali muteveliju ili upravitelja koji je

odboru polagaó račun. Kod svih drugih vakufa muteveliju je postavljala vlast. U tome se nazrijeva neka vrsta autonomije, što inače nigdje nije poznato. Odbor je i povećavao imovinu ovoga vakufa. Tako je, što se zna oko 1766 godine prikupio i 3/4 Ebu Bekirbegova hamama. Gotovinu, za koju predaja kaže da su stanovnici između sebe sakupili pred kojih 200 godina, davana je pod interes pozudanim ljudima uz dobre jamce.

Prihodom od glavnice popravljao se vodovod ove mahale, pokopavali siromasi, plaćao se kuluk i sve druge daće koje su prije okupacije razrezivane na mahale, ograđivala se groblja, davale potpore siromašnim u mahali, plaćao se muhtar, itd. Uz to su bila uvijek po dva ukopa koji su se davali bogatijim ljudima na 14 dana bez kamata, kada bi ko od bogatijih umro, a ne bi se odmah našlo novaca za ukop. Ovi su ukopi iznosili 2000 groša i ta se svota nije nikada u drugu svrhu posuđivala. Dabar dio ove glavnice propao je 1878 godine prilikom turskog bankovnog sloma. Poslije organizacije vakufa u Bosni i Hercegovini, 1883, prestala je samouprava nad ovom imovinom, nad kojom je dotad upravljala samo mahala, ali se ješ neko vrijeme davala mala potpora sirotinji koja je 1889 godine iznosila 100 forinti.

Godine 1888 sastojala se imovina Osmanbegova džemata od 11 dućana, 3 kasapnice, 2 kuće, 3 bašće, 1 mlina na Lašvi, 1 kafane i 3/4 spomenute banje. Osim toga imao je tada i glavnicu od 2900 forinti. Prihod od nekretnina i glavnice iznosio je 790 forinti, a rashod 646 forinti. Još 1888 vide se neki tragovi od mahalske samouprave, jer su pored muhtara koga je mahala birala, a vlast priznavala, u ovom džematu bila dvojica starješina s plaćom svaki po 24 forinte.²⁶

U Osmanbegovu džematu i susjednoj Potur mahali stanovali su ridžali i drugi odličniji ljudi, ali bilo je i sirotinje. Jedan dio travničkih kršćana i Jevreja imao je ovdje svoje kuće. Ovdje je nastala i nova čaršija kojoj je udario temelje h-Mehmed-paša Kukavica. To je današnja Gornja Čaršija. Na protivnoj strani Lašve nastala je i druga mahala. To je Paša-mahala. Biće da se tako prozvala što je u njoj podigao ogromnu kuću Ibrahim-paša, sin h-Mehmed-paše Kukavice. Niže vezirovog konaka ali na desnoj obali Lašve podignuta je lijevaonica topova, do nje jedna džamija i topnička vojarna. To je sve nastalo u prvoj polovini XIX stoljeća. Prema jednom francuskom izvještaju iz 1806 godine vidi se, da je ova tophana bila u jednom parku opasanom palisadama.²⁷ Sve tri spomenute ustanove stajale su tamo, gdje je danas travnička gimnazija.

Poslije 1736 a prije 1777 godine nastala je i treća mahala na istočnoj strani Travnika. To je današnji Dolac. U ovoj mahali stanovnici su isključivo katolici.

- 1) S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1464 — 1850), Sarajevo 1900, str. 35
- 2) Državni arhiv Zadar, Miscellanea II-IV (1950 — 1952), str. 93
- 3) Stipan Zlatović, Izvještaj o Bosni god. 1640 o. Pavla iz Rovinja, Starine Jug. akad. XXIII, str. 37
- 4) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, Sarajevo 1916, str. 63
- 5) Na ova pisma upozorio me je prof. S. M. Traljić, službenik Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru.
- 6) M. Amedee Chaumette-des-Fosses, Voyage en Bosnie, Paris 1816, str. 38
- 7) Dr. Fra Julijan Jelenić, o. c. str. 86
- 8) G. Bodenstein, Povijest naselja u Posavini 1718 — 1739, GZM XX (1908), str. 99
- 9) H. Šabanović, Popis kadiluka u Europejskoj Turskoj, GZM LIV, str. 342
- 10) Fotografija dokumenata kod H. Kreševljakovića
- 11) Arhiv Orijentalnog instituta u Sarajevu broj 1160
- 12) Travnički sidžil u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 915, novi broj 26
- 13) Isti sidžil
- 14) Travnički sidžil na istom mjestu broj 27, str. 154
- 15) Travnički sidžil na istom mjestu, br. 26
- 16) Travnički sidžil broj 26
- 17) Bulbulina pjesma o Travniku koja je nastala iza 1721 u Kronici M. E. Kadića IV, str. 66 — 68
- 18) Zakladnici u Gazi Huseinbegovoj biblioteci; A. Bejtić, Elči Hadži Ibrahim-pašin vakuf u Travniku, Sarajevo 1942, (Separat iz „El-Hidaje“ god. V); A. Bejtić, Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika, Naše starine II (1954), str. 152 — 154 i Nedavno je pronađena i originalna zakladnica među knjigama umrlog Siradža Korkuta u Travniku.
- 19) Dr. Fra Julijan Jelenić, o. c. str. 86
- 20) Prepis zakladnice u Vakufskoj direkciji u Sarajevu broj 307; A. Bejtić, Čamilija džamija i njen vakuf u Travniku, Glasnik IVZ, god. X (1942), str. 143 — 148; A. Bejtić, Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika, Naše starine II (1954), str. 155 — 156
- 21) Zakladnica u Vakufskoj direkciji u Sarajevu br. 696; A. Bejtić, Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika, Naše starine II (1954), str. 156 — 157
- 22) Zakladnica u Vakufskoj direkciji u Sarajevu br. 700; A. Bejtić, o. c. str. 158
- 23) Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889, Sarajevo, str. 705
- 24) Faksimil ove zakladnice u Derviša M. Korkuta u Sarajevu; A. Bejtić, o. c. str. 154
- 25) Zakladnica u Vakufskoj direkciji u Sarajevu (prepis) br. 727; A. Bejtić, o. c. str. 155
- 26) Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889, Sarajevo, str. 703
- 27) V. Jelavić, Francuska izvješća o Bosni, GZM XVIII (1906), str. 323

III. STANOVNIŠTVO I VJERSKE ZAJEDNICE

1. Stanovništvo

Poslije podataka o broju stanovnika što nam ih daje defter iz 935 (1528-29) godine sve do 1879 godine nemamo sigurnih podataka ni o broju stanovnika ni broju kuća. Prema Memibegovića opisu bosanskog pašaluka iz trećeg decenija XVIII stoljeća bilo je u Travniku oko 650 kuća.¹ Ako se uzme da je svaka kuća prosječno brojila po 5 stanovnika, onda bi tada u Travniku moglo biti oko 3.250 stanovnika. Godine 935 (1528-29) bio je veći broj kršćana nego li muslimana. Kasnije je opadao broj kršćana a rastao broj muslimana, tako da je kršćanski broj jedno vrijeme bio spao na nulu.

Prema izještaju biskupa Delivića bilo je u Travniku 1736 godine 2000 muslimanskih kuća, zatim 2 katoličke kuće dok pravoslavnih uopće nije bilo, a isto tako ni jevrejskih.² Ovoliki broj kuća u Travniku nije nikada mogao biti, pa s njime ne možemo ni računati.

Po jednom vojno-geografskom opisu Bosne iz 1785 godine, austriskog uhode Božića, u Travniku je bilo 600 - 700 kuća i od toga do 100 kršćanskih, a toliko bi ih tada moglo i biti. Božić ne spominje Jevreje, ali i njih je tada bilo stalno nastanjenih u Travniku.³

Prema Chaumette-u oko 1808 godine brojio je Travnik 7.000 stanovnika, u koji je broj uračunato 1.000 pravoslavnih, 500 katolika, šesdesetak Jevreja i 300 Cigana. Ovdje je opet uzet prevelik broj pravoslavnih stanovnika.

Po podacima austriskog konzula u Travniku Mitessera brojio je Travnik 1809 godine 12.000 stanovnika sa oko 3.000 kuća u 12 mahala u kojima ima 10 džamija, od toga 5 na svod a 5 sagrađenih od drveta.⁴ Ni jedan od ovih brojeva nije tačan.

Prema jednom francuskom anonimnom izvještaju iz 1810 godine Travnik je imao 1.500 kuća sa 7.000 stanovnika, samih muslimana.⁵ Ni ovi brojevi ne odgovaraju pravom stanju. Iz ova tri spisa pisana u najkraćem vremenu najljepše se vidi kolika se vjera može pokloniti pišanju stranaca.

Botaničar iz Münchena O. Sendtner kaže da u Travniku 1847 godine je moglo biti više od 700, a manje od 1000 kuća.⁶

Po Jukiću bilo je u Travniku oko 1850 godine 1.500 muslimanskih, 350 katoličkih, 100 pravoslavnih, 50 jevrejskih i 80 ciganskih kuća.⁷ Ovdje je opet prevelik broj muslimanskih kuća, dok ostali brojevi odgovaraju bar približno stvarnom stanju.

Poslije prenosa vezirske stolice u Sarajevo, Travnik je u opadanju u svakom pogledu. Nešto se stanovnika i iselilo. Tako je na dan popisa 15 juna 1879 godine bilo u Travniku 1.179 kuća, 1.313 stanovna, 5.887 stanovnika od kojih su 3.482 muslimani, 1.455 katolici, 576 pravoslavni i 374 Jevreja. Dok su u Travniku rezidirali bosanski veziri u njihovoj je sviti bilo i stranog elementa, kao i prvih godina turske uprave. Inače je stanovništvo ovoga grada u većini slavenskog porijekla. Dok su veziri u Travniku rezidirali, bio se ovdje udomio turski jezik kao ni u jednom drugom mjestu u Bosni.

U Travnik su se useljavali, naročito nakon 1699 godine, ljudi iz raznih krajeva Bosne. Ovamo su dolazili trgovci i obrtnici naročito iz Sarajeva, Skoplja na Vrbasu, Hlivna, Tuzle i Fojnice, a uselilo se i više feudalnih porodica.

Najuglednije feudalne porodice u Travniku bile su: Bambići, Agačevići, i Begovci, ujedno i najstarije feudalne porodice, rodом iz Travnika. Oni su osiromašili i prešli u „esnaf“. Danas se samo za Agačeviće zna da su bezi i ponekad ih „begaju“ (oslovljavaju) sa beg. Starinom su iz Travnika takođe Gluhbegovići, Corbezi, Topalbegovići i Šaranbegovići. Ostale begovske familije su ove: Miralemi starinom iz Donjeg Vakufa i obližnjeg sela Jemanlića; Kukavičići-Ibrahimpasići starinom od Foče; Teskeredžići i Hasanaškići iz Duvna; Hafizadići potječu iz jedne kađiske porodice nastanjene u Jajcu, a u Travniku se javljaju u drugoj polovini XVIII stoljeća. Stanovali su u predjelu Piroti. Šaćirbegovići su porijeklom iz Kotor-Varoša; Vilići su iz Vilića kod Gornjeg Vakufa, oselili u Carigrad, gdje je ova loza izumrla; Krehići, zaimska porodica rodом iz Ljubuškog; Kurići prozvani Mudezirovići iz Donjeg Vakufa, oselili u Carigrad i Sarajevo; Kurbegovići iz Tomine više Sanskog Mosta gdje su im pređi bili kapetani, preselili u Sarajevo i Donji Vakuf; Korče iz Korče kod Tarčina, izumrli početkom XX stoljeća; Gagići doselili iz Livna; Kopčići - Hadžibegovići s Kopčića kod Donjeg Vakufa; Sulejmanpaškići - Skopljaci iz Odžaka kod Bugojna, raselili se. Krajem XVIII stoljeća javljaju se u Travniku i bezi Kulinovići (sada Kulenovići). Jedna grana Kulinovića došla je iz Kulen Vakufa, a druga iz Petrovca.

U Kasapovićima živi na starini zaimska porodica Kasapovci-Zaimovići, od kojih je bio onaj Alibeg Kasapovac što je dugo iza okupacije 1878 krstario po planinama srednje Bosne i s

kojim su austro-ugarske vlasti imale puno okapanja, dok se nije prebacio u Novopazarski Sandžak. Odatle je otišao u Carigrad, gdje ga je sultan Abdul-Hamid primio u svoje tjelohranitelje (silahšore), za koje je uzimao samo Bošnjake i Šćiptare.

Godine 1915 Derviš-beg Miralem je znao da su u Travniku bile 34 begovske porodice. On je to izjavio rekavši „ovo nas 34 numere bega“ pred nekolicinom ljudi u Travniku, koji su se zainteresovali i jedva ustanovili da je taj broj zaista tačan.

Od Miralema jedan je bio kratko vrijeme bosanski vezir i to Mehmed-paša. Od Hasanpašića dvojica su, Dervišbeg i h-Ali-beg legatori kao i Hasanbeg Kulenović. Dervišbeg, kasnije Derviš paša Teskeredžić, sagradio je jednu arhitektonski uspjelu džamiju u Travniku. Njegova je kuća bila napola evropski uređena o čemu govori Kukuljević i Hiljferding. Hiljferding za nj kaže da je bio najobrazovaniji beg i vođa liberalne opozicije. Umro je u Carigradu 6 februara 1878 godine kao član Šura-i-devleta (Državnog savjeta)⁸

2. VJERSKE ZAJEDNICE

a) Muslimani.

U Travniku je sagrađeno u svemu 16 džamija od kojih je još 13 uzgor. Osim toga bila je i jedna musala na terasi ispod tvrđave. To je bio ograđen prostor pod vedrim nebom na kome su se obavljale molitve u svečane dane. Uz neke od onih 16 džamija postojali su i mektebi (početne vjerske škole). U Travniku bilo je i derviša (muslimanskih redovnika) koji, kako izgleda, nisu imali naročite tekije, nego su svoje obrede (zikir) vršili po džamijama. Muslimudinova džamija na Lončarici zove se i danas tekiska džamija. U XVIII stoljeću podignute su tri medrese (srednje vjerske škole).

Legatori džamija, mekteba i medresa ostavljali su zaklade za njihovo uzdržavanje, zavještavajući gotov novac ili koristonsne objekte da se od prihoda njihove zadužbine izbržavaju i službenici plaćaju. Te zadužbine zovu se vakufi, a njihovi upravitelji mutevelije. Svaki je vakuf do 1883 bio potpuno samostalan a njime upravljao mutevelija po odredbama zakladnice ili vakfije. Godina 1878 zatekla je u Travniku 16 vakufa.

Od XVIII stoljeća ima Travnik svog muftiju čija je glavna dužnost izdavanje decizija ili fetvi. Neke su muftije bili ujedno i muderisi (profesori) jedne od triju travničkih medresa, naročito Elči Ibrahim pašine medrese. Tu su dužnost u zadnjih devedeset godina vršili članovi porodice Korkut. Travnički muftiluk dokinut je 1931 godine.

b) Katolička župa.

Na teritoriji župe odnosno nahije Lašve postojala je od zasada nepoznatog vremena crkvena župa koja se zvala takođe Lašva. Ta župa ili proh ja pripadala je fojničkom samostanu do 1860 godine tj. izgradnje samostana u Gučoj Gori. U toj župi bio je i Travnik. Krajem XVII stoljeća zamijenila je parohija ime Lašvu imenom Travnik.

U parohiju Lašvu nastanila se krajem XV ili početkom XVI bar jedna katolička porodica iz Sarajeva i prozvala se Sarajlić. Jedan član te porodice Franjo Sarajlić iz Lašve bio je krajem XVI stoljeća kurator u Fojnici. On je autor tužbe protiv bosanskog biskupa Franje Baličevića što su je bosanski franjevci opremili u Rim 22 jula 1594 godine. Kako je bio vješt talijanskom jeziku mora da je nauke završio u Italiji. Na toj tužbi potpisan je „da fra Francesco Serajlich da Lasfa, cura (to) di Voinitza“.⁹ O ovoj parohiji govori nekoliko izvještaja što su ih bosanski biskupi povodom svojih kanonskih putovanja slali u Rim. Najstariji takav izvještaj potiče iz pera bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića. Prema njegovom izvještaju iz 1672 godine u župi Lašvi ima 870 katolika i u njoj nema ni crkve ni župskog stana¹⁰.

U jednom drugom izvještaju iz godine 1708 ova se crkvena župa zove Travnik i ima svoga župnika.¹¹

Biskup Mato Delivić 1736 godine kaže o ovoj župi:

„3 nov. 1736 prva i najbliža samostanu Fojnica parokija zove se Travnik, redovna residencija bos. paše, zdrava zraka i bogata živ. namirnicama. U ovom velikom mjestu i naseljenom nalaze se 2000 kuće Turaka i 9 mošeja, između kojih se nalaze samo 2 mizerne kuće katolika, jer ovi borave izvan grada u poljima i brežuljcima, pošto su oni seljaci travničkih Turaka. Ipak njima vladaju fino, jer pašina blizina ukida tursku tiraniju. Zato se u ovoj parohiji nalaze katolici u lepom broju i u boljem stanju nego u drugim mjestima. U celom ovom teritoriju ne vidi se ni jedan pravoslavni. Pošto se parohija sastoji od mnogo sela, većinom udaljenih jedno od drugoga, pošto se među njima nalaze mnogobrojna turska sela morao sam radi komocije naroda da držim službu na 4 mjesta. Najprije u Gučoj Gori, tajnom mjestu, izvan ceste u jednoj kući gdje boravi paroh sa svojim pomoćnikom, i tu je podignut oltarčić kako se je moglo, 3 dana sam jedno za drugim vršio dužnost svetu. Zatim u mjestu zvanom Ilovača blizu Travnika i samo brežuljkom odeljen od njega gdje u potpunosti slobodi i u lepom broju žive sami katolici; tu sam također 3 dana vršio sv. dužnost u jednoj komotnoj kući. Treće u Zorašju 2 milje izvan Travnika prema zapadu, tu sam u jednoj špilji pod jednim velikim kamenom davao krizmu 2 dana.

Četvrtu sam dužnost obavio prešavši veliko brdo u jednom mjestu zvanom Kaverne (tal. pećine), daleko 3 sata prema jugu od Travnika gdje sam se zaustavio 3 dana da olakšam dolazak katolika koji borave na tim strmim i ledenim brdima. Pošavši otale po mrazu i snegu hodajući celu noć povratih se u samostan Fojnica„.

Ove godine bilo je u ovoj župi 229 katoličkih kuća i 1.965 stanovnika u 30 raznih naselja, od toga je bilo u Travniku i u susjednim naseljima:

u Travniku	2 katoličke kuće sa	17 stanovnika
u Ilovači	42 katoličke kuće sa	274 stanovnika
u Guvnu	4 katoličke kuće sa	22 stanovnika
u Polju	7 katoličkih kuća sa	55 stanovnika
u Slimenima	3 katoličke kuće sa	22 stanovnika
u Bačićima	8 katoličkih kuća sa	75 stanovnika
	66 katoličkih kuća sa	465 stanovnika ¹²

Između 1672 i 1737 godine proživila je Bosna svoje najteže dane što ih je prouzrokovao bečki rat i jedna strašna kuga i glad, pa ipak se broj stanovnika u ovoj župi više nego podvostručio.

Kako se iz ovoga izvještaja vidi godine 1737 nije postojao Dolac kao naselje, pod tim imenom.

Istim povodom kao i Delivić piše provincijal fra Bono Benić za travničku župu 1768 godine ovo: Travnik je residencija sa svojom kapelicom, ali se sakrament u njoj ne drži pošto je blizu grada gdje boravi vice-kralj ili paša sa svojim dvorom, punim Hristovih neprijatelja, pa bi se izložio (opasnosti) da ga pogrde, itd. Tu borave stalno 3 misionara, a više puta i 4.¹³

2 novembra 1776 posjetio je ovu župu biskup fra Marko Dobretić i zadržao se u Docu u kući pobožnog katolika Nikole Cvitkovića.¹⁴ I to je prvi spomen Docu.

Stanje ove župe izgledalo je 1813. godine ovako. Sjedište je župe Guča Gora. U njoj su u svemu 43 naselja sa 22 zaseoka, sa ukupno 1.253 kuće i 5.233 katolika. Tada je bilo u Travniku 35 kuća sa 93 stanovnika, a u Docu s Vilenicom 149 kuća sa 539 stanovnika. U ovoj je župi toga vremena i Zenica. Od ona 43 naselja u 16 su zastupane sve tri religije, a u daljih 17 živili su muslimani i katolici zajedno, dok su u 10 sami katolici.¹⁵

Godine 1827 postao je Dolac stalno sjedište travničke župe, gdje je još od prije postojala mala kapela. Jedan od njegovih prvih župnika bio je Stjepan Marković (umro u Fojnici 1852 godine). On je dao u Mlecima saliti 6 srebrenih svijećnjaka sa

oznakom „Travnik“, svakako iz prinoša ove župe, koji se i sada čuvaju u vojničkom samostanu.¹⁶ Župnik fra Ante Tuzlančić (1812-1880) rođeni Travnjak isposlovaio je od Porte ferman i 1843/54 godine sagradio crkvu znojem i troškom župnjaka. Priloge za crkvu dao je i onovremeni sultan, sarajevske pravoslavne kujundžije i travnički bezi Teskeredžići i Vilići.¹⁷ Budući da je ova crkva oskudijevala sa slikama, obećaše Ambroz Vranicani i Ivan Kukuljević 1857 godine poslati za nju dvije slike sv. Petra i Antuna iz Zagreba. Njih dvojica bili su kratko vrijeme gosti Antuna Tuzlančića.¹⁸ Prije izgradnje crkve otvorena je ovdje osnovna škola za mušku djecu 1847 godine, a ženska dolaskom sestara Vinkovki 1872 godine.¹⁹ Mladi franjevci s Jukićem, na čelu nastojali su da dođe do otvaranja osnovnih škola i to svoje nastojanje počeli su provoditi u djelo 1847 godine. Te godine otvoreno je više osnovnih škola, a među prvima i ova dolačka. Neke od tih škola polazile su i pravoslavna djeca.

Zadnji župnik u ovome periodu bio je fra Jako Baltić (1813-1887) rodom iz Travnika. Njega je ovdje zatekla 1878 godina, a službovat je počeo u Docu 1871 godine. On je bezvodni Dolac opskrbio vodom kopajući bunare, zagradiio je solidnu zgradu za osnovnu školu i počeo zidati crkvene tornjeve, a u toj ga je akciji pomagao i onovremeni bosanski vezir Asim - paša potporom od 5.000 groša. Baltić je autor još neštampanog „godišnjaka“ u kome ima lijepih podataka za kulturnu i političku historiju ovoga kraja i ostale Bosne. Isto tako ostala je u rukopisu i njegova gramatika turskog jezika. Bio je i član Upravnog vijeća (Idare medžlisa) u Travniku.²⁰

Vramenom su se od travničke župe odijelila pojedina naselja i stvarale se nove župe, tako da je travnička župa 1877 godine obuhvatala samo 10 naselja sa 555 kuća i 2.497 stanovnika.

Dolac	123	kuće sa	608	stanovnika
Travnik	129	„	339	„
Grahovik	68	„	309	„
Polje	53	„	220	„
Pribilovići	9	„	76	„
Putičevo	44	„	229	„
Slimena	70	„	512	„
Vilenica	16	„	85	„
Guvna	27	„	132	„
Nevića Polje	16	„	87	„

Prema Chaumette-u bilo je u Travniku 1807 - 1808 oko 500 katolika, a po Jukiću 350 katoličkih kuća. Chaumette-ov broj ne

odgovara nikako pravom stanju, jer sigurno znamo da je 1813 godine bilo u Travniku samo 154 katolika.

c) Pravoslavna parohija.

U Travniku je bilo 1879 godine 576 pravoslavnih stanovnika. Pravoslavni elemenat počeo se naseljavati u Travnik od sredine XVIII stoljeća. U jednom izvještaju iz 1736 godine stoji kako na cijelom teritoriju travničke župe „ne vidi se nijedan pravoslavni“. Da li je to bilo baš tako, ne da se ničim dokazati. I dok je iste godine vršio krizmu biskup Mate Delivić, došlo mu je 7 pravoslavnih žena iz obližnjih mjesta koje su udate za katolika i primile katoličku vjeru. Ta su mjesta stajala izvan ove župe, pa prema tome i izvan Travnika.²² Pravoslavni su dolazili u Travnik kao obrtnici, trgovci, ali su se useljavali i u sela i to uvijek u manjem broju. Iz popisa što ga je 1813 sastavio biskup Miletić znamo da je bilo pravoslavnih u Travniku i još u 15 sela travničke župe izmiješanih s katolicima i muslimanima.²³

Zasad se sigurno ne zna kada je nastala pravoslavna parohija u Travniku. Njen zametak neće biti stariji od početka prošlog ili kraja XVIII stoljeća.

Po Chaumette-u bilo je u Travniku oko 1808 godine 1.000 pravoslavnih, ali taj je broj znatno pretjeran jer dobar poznavatelj ovoga kraja, 40 godina kasnije, Jukić, kaže da u Travniku ima svega okruglo 100 pravoslavnih kuća, a u čitavoj travničkoj nahiji ima jedva 1.200 pravoslavnih stanovnika.²⁴

U Travniku iznad današnje klaonice stoji staro kršćansko groblje, u kome su se pokopavali i pravoslavni i katolici, a u kome su podavno spomenici, polupani. Održao se samo jedan spomenik jednog travničkog paroha.

Godine 1857 bio je travnički paroh Đoko Kojdić. Njegov dom posjefili su A. Vranicani i I. Kukuljević i srdačno su bili primljeni.²⁵

U Travniku su pravoslavni imali svoju osnovnu školu za koju se kaže da je osnovana 1822 godine, a imali su sigurno i kakvu kapelicu prije izgradnje nove crkve, jer u ono doba i najmanje vjerske zajednica nisu bile bez bogomolje. Pravoslavni su sagradili crkvu i školu na Babića Brdu. Crkva je dogotovljena 1854 godine, a građena je 3-4 godine što znači, da sredstva nisu bila baš obilna. Je li i ona školska zgrada u to doba nastala, nije potpuno sigurno, jer je neku pomoć za gradnju dao bosanski valija Safvet-paša (1869-1871)²⁶ Zemljište za školu i crkvu poklonio je Šemsibeg Ibrahimpašić - Kukavičić, sin Mehmed-Alajbegov (umro 1873).

Oko godine 1860 sagradila je ova opština dva hana u Travniku na Žitarnici, od kojih je jedna dvospratna zgrada a poznat je po imenom Vladičin han, jer su u njemu ostsjedale vladike kad bi dolazile u Travnik. Od 1903 godine služe ovi hanovi kao stanbene zgrade.²⁷

U crkvi na Vitovlju ima jedna ikona koja je nekada bila svojina sarajevske crkve. Kasnije je ta slika prenešena u travničku pravoslavnu crkvu. Tu je sliku dao popraviti 1849 travnički trgovac Josif Kovačević, što je i na slici zabilježeno.²⁸

d) Jevrejska općina.

Sredinom XVIII stoljeća postigla je travnička čaršija vrhunac u svome razvoju i postala izvorom rada i zarade. Osim Travnjaka dolaze ovamo obrtnici i trgovci iz drugih mjesta i nastavljaju radom. U tome vremenu pojavljuje se u Travniku i prvi Jevreji kao trgovci novčari i liječnici. Oni dolaze iz Sarajeva jer ih drugdje u Bosni nije bilo. U Sarajevu su došli prvi Jevreji sredinom XVI stoljeća i nisu odavde nikuda micali sve do ovoga vremena. Prvi Jevrej s kojim se sretamo u Travniku bio je Jozef Čolak ili Čolaković, vrlo bogat čovjek, koji se bavio raznim finansiskim poslovima i kod podmitljivih vezira uživao je naročiti ugled. Njegov poslovni prijatelj i veliki sarajevski trgovac i bogataš Ahmedaga Dženetić, pohlepan za zaradom primio je od države 2.391 1/2 groš na ime popravka tvrđave u Dubici. On je umro prije nego je tom poslu pristupio, a njegov sin Smail povratio je taj novac bosanskom defterdaru 27 oktobra 1749 godine. Spomenutog dana sastavio je kadija Bosna-Broda ispravu, iz koje se vidi kako je gornju svotu primi bosanski defterdar Mustafa efendija i odmah je predao na čuvanje židovu Jozefu Čolaku. To se desilo u prisustvu bosanskog vezira Ebu-Bekir paše.²⁹ Zašto je tako postupio bosanski defterdar ne znamo, ali je tu sigurno po srijedi neka špekulacija. Čolak se nije stalno nastanio u Travniku, ali je sigurno ovamo više puta dolazio u sličnim poslovima. No ovdje su se nastanili drugi Jevreji.

Izgleda da su Travnjaci lijepo primali Jevreje, ili u najgorém slučaju da su bili ravnodušni, jer je njihov broj u Travniku rastao, tako da ih je 1879 godine bilo 374, a u Sarajevu 2.077. I to je poslije Sarajeva bila njihova najveća općina u Bosni. U drugoj polovini XVI stoljeća nastanio se jedan Jevrej u Mostaru i nije se mogao održati.³⁰ Poslije velikog požara u Sarajevu 1852 godine otselilo je nekoliko Jevreja u Banju Luku i udarili na veliki otpor. Dugo vremena su stanovali po hanovima jer im nije niko htio iznajmiti ili prodati ni kuće ni dućana. Prije 1762 Jevreji su u Travniku stalno nastanjeni. Iz te godine potječe i

najstariji datirati nadgrobni spomenik na jevrejskom groblju na Bojni u Travniku. U hamamu na Lončarići imali su oni zasebnu prostoriju za ritualno kupanje,³¹ a imali su i kakvu-takvu sinagogu.

U Travniku su se oni bavili trgovinom i u zadnje doba limarskim obrtom. Davali su i novac na kamate. Ne spominje se ni jedan saraf ili mjenjač. Oni su se teško s novcem rastajali i ako su kome dugovali, često je dolazilo do suda. Oni su slobodno kupovali i prodavali nekreteine. Jedanput su bili došli u vrlo tešku situaciju zbog objede ritualnog umorstva za koje ih je bio optužio kajmekam (zastupnik) novoimenovanog vezira, dok ovaj nije stigao u Travnik, i muslimanska travnička čaršija priskočila u pomoć. Već je spomenuto da su se oni bavili i liječenjem belesnika. O svemu tome imamo nešto podataka pa ćemo ih ovdje donijeti.

Sarajevski trgovac i bogataš Hasan Očaktan stajao je u poslovnim vezama s nekim travničkim Jevrejima i prijateljevao sa travničkim kadijom Mustafom Ćurčićem. Iz Hasanova pisma kadiji od 25 zilkadeta 1225 (22 XII 1810) saznajemo da je Hasan primio 400 groša koje mu je kadija poslao po travničkom Jevreju Binji (Binjo). Od toga je 300 groša isplatio bojadžiji Mul'-Ahmetu, što ih je kadija prema priznanici dugovao spomenutom, a 56 1/2 groša je isplatio nekome preko nekoga kadijina Ibrahima i uzeo natrag priznanicu kadijinu. Na ime svog potraživanja od Barona sina Zumbulova primio je preko kadije sada 100 groša i ranije 150 groša, u svemu 250 groša i poništio priznanice. Moli kadiju da mu kako bilo da bilo nastoji naplatiti tražbinu od 2.000 groša od spomenutih Jevreja i da se o tom zdogovori sa Sunulah pašom. Moli kadiju da mu o tome piše i javi, da li da pošalje priznanice dužnika kadiji ili da sam pojaše konje i dođe u Travnik. On će postupiti kako bude našao za shodno.³²

Teška objeda pala je na travničke Jevreje 1818 godine, o čemu je izvjestio austriski konzul Simbšen namjesnika u Zadru Tomašića 1 marta 1818 godine:

„Simbšen Tomašiću

Vjeran principu da iz zastupanja valije (privremene vladavine) na svaki ikako mogući način izvuče najveću korist, kajmekam izdade u toku ovog mjeseca ovdješnjem kadiji bujru-dliju, u kojoj mu nalaže, da sve ovdje nastanjene Jevreje stavi pod najstrožiju istragu i kazni ih, što su sa svojom općinom (mit ihrer Synagoge) zaklali jedno dijete. Otmeniji Jevreji koje su radi toga pozvani pred sud, poricali su, naravno, to izmišljeno djelo, zahtijevali su da doznaju ko su tužitelji, naime otac, mati ili rođaci djeteta, zatim kako mu je ime, zatim da se istodobno pod zakletvom potvrde izjave svjedoka, da se tako što

zbilja dogodilo. Kadija kao sudac, doveden u zabunu (nepriliku) tim pitanjima čiju je temeljitost uvidio, izjavi, da na to ne može dati odgovor, a kako on samo mora slušati kajmekamovu buj-ruldiju, da će se ipak kod njega pobliže raspitati.

Ovo raspitivanje i traženje detalja za obrazloženje (potkrepu) optužbe skrajnje je uvrijedilo kajmekama, pa je odgovorio, da je on glavom tužitelj i da zna samo toliko, da se njegov zapovijed mora bezuvjetno izvršiti, ali da ga neko vrijeme ipak ostavlja da stvar miruje.

Jevreji dakle dobiše dozvolu da slobodno idu kući. Jevreji ponovo postaviše gore navedena pitanja, te potpuno zanijekaše to djelo. Kajmekam izdade tako (dakle) zapovijed, da ih odmah vode u zatvor i okuju u lance.

Jevreji koji su se već prije bili sporazumjeli sa svima trgovcima, nagovoriše obećanjima svoje pratioce, da ih preko tržišta (kroz čaršiju) sprovedu do zatvora. To je bio signal (znak), kada će se trgovci odmah iskupiti u džamiji, da se glasno i jednodušno potuže na samovlasni postupak kajmekamov i na bezobrazni način iznuđivanja novca. Odmah je nekolicina između njih poslata kadiji, da protestiraju protiv hapšenja Jevreja utoliko, ukoliko im nije zakonito dokazana krivnja (zločin) za koju su terećeni (optuženi), te su . . . . (prazno, da neće biti oružjem?) insistirali, da se ili puste na slobodu ili da se po zakonu vodi postupak protiv njih pred sudom. Usljed toga podnese kadija izvještaj kajmakamu, koji — time obaviješten o mišljenju naroda — odmah naredi da se Jevreji puste, a na veliku štetu po svoj ugled³³

Ovaj slučaj uzgred je spomenuo i Vasilj Popović u jednoj svojoj radnji.³⁴

Godine 1851 kupio je Mošo sin Avramov Eskinazi za 3.500 groša dva dućana na kat na Žitarnici u Donjoj Čaršiji od Ummi Đulsme, kćeri umrlog Naim Emrulah-efendije, stanovnice Šumeća.³⁵

Iz jedne bilješke koju mi je ustupio Osman A. Sokolović saznajemo da je 1855 godine, vodena ostavinska rasprava iza umrlog Travnjaka h-Bekir alemđara i da se kao vjerovnik javio i Jevrej hećim Rafael koji ga je liječio. Svjedoci su potvrdili da ga je on zaista liječio, pa mu je isplaćeno 68 groša i 25 para.

U Travniku je živio hekimbaša Salomon i bavio se lihvom. On je pozajmio Šemsibegu Kukavičiću-Ibrahimpašiću 1.500 groša uz 75 groša mjesečne ili 900 groša godišnje kamate. Dug je nastao 25 šušata 1281.³⁶

I drugi travnički liječnik Dr. Gabor Galentaj bavio se pozajmicom novca.

Iz jednog francuskog izvještaja iz 1806 godine, vidi se da je u Sarajevu i Travniku tada živilo 1.000 do 1.200 Jevreja, a od toga 25 jevrejskih porodica u Travniku.³⁷ Iz jednog drugog francuskog izvještaja iz iste godine vidi se da se Jevreji isključivo bave trgovinom i da su gotovo svi sabrani po gradovima. Tu se kaže još da su oni manje sumljivi i manje zloštavljeni (nego kršćani za Karadorđeve bune), jer njihov narod nigdje ne vlada. Travnički Jevreji još s užasom govore o opasnosti kojoj su ih izvrgali Dubrovčani koji su nastojali da uvjere Turke kako je car Napoleon isповjadao jevrejsku vjeru.³⁸

Francuski konzul **Furkad stariji** (Fourcade aîné) prošao je kroz Bosnu 1812. godine i govoreći o Jevrejima ističe, da oni peku najbolju rakiju u Bosni, ali ne u većoj količini. Oni su zaista prodavali rakiju u Sarajevu, a vjerovatno i u Travniku.³⁹

Po Chaumette-u bilo je u Travniku oko 1807 — 1808 šezdesetak jevreja, a po Jukiću oko 1850 godnine 50 jevrejskih kuća.⁴⁰

BILJEŠKE

- 1) Fr. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, Starine Jug. Akad, XIV, Zagreb 1882, str. 188
- 2) Dr. Fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar 1927, str. 40
- 3) H. Kreševljaković i H. Kapidžić, Vojno geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785 godine, Sarajevo 1957, str. 30
- 4) H. Kreševljaković i H. Kapidžić, Podaci o tvrđavama u Derventi i Travniku iz početka XIX stoljeća, Naše starine IV, Sarajevo 1957 str. 212
- 5) H. Kapidžić, Jedan francuski izvještaj o Bosni iz 1810 godine, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine IV Sarajevo 1952, str. 265
- 6) Otto Sendtner, Reise nach Bosnien, von einem botanischen Reisenden. Ausland 1848, str. 218
- 7) Slavoljub Bošnjak (I. F. Jukić), Zemljopis i povjesnica Bosne. Zagreb 1851 str. 23
- 8) S. Bašagić, Znameniti Hrvati. Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, Zagreb 1931, str. 17
- 9) E. Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum incertis editorum documentorum regestis, ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagreb 1892, str. 340 i 341
- 10) Dr. Fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437. — 1878), Starine Jug. akad. XXXVI, Zagreb 1918, str. 137

- 11) Fra M. Batinić, Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka III, Zagreb 1887, str. 17
- 12) Dr. Fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada Franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar 1927 str. 39 — 41 i 60 — 61
- 13) Dr. Fra Julijan Jelenić, o. c. str. 169 — 170
- 14) Dr. Fra Julijan Jelenić, o. c. 225
- 15) Franjevački vjestik XXXVIII (1931) str. 374 — 375
- 16) Fra M. Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, Zagreb 1913, str. 141
- 17) Travička spomenica 1882 — 1932, Sarajevo 1932 str. 342 — 345
- 18) I. Kukuljević, Putovanje po Bosni, Zagreb 1858, str. 86
- 19) Dr. Fra Julijan Jelenić, Kulura i bosanski franjevci II, Sarajevo 1916 str. 344
- 20) Fra Jako Matković, Život o. Jakova Baltića, Sarajevo 1908
- 21) Schematismus misionariae provinciae Bosnae Argentinae pro anno MDCCC-LXXVII. Mostar 1877, str. 81
- 22) Dr. Fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada Franjevaca, Mostar 1927, str. 39 — 41
- 23) Franjevački vjesnik, God. XXXVIII (1931), str. 374 — 375
- 24) Slavoljub Bošnjak, o. c. str. 22 — 23
- 25) I. Kukuljević, o. c. str. 97
- 26) Fra Jako Matković, o. c. str. 54
- 27) Hamdija Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1957, str. 129
- 28) Doko Mazalić, Nekoliko starih ikona, Naše starine II, str. 60 — 61
- 29) Arhiv M. E. Kadića u Gazi Husrevbegovoj biblioteci br. 136: H. Kreševljaković, Dženetići, Radovi Naučnog društva NR BiH II, str. 118 — 119
- 30) J. Tadić Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća, Sarajevo 1937, str. 150
- 31) H. Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini (1462 — 1616), Sarajevo 1952, str. 92
- 32) Dokument u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu br. 516
- 33) Državni arhiv u Zadru (Atti presidiali dell. I. R. Governo della Dalmazia, anno 1818) br. 227. Ovaj mi je podatak ustupio prof. dr. H. Kapidžić, na čemu mu se i ovdje zahvaljujem.
- 34) V. Popović, Borba bosanske muslimanske čaršije protiv nereda i korupcije 1818 godine, Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd 1929, str. 380 — 383
- 35) Dokument u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu br. 1267/4
- 36) Ova je isprava bila 1942 u Faikbega Kukavičića u Travniku
- 37) V. Jelavić, o. c. str. 318
- 38) V. Jelavić, o. c. str. 338
- 39) Spomenik SKA XXXI, str. 128 — 152
- 40) O Jevrejima u Travniku vidi Benjamin Pinto: O Jevrejima u bosanskoj provinciji, Godišnjak za Benevolencije i Potpore Sarajevo 1933, str. 142 — 153

IV. PRIVREDA

1.) Čaršija

U Travniku su sada dvije čaršije: Donja (stara) i Gornja (nova). U te obje čaršije bilo je oko godine 1878 do 450 obrtnika i trgovaca, a ukupni broj stanovnika iznosio je 5900. U obje čaršije moglo je biti do 300 dućana, magaza i kreveta.

Donja čaršija

Prvi spomen čaršiji pada u godinu 1590¹, ali ona je sva kako starija. Zametak joj treba tražiti prvih decenija XVI stoljeća, kao i Gazi-Aginov džamiji (danas Sulejmanija) oko koje se ona sterala spomenute 1590 godine. Ta je čaršija u ravnici, ali se njen jedan dio prostirao i uz ulicu Varoš, dakle pri strani koja vodi gradu ili kastelu. U jednoj zakladnici od 1757 godine zove se i Baščaršija (glavni trg). Koji su obrti bili u prvo doba za-

stupljeni u toj čaršiji ne zna se, ali da ona nije bila bez obrtnika koji vrše razne usluge kao primjerice pekari, ašćije, kasa-pi, brijači, nalbanti ili potkivači konja itd. ne da se ni zamisliti. Po predaji u Travniku su vrlo stari tabaci, čizmedžije i sarači, a tome se može pokloniti i dosta vjere, jer je ovaj kraj od davnina bio bogat stokom. U toj čaršiji bilo je i trgovaca. Oko sredine XVII stoljeća neki su travnički trgovci poslom odlazili i u Mletke.

a. Današnja Gornja čaršija

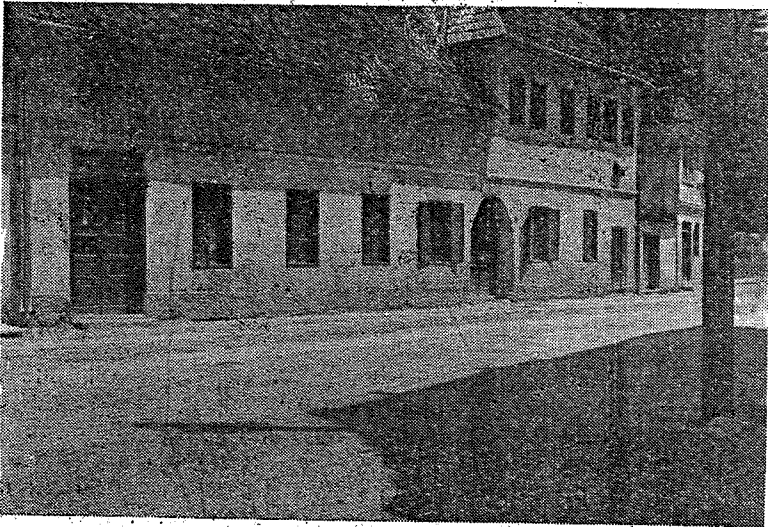
Današnja Gornja čaršija počela se formirati sredinom XVIII stoljeća ispred vezirskog konaka i oko džamije i medrese Mehmed-paše Kukavice. Tu je tada podignut i jedan bezistan (tržnica). Ova je čaršija znatno manja od Donje.

b. Dućani

Dućani u obje čaršije građeni su kao i po ostaloj Bosni pretežno od drvenog materijala. Bilo je dućana i sa magazama i sobama iznad dućana koje su služile kao radionice. Neke su magaze građene vrlo solidno kako se to vidi još u nekoliko zaostalih ispod stare Mušale u Varoši. U ovoj je čaršiji broj dućana znatno porastao u prvoj polovini XVIII stoljeća.

c. Kreveta

Kreveta. U staroj kao i Novoj čaršiji bilo je kreveta tj. malih dućančića u kojima su radili najsiromašniji obrtnici. Ti dućančići bili su ispod peka ispred dućana. U njima se radnik

Bezistan (zazidan) niže Lipe

nije mogao uspraviti nego je sjedeći radio, u sjedećem stavu ulazio i izlazio. Kreveta, koliko znamo, bilo je u čizmedžiluku do dvadesetak, a zvahu se obično dućani i kreveta zajedno **sura**. U krevetima su ponajviše radili krpedžije. To je, kako je već rečeno bio najsiromašniji sloj svake čaršije gdje je bilo krevetara. U jednoj narodnoj pjesmi gdje se spominje sila devet Jugovića čitamo:

„Titraju se zlatnim' buzdovanim,
Buzdovanim lupaju čardake,
A jedećim' iz čustaka skaču
I gradske nam sokake preskaču,
Pa nam ruše hane i dućane,
Zabun čine jadne krevetare“.²

I kreveta i čizmedžiluk propali su u požaru od 3 septembra 1903 godine. Zbog sličnog slučaja nestalo je i zadnjih krevetara u Sarajevu 1908 godine.

d. Bezistani

U Travniku su bila dva bezistana, jedan u Donjoj, a drugi, kako je već rečeno, u Gornjoj čaršiji.

Prvi bezistan sagradio je Sopasalan Kamili Ahmed-paša nešto prije 13 augusta 1757 ispod iz temelja obnovljene Gazi Agine džamije. Pod tom novom zgradom napravio je oko jednog hodnika deset dućana i pod arkadama zdepnastih stupova iste zgrade (jug i zapad) sedamnaest dućana. Onih deset dućana oko hodnika na kome su dvojica željezna vrata (jug, sjever) smatra se bezistanom. Iz zakladnice se vidi da je dućanima u bezistanu kirija bila dva puta skuplja nego onim pod arkadama i to dva esedi groša godišnje za one u bezistanu.³ Ovaj je bezistan služio svojoj svrsi do prošlog rata, a do 1918 radili su u njemu trgovci. Dućani u ovom bezistanu bili su odjeljeni jedan od drugoga drvenom pregradom i bez čefenaka.

Kukavičin bezistan stajao je nešto poniže od današnje kafele „Pod Lipom“. Povisoko u zidu jedne kuće stoji i danas ploča s natpisom koji u prijevodu glasi: „Velepoštovani vezir h-Mehmed paša sagradi bezistan . . . . . Blagoslovljen bio, vazda bio uzgor a oni što su u njemu uvijek . . . . . On je postao slika i prilika Riznici prosvjedenosti, pa mu ispade krongtam (prijatna sretna građevina) U mjesecu redžepu 1171 (mart 1758)“.

U tom je bezistanu bilo tada 47 dućana, a van njega još dva.⁴ Mora da je ovaj bezistan bio sagrađen pretežno od drvenog materijala i da je postao žrtvom požara oko 1827 godine koji je zahvatio čitav onaj kraj. Na mjestu ovoga bezistana sa-

gradio je Kukavičin vakuf novi bezistan u kome je bilo samo 12 dućana. Već smo gore izrazili sumnju o broju dućana u ovom bezistenu i pritome ostajemo dok se ne nađe originalna zakladnica. Iz sačuvanih obračuna ovoga vakufa koje nam je 1942 godine dao na upotrebu legatorov potomak, sada već preminuli Faik beg Ibrahimpašić-Kukavičić, bilo je u tom novom bezistanu samo 12 dućana i u njima su radili obrtnici, a ne trgovci. Godine 1855 bili su zakupnici: Ante Franić; zimija Antun, čurčija Ivšo, neki prodavač burmuta Ante, čurčija zimija Tazbez (?), čibukčija Salih, sarač Avdija, Kodža Husein, Topal Bećiraga, zimija Petro, sarač Alija i čizmedžija Rešid. Prva devetorica plaćali su godišnje po 85, a zadnja trojica po 75 groša kirije. Koliko se stari Travničani sjećaju, i ovaj je novi bezistan propao u jednom požaru prije 1878, a to je bilo 1856 godine.

U Bosanskoj kanunnami iz 1530 godine predviđen je i noćni čuvar čaršije ili **pasvandžija**, koji od svakog dućana dobiva mjesečno po 1 akču.⁵ Do najnovijeg vremena imala je i travnička čaršija svog pasvandžiju.

e. Trg

U Baščaršiji na zemljištu Sofi Mehmed pašina vakufa uredio je Sopsalan Kamili Ahmed-paša trg na kome će se pobirati placarina, a za zemljište plaćati mukata vakufu Sofi Mehmed paše. To je današnja Žitarnica.

f. Telali

U travničkoj čaršiji bilo je u isto doba više telaia. Njihova se služba sastojala u javnom objavljivanju raznih vijesti od strane državne vlasti ili privatnika. Nekad su to radili i uz bubanj (doboš). Oni su izvikivali na javnim licitacijama, bili trgovački posrednici, a bavili su se i staretinarskim poslovima. U Travniku su imali i svoga telalbašu. U dva travnička sidžila spominju se slijedeći telali: Mehmed-baša (1787 godine), Mustafa i Alija sin Mustafin (1827), Mustafa sin Salihov, Ibrahim-čauš i Ali-baba sin Ahmedov (1828) i telalbaše: hafiz Ahmed (1827) i Hasan sin Osmanov (1828).⁶

g. Hanovi

Hanovi su služili za konačenje putnika i ponosnika (kiridžija) i njihovih konja. Građeni su uvijek u čaršiji ili njenoj neposrednoj blizini. Hanovi po gradovima građeni su obično na sprat. U prizemlju je uvijek podrum za konje, a na spratu su sobe i kafana. Svaki han imao je sjenaru i ambar za žito. U hanu ili neposrednoj blizini je česma ili bunar, a negdje i oboje. U blizini hana je i bar jedan nabant (potkivač konja).

Koliko se zna, sve do 1704 godine bio je u Travniku samo

jedan han, a stajao je u čaršiji kraj Kamenog mosta i pripadao Gazi-Aginu vakufu. Kao i po mnogim drugim mjestima, tako je i u Travniku bilo po bogatijim kućama musafirhana u kojima je putnik nalazio besplatan konj i hranu obično za tri dana. Evlija

Han u Donjoj čaršiji

Čelebija ističe gostoljubivost Travnjaka, i kaže kako putnika primaju u kuću i dobro paze i hrane. U han, a biće valjda i u musafirhanu, moglo se doći najkasnije dva sata po zapadu sunca, a kasnije nisu goste primali. To se vidi i iz jedne bilješke poznatog bosanskog pisca i župnika u Jajcu fra Stipana Margetića, koji je u zimi 1682 godine vraćajući se od vezira iz Sarajeva došao kasno u Travnik, pa njega i drugove nisu primili ni u han ni u privatnu kuću već je morao poći u obližnje selo da prenoći.⁷

Kada je Travnik postao glavni grad Bosne, u nj su dolazili poslom ljudi iz cijele pokrajine; razni dostojanstvenici, kuriri i tatarci iz Carigrada kao i poslanici iz Dubrovnika, Mletaka i Zadra. Osjetila se potreba prostora za goste, pa su do 1768 godine sagrađena još četiri velika hana; tri u starom, i jedan u novom dijelu Travnika i kako je već rečeno, tri su sagrađila trojica bosanskih vezira, a četvrti skoro sagrađen otkupio je jedan vezir i uvakufio. Ti su hanovi propali u jednom požaru još ne utvrđene godine, a mogli su imati do tridesetak soba. Iza toga sagrađeno je još 6 hanova, od kojih je dva podigla i srpsko-pra-

h. Vašari

Vašari (derneci, panađuri ili sajmovi). U nekoliko mjesta Bosne održavaju se od davnina godišnji vašari. U Banjoj Luci održava se vašar na pravoslavne Duhove. Taj se vašar počeo održavati sigurno mnogo prije nego su Banju Luku Turci zauzeli.

Iz jedne bilješke zapisane u jednom kodeksu koju je zabilježio 23 zilkadeta 1199 (27 IX 1785) Hadži Salih efendija, bivši travnički muftija, došao je u Travnik na vašar koji se održava na Miholje sarajevski kazaz Mustafa baša i on mu je iznajmio za 15 groša svoju kuću u mahali Šumeću.⁹ Od kada i do kada se ovaj vašar u Travniku održavao ne zna se.

U novije doba dobila su neka mjesta u Bosni privilegij za održavanje godišnjih vašara kao na pr. Prijedor, Petrovac, Jajce, Grahovo, Duvno, Višegrad, itd. U ta mjesta spada i Travnik. Ovlaštenje za održavanje godišnjih vašara tražili su poslanici vilajetske skupštine, a njene zaključke odobravalala je Porta. Tako je i Travniku odobren vašar na Jurjev dan svake godine beratom koji je izdan nešto prije 27 aprila 1868 godine.¹⁰ Isti list donosi slijedeću vijest: Po pismu iz Travnika doznajemo, da je panađur, koji se u Travniku po carskoj iradi svake godine na Đurdevdan otvara i tri dana traje, držan je u carskom zdavlju i ove godine sa živim obrtom i množinom trgovaca iz bliže i dalje okoline došavših s najboljim poredkom, tako da su mu se svi posjetitelji zadovoljno razišli.¹¹

Donja čaršija bila je čaršija u pravom smislu riječi, jer se u njoj samo poslovalo a nije se stanovalo, dakle city, dok je u Gornjoj čaršiji bilo dućana građenih u dvorištu stanbenih objekata ili ispod njih, kao na pr. kuća Hasarage Kolandžije ispod koje je bilo 7 dućana. Ta je zgrada bila uzgor 15 jula 1796 godine.¹² Iz istoga izvora znamo da je i u ovoj čaršiji bilo kreveta i da je jedan manji dućan stajao uz vezirski konak.

Za travničku čaršiju kaže Hilferding (1857 godine) da su joj ulice tijesne i strme, rdavo kaldrmisane i priljave! Vezirov konak, kuće, dućani — sve je to crno, trulo, nahereno na bok i dijelom sasvim zapušteno,¹³ što ni u kom slučaju nije moglo tako crno biti.

Iz istog vremena imamo i putopis iz pera Ivana Kukuljevića Sackinskog. On je u Travniku boravio u maju 1857 i za travničku čaršiju piše, da je veoma velika, da ima mnogo dućana sa sarajevskom, tršćanskom i bečkom robom. Ove dućane obleću, kao leptiri cvijeće, ponajviše Arnauti, oštrog i hudog pogleda, pa nizamski vojnici, koji ne ostaju na jednome mjestu za koj časak, već kamo oni sjednu, tu ostanu na veliku tugu

trgovaca dva do tri sata sjedeći, mučujući i vrebajući na robu, a nitko ih tjerati nesmije.¹⁴

O. Sendtner primjećuje kako su u travničkoj čaršiji bile izmješane zanatlijske radnje s trgovačkim i bakalnicama, i kako su nedeljom bili mnogi dućani zatvoreni jer ima mnogo zanatlija kršćana, kao i trgovaca. Većinom su pravoslavni. Tom staležu pripada priličan broj Jevreja.¹⁵ Sendtner je boravio u Travniku 1847 godine.

2. CRNI DANI

Poput drugih gradskih i seoskih naselja imao je i Travnik svojih crnih dana u kojima su zarazne bolesti, požari, poplave i druge razne nedaće ometale i na kraće ili duže vrijeme obustavljale privredni život. O svemu tome očuvalo se samo nešto podataka iz novijeg vremena, iako je toga moralo biti i u XVI i XVII stoljeću.

a. Kuga

Kuga je harala po Bosni i susjednim zemljama nešto prije 1557, zatim 1648, 1677, 1690, 1731-1741, 1742, 1762, 1780-1783 i 1813-1815 godine i sigurno nije mimoilazila ni Travnik. Na jednom nadgrobnom spomeniku u Biloj zapisano je 2 puta da je pokojnik umro od kuge 1144 h.g., a ta je odgovarala 1731 godini po našoj eri. Taj grob narod zove „vezirov grob“. Slijedeće godine na 8 septembra umro je u Travniku fra Petar Lašvanin, bivši provincijal, komisar vizitator provincije. On je dijeleći pričešć okuženima i sam obolio od kuge.¹⁶ Kroničar Lašvanin piše kako je u ljetu 1742 godine počela moriti (kuga) na mnogo mjesta, u Visokom, oko Sutiske, oko Vareša, u Sarajevu, u Fojnici, u Travniku, u Bzenici (Zenici), u Neretvi, u Crnom Vrhu, gdje pomori veliku obitelj Helezovića (Elezovića).¹⁷ U jednom rukopisu bivšeg Balkanskog instituta zapisano je da je neki Ragib Mustafa umro od kuge zadnjeg ramazana 1197 (29 VIII 1783).¹⁸ Epidemija od 1813-1815 godine poznata je u Bosni pod imenom „mubarečija“. Za nju zna i predaja u Travniku.

Ova zadnja epidemija mora da je bila strašna i u travničkoj okolini, jer su stanovnici sela Zagrlja molili da im se dažbine snize na pola, pošto su zbog pomora od kuge spali sa 40 na 13 kuća.¹⁹

U jesen godine 1866 harala je **kolera**. Nju su u Sarajevo prenijeli Jevreji iz Beograda. U jednom travničkom groblju pokopan je h-Ismael Džemal ef. Vaiz-sade, travnički naib, i umro je od kolere 23 džum. I 1293 (3 X 1866).

b. Požari

Prvi veći požar za koji se zna zadesio je Donju čaršiju

1815) godine. U tom požaru stradala je Čamilija džamija koju je slijedeće godine obnovio Sulejman-paša Skopljak i koja se od toga vremena zove Sulejmanija. Veći dio Gornje čaršije stradao je od požara (1827) godine. Tom prilikom izgorila je i mehkema i u njoj sva arhiva. Tada je stradao i Kukavičin vakuf. Vatra je doprla do dvorišta vezirskog konaka.²⁰ Godine (1856) ponovo je stradala Gornja čaršija. Vatra je uništila Kukavičinu džamiju i znatno oštetila susjednu sahat-kulu. Broj propalih objekata nije poznat, ali se zna da je tom prilikom upropašten Kukavičin vakuf, što ga je kasnije obnovio h-Alibeg Hasanpašić. Godine (1869) u maju izgorilo je 5 kuća u blizini Gornje čaršije.²¹ Koncem decembra (1870) godine propala su u požaru 24 dućana i 3 sobe.²² Na 18 aprila (1874) godine izgorila je u Gornjoj čaršiji jedna kovačnica, kasapnica, berbernica i dvije kafane. Požar se pojavio iz kafane koju je držao neki Pero.²³ U zadnjem požaru ovoga perioda nestalo je 2 januara (1878) godine topničke kasarne.²⁴

c. Poplave

Premda je Lašva mala rijeka, ona od zgrade do zgrade nabuja i nanese štete, naročito Donjoj čaršiji. O njenim poplavama u prošlosti nema ništa zapisano, ili bar mi nismo ništa prouašili. Jedna jaka poplava bila je u decembru (1870) godine. Tada su nabujale i druge rijeke u travničkom okružju. Prema sumarnom izvještaju travničkog mutesarifa, srušila je bujica u travničkom i jajačkom kadiluku 16 mostova, 32 zgrade, 3 zida, a utopio se jedan čovjek, jedna žena i tri konja.²⁵ Da se dobije bar približna slika o poplavama Lašve, navešćemo nekoliko poplava iz novijeg vremena. Tako su na pr. 1882 godine samo za dva mjeseca bile 4 poplave: jedna velika (29-30 XI) i 3 male (28 XI, 6 i 28 XII) Da bi se obijesna Lašva obuzdala, dala je općina (1904-1908) cijeli tok kroz grad regulisati i obale izdati. No premalo. Još je koji put poplavila donji, pa i srednji grad. Osobito 28 i 29 decembra 1906 i 14 novembra 1925 godine. Ulica se pretvorile u potoke, voda je prodrla u prizemlje kuća u dućane i kafane, pretvorila je grad u malu Veneciju, a gimnazija je strasila iz vode kao otočić. Bilo je dosta i štete.²⁶

Požari i poplave uništavali su imovinu Travnjaka, a zarazne bolesti uništavle su živote, rastavljaajući milo i drago.

3. O B R T

a) Općenito o obrtu

Travnik spada u važnije obrtne centre u Bosni i to u predradi kože, dok su svi ostali uglavnom bili ograničeni na podmirivanje potreba samog mjesta i okoline. U raznim izvorima našli smo izričita spomena za 27 raznih obrta, dok se klesari ili

tašćije izričito ne spominju, ali njihov opstanak u Travniku zamjećuju njihova djela. U izvorima se ne spominju ni kovači, ali se spominje jedan kovački dućan a isto tako ne spominju se ni čebedžije, ni abadžije. Od onih 27 obrta, 5 ih se bavilo preradom kože i krzna; o tekstilu je radilo 7; o metalu 6; građevinarstvu 2; o životnim namirnicama 4; o kahvi i duhanu 2 i drugim obrtima 3.

O koži i krznu radili su: tabaci, čizmedžije, sarači, kaltakčije i čurčije. Njihov se rad zasnivao uglavnom na domaćoj sirovini, dok su čizmedžijame trebale djelomično i neke vrste kože sa strane. O tekstilu su radili: halači, terzije, abadžije kakukčije, kazazi, mutapčije i čelebdžije. Rad ovih obrtnika zasnivao se uglavnom na uvoznim sirovinama (pamuk, svila, čoha i druge tkanine). Od domaćih proizvoda koristili su oni ovčiju vunu i kostrijet. O metalu su radili: kujundžije, sahačije, kalajdžije, sabljari, tufekčije i nabanti. Sve potrebne sirovine ili polufabrikati bili su predmetom uvoza iz zemlje; nešto zlata ispiralo se u Lašvi, dok je kalaj uvožen iz prekomorskih krajeva.

Gradnjom su se bavili dunderi, staklari i klesari. Osim stakla i raznih željeznih predmeta potrebnih pri gradnji, ostali materijal davala je travnička okolina. Valja naglasiti da je u Travniku kreč bio osobite vrste. O životnim namirnicama radili su: pekari, kasapi (mesari), aščije i buzadžije. Oko Travnika uspjevale su sve vrste žita, razvijeno stočarstvo davalo je stoku za klanje, pa je rad ovih obrtnika bio zasnovan na domaćoj sirovini. Da li se žito odnosno brašno uvozilo iz udaljenijih krajeva nije nam poznato.

I kahva i duhan uvozni su predmet. Mumadžije ili svjećari pravili su svjeće od loja što su im ga bili dužni ustupati kasapi. Rad samardžija zasnovan je na domaćoj sirovini.

b. E S N A F

Koliko je cehovskih ili esnafskih organizacija bilo u Travniku ne znamo. Sigurno je da su svoje esnafe imali: tabaci, sarači, terzije, ekmečkije (pekari), kasapi, mumadžije i berberi. Njihovi se esnafi izričito spominju u izvorima. Nema spomena čizmedžiskom esnafu, ali on je sigurno postojao. Kao samostalni esnafi koji su birali slobodno svoju upravu ili londžu bili su tabaci, sarači, terzije i berberi, dok su ostali birali svoje funkcionere i to javljali vlastima. Kod onih esnafa koji nisu prijavljivali izbor vlastima, cehmajstor se zove uvijek čehaja, a kod onih koji biraju i javljaju vlasi izbor, zovu se imenom esnafa s dodatkom „baša“ na pr. mumadžibaša, kasapbaša, ekmečkibaša, itd. Kod terzija i berbera upotrebljava se i jedan i drugi izraz. Ni

travnički dunderi nisu bili bez svoga esnafa a i oni su morali prijaviti svoje funkcionere vlasti. Vlast odnosno kadija u sporazumu sa esnafom maksimirao je cijene svijećama, pekarskim proizvodima i mesu, pa su zbog toga imena njihovih ćehaja zavodjenja u kadiski protokol ili sidžil kao i dunderskih jer je država često puta trebala i dundere za svoje gradnje kao i pekare koji su za vojsku pekli peksimet.

U poznatim izvorima osim ćehaja drugi se funkcioneri ne spominju, ali kako je esnaf bio organiziran svuda po istom kalupu, to su i ovdje morali postojati do 1851 godine kalfabaše (inspektori rada), ustabaše (egzimatori šegrta na ispitu), jigiti (egzekutivni organi) i čauši (kuriri).

Pri proglašavanju šegrta za kalfe, kalfa za majstore priredivali su se izleti kušanme na kojima bi se sastavio defter u koji bi se upisali svi članovi esnafa. Očuvao se samo spomen saračkom defteru. Iza 1851 godine, kada su stare esnafske uredbe ukinute, šegrt je dobivao od majstora **testir** uz malu gozbu na kojoj mu je majstor podjeljivao i blagoslov.

c. KOŽARSKA INDUSTRIJA

Ovo je zapravo jedina industrija po kojoj je Travnik bio poznat izvan svoje okoline i koja je ponešto radila i za izvoz. Bogatstvo stoke u ovom kraju davalo je sirovine, naročito ovčiju kožu, koja se prerađena u bijelu mješinu izvozila i u Sarajevo a sigurno i u druga manja mjesta, pa don i ćusele, a predmetom su izvoza bili i travnički opanci. Isto tako za izvoz su radile i travničke ćurčije.

O koži i krznu radili su tabaci, sarači, čizmedžije i ćurčije; ovi zadnji tek u novije doba. Za prve tri vrste obrtnika držimo da su mnogo starije nego što o njima, zbog oskudice izvora, možemo što sigurno reći.

Tabaci

Tabačke radionice ili tabačnice nalazile su se na Bunarbaši, Čabruši i uz Lašvu. U zadnjih pedesetak godina njihova opstanka bilo je na Čabruši, Bunarbaši i Lašvi oko 20 tabačnica. Po većim tabačkim centrima (Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tešanj, Visoko) imali su tabaci svoju džamiju, dok su u Travniku smatrali svojom džamijom Gazi-Aginu odnosno današnju Sulejmaniju. Po sačuvanim izvorima neodrživa je predaja da je tabak morao biti imam spomenute džamije.

Od početka XVI stoljeća javljaju se tabaci u Bosni Njihovih je radionica bilo i po manjim mjestima kakva su na pr. Nova Kasaba na Jadru ispod Vlasenice (sredina XVII stoljeća) i Jeleč

kod Foče (iz nepoznatog vremena), to držimo da počeci ovom obrtu u Travniku padaju dosta rano. Za Travnik je sigurno da je oko 1704 godine sagradio jednu tabačnicu Elči Ibrahim paša i ona neće biti sigurno prva u Travniku, ali je ona propala i na neki način otuđena prije 1888 godine. Spomenute godire imao je dvije ovakve radionice i vakuf Sulejmanije džamije, a kirija im bijaše 90 forinti godišnje. Osim vakufskih bilo je još i privatnih tabačnica. Tako se zna, ali samo za kasnije vrijeme, da su tabaci Zukani i Trbići imali svoje tabačnice na Lašvi, dok su u prvo doba, izgleda radili samo na Čabruši i Bunarbaši. Jedna tabhana na Čabruši srušena je pri izgradnji pruge Lašva — Travnik 1892 god.

Tabaci su bili jedini obrtnici koji su imali svoj pisani pravilnik u kome je, izgleda, bilo do sitnica određeno, kako se šta radi i kako se šta mora raditi. Taj su pravilnik tabaci zvali **Pirnama** ili **Šedžera**, a njihov esnaf u jednom mjestu zvao se **Odžak**. Svi tabaci turskog carstva morali su od svojih izrađevina davati nešto šejhu jedne tekije u Kir Seheru (Kir Sehir) u Maloj Aziji, a on je od zgrade do zgrade obilazio sve odžake, nadzirao rad a zvao se **Ehi-baba** ili **Ahu-baba**. Pri odlasku iz jednog mjesta imenovao bi sebi zamjenika i izdavao mu pismenu punomoć. Drukčije nije bilo ni u Travniku, ali se o tome ovdje danas skoro ništa ne zna. Jedini stari, već podavno preminuli Avdaga Alihodža pričao mi je oko 1929 da je iza okupacije dolazio u Travnik Ahu-baba. To je bilo 1887 godine.

I u ono malo izvora što smo ih našli tabaci se rijetko spominju. U godinama 1786 — 1788 spomenuti su samo Ali baša sin Mahmut bašin iz Gazi-Agine mahale i neki Omer, a 1828 Hasan sin Omerov. Kako su po predaji Zukani s koljena na koljeno pripadali ovome esnafu preko 200 godina, to i njih ovdje spominjemo. Njima tradicija pripisuje da su o svome trošku sagradili most na dva luka na Lašvi, preko koga se prelazilo u Konatur. Za njih je sigurno da u u drugoj polovini prošlog stoljeća imali svoju kuću i tabhanu na Lašvi i da su krajem istog stoljeća otselili u Tursku. Bavili su su i gajenjem cvijeća.

Druga tabačka porodica koja je imala također tabhanu na Lašvi zvala se Trbići. Poznata su nam dvojica Trbića i to H-Sulejman i njegov sin Mehmed. H-Sulejman je kupio 24 safera 1270 (26 XI 1853) idealne dijelove u polovici dućana na Solarnici, u Donjoj čaršiji, od Hatidže kćeri Mahmudove iz Hasanagine mahale i njesina sina Ibrahima za 1011 groša. H-Sulejmanov sin Mehmed kupio je 5 šabana 1289 (8 X 1872) u selu Opari nerazdjeljene nekretnine koje se sastoje od dvije kmetovske kuće sa dvije prizemne sobe, dvije pojate i jednim ambarom sa 4 okna kao i jedan mlin od jednog vitla za 3.000 groša

od Derviša, Sulejmana i Saliha, sinova h-Ahmedoviv.²⁸

Zadnji tabaci u Travniku bili su braća Kurtovići i to Adil i Hamdo (umro 1947 godine).

Čizmedžije

Čizmedžije su zapravo jedini obrtnici koji su imali u Travniku svoju zasebnu čaršiju koja se kao i u Sarajevu zvala Čizmedžiluk, a sterala se pri dnu današnje ulice Varoš. U toj čaršiji bilo je do tridesetak dućana. Ispred dućana bila su, kako je već spomenuto, i kreveta. Za dućanima su bile magaze od one strane gdje je Musala, a iznad nekih dućana bile su i sobe. Osim toga bilo je čizmedžija i u Kukavičinom bezistanu. I ovaj obrt bio je sigurno mnogo stariji, nego nam o njemu govore izvori do kojih smo došli. I danas još stariji ljudi pripovjedaju u Travniku kako su tu čizmedžije bile brojne i kako se dešavalo da je u Travniku bilo po 17 čizmedžija hadžija. To opet govori da su oni bili imućniji ljudi od onih u Sarajevu, jer za sarajevske pjesme kaže:

„Čizmedžije jedne dilendžije,

Muštom tuku, od gladi se vuku“.

Poslije 1851 godine kada su ukinute stare esnafske uredbe lačale su se čizmedžije i tabačkog posla, pa su bili i jedno i drugo, što do 1851 godine nije moglo biti. Šta više tabak nije smio biti ortak ni s čizmedžijom ni sa saračem.

Čizmedžije su proizvodili sve vrste građanske obuće a dijelile su se u čizmare, papučije, firaledžije (jemendžije) pa mestvedžije i tomačare. Osim građanskih čizama, izrađivali su oni jeničarske čizme i tabačke čizme. Ove zadnje bile su najskuplje. Papuče su nosile obično žene kada su izlazile na ulicu, ali papuča je bila u starije doba i muška nošnja, naročito kod uleme i fratara. Travnički su tabaci proizvodili don, čusele i bijelu mješinu. Te su proizvode tražile čizmedžije, ali za njihove proizvode potreban je bio žuti sahtijan, žuta mješina i kajsar. Ove vrste materijala uvozili su sigurno iz Sarajeva ili direktno iz Skoplja na Vardaru, koji je bio centar za ovu robu.

U ona dva sidžila spomenut je neznatn broj čizmedžija. Godine 1787 nalazimo čizmedžije Ibrahim bašu iz Muslihudinove mahale, Omer-bašu i Tolora Ali-bašu, 1827 Mustafu sina Bečirova, 1828 Mustafu sina Salihoaa i 1847 Rešida u Kukavičinom bezistanu.

Ovaj je obrt u Travniku potrajao sve do prošlog rata. Zadnje čizmedžije bili su h-Pašo Trbić, neki Vrbanjac, Muhamed Mulić koji je 1890 otselio u Tursku, Muhamed Trbić brat Pašin, hadžija Šeškić i sin mu Salih do 1945 godine, h-Mehmed Džero, Mujo Haznadarević, hadžija Pinjo i brat mu, a kao tabak čizmedžija neki Čamdžić.

Sarači

Sarači su izrađivali u prvom redu konjsku opremu i sve druge potrepštine od kože, osim građanske obuće. Od obuće oni su izrađivali samo opanke i prikivali nanule. Naziv sarač dolazi od arapske riječi „serdžun“ a znači sedlo. Jedna vrsta sedla zvala se je palan, a takav sedlar zvao se palandžija. U Travniku je živila katolička porodica Palandžić. Ovdje je bio lijep broj sarača. Oni su imali svoj esnaf kao i svoj esnafski defter, što je i zabilježeno u jednom sarajevskom saračkom defteru sastavljenom 15 I 1212 (10 VII 1797) godine.²⁹ Tada je bio njihov čehaja Mula Mehmed. Nisu imali svoje čaršije, ali najveći broj njihovih dućana bio je u Donjoj čaršiji. Za trojicu sarača znamo da su radili u Kukavičinom bezistanu. Budući su imali svoj defter, oni su morali priređivati i esnafske teferiče, kako je to već gore spomenuto.

Sarači su svojim proizvodima podmirivali Travnik i okolinu. Da li su svoje proizvode izvozili u udaljenija mjesta ne zna se, jer je sarača bilo i u Jajcu i u Banjoj Luci, a da i ne spominjemo Sarajevo. Travnik je bio poznat i po opancima (travnički opanci).

Ni za ovaj obrt ne znamo kad se ovde udario. Godine 1787 spominju se sarači Omer baša Krdžo i Salih sin Alijin, 1827 Mustafa sin Alijin i Alija sin Mehmedov, a 1829 godine Salih sin Ibrahimov, Hasan sin Hasanov, Salih Mula Abdulah sin Omerov i Muharem sin Hasanov. U Kukavičinom bezistanu radili su 1847 godine neki Abdija, Alija i Mehmedaga.

I ovaj se obrt održao u Travniku do prošlog rata gdje je radilo nekoliko opančara. Među tim opančarima bio je i Opač Suljo Fulan, koji je izumio novu vrstu obuće („Fulanova obuća), a pretstavlja prelaz od opanaka cipeli, ali je različita od karavli.

Kaltakčije

Kaltakčije su pravili kaltake. Kaltakom se zove i tatarsko sedlo, ali to nije bio posao travničkih kaltakčija. Njihovi su proizvodi drvena forma koja služi kao podloga za pravljenje sedla. Ta je drvena forma ušivena u kožu za koju se prišivaju daljnji dijelovi sedla. Kada je izrada kaltaka prestala u Sarajevu, uvozili su se iz Travnika sve do poslije prvog svjetskog rata, a i sada se uvoze još ponešto iz jednog sela kod Foče. Mora da je ovaj obrt u Travniku starijeg datuma. Jedan travnički kaltakčija imenom Husein baša umro je u Beogradu 1788 godine, a žena mu se u Travniku slijedeće godine preudala. Godine 1826 spominje se kaltakčija Omer.

Čurčije

Čurčije (krznari). Zna se da su se još sredinom XVII

stoljeća Travnjaci bavili lovom. U to doba ćurčija ovdje nije bilo, pa su krzna morala biti predmetom izvoza u ona mjesta gdje su oni radili, a među eksportnim artiklima u Mletke spominju se i krzna. Kako su se od XVII stoljeća na ovamo ćurčiskim obitom bavili isključivo kršćani, to su se ovi obrtnici mogli u Travniku pojaviti tek u zadnjim decenijama XVIII stoljeća, jer je toga vremena porastao broj kršćana u Travniku. Naše su ćurčije polazile sredinom augusta svake godine na veliki vašar što se održavao u Uzundžovi blizu Carigrada Godine 1836 uputila su se i dvojica ćurčija katolika iz Doca sa tridesetak pravoslavnih ćurčija iz Sarajeva u Uzundžovu i to je zasa sada najstariji spomen ovim obrtnicima u Travniku.

U Kukavičinom bezistanu radila su dvojica ćurčija 1855 godine i to neki Ivšo i Tazbez (?). Iz dolačke porodice Marušića bilo je nekoliko ćurčija.

d. OSTALI OBRTNICI

Halači

Halači (pucari pamuka), su obrtnici koji su pucali pamuk, nalagali jorgane, debele anterije i sve drugo što se pamukom nalagalo. U Travniku se spominju u godinama 1786-1788 halači: Mehmed-baša, Ibrahim-baša Ahmedov i Husein sin Omerbašin iz Hasanagine mahale, a 1827 i 1828 mula Omer sin Emir Ahmedov. Ovo su od reda bili tanki ljudi. U Sarajevu su imali esnaf, dok u Travniku nismo mu našli spomena.

Kazazi

Kazazi (pozamenteri), su izrađivali gajtan, zeh, svišeni, vuneni i pamučni konac, razne hite, širite, itd. Ti su predmeti bili potrebni ponajviše terzijama (krojačima). Kazaza je bilo u Travniku, izgleda, u manjem broju, a među njima bilo je i doseljenih iz drugih mjesta.

Godine 1786 — 1788 spominju se kazazi: Sarajlija Mula-Osman, Mula-Mehmed iz Muslihudin mahale, a 1826-27 i 1828-29 Mula-Sulejman, Abdulah, Bekir sin Osmanov i Mula-Junuz sin h-Alin. U Travniku ima i porodica s prezimenom Kazazović. Ovih obrtnika bilo je i nakon 1878 godine. Njihov se esnaf ne spominje, a nema im spomena ni u kazaskim esnafima u Sarajevu. Kazazi su se smatrali gospodom među obrtnicima, jer su se svi koliko god su im imućstvene prilike dozvoljavale, lijepo odijevali.

Terzije (krojači).

Kako je u Travnik bilo feudalne i druge gospode i bogatije uleme a ovi su svi držali mnogo do odjeće,

to je i terziski esnaf bio ovdje nešto brojniji, a u njemu je bilo uvijek dobrih majstora, koji su radila smarlamu (po narudžbi) za razliku od onih što su izrađivali pazariju (konfekciju). Na osobitu su glasu bili terzije Dočani čuveni čak „do Stambula“.

Između godine 1787-1789 spominju se terzije: Ali-baša sin Jusufov, Murat, Ahmed-baša sin Ahmin, Ivan iz Doca, Mustafa, Tale sin Mehmed spahin iz Muslihudinove mahale, Mustaf-baša iz h-Hasanove mahale, zimija Pane, Mula Mustafa sin Abdul-Muminov i kao terzibaša neki Ibrahimaga. Prema tome terzije su imale i svoj esnaf, jer je Ibrahimaga bio njihov čehaja. U godinama 1828-1847 navode se terzije: zimija Nino u Kukavićinom bezistanu, Ibrahim sin Bekirov i Salih sin terzibaše Ibrahim. Prema ovom zadnjem vidi se kako je ovaj zanat prelazio s oca na sina. Za Husein-kapetana Grđaševića zna se da je on, dok je sjedio na vezirskoj stolici u Travniku, imao svoga naročito terziju, a to je sigurno bilo u skladu s njegovim pretšanicima.

Izgleda da je u Travniku bilo među terzijama bogatijih ljudi koji su držali i jahaćeg konja. Za to imamo, doduše, samo jedan primjer. Travnički terzija Ali-baša kupio je od Mehmed-baše Keše iz Sarajeva doratastog konja koji se više puta sam vraćao svome prvom gospodaru, a ovaj ga opet slao u Travnik. Godine 1195 (1780) bio se opet konj povratio Keši, pa je vali-čehaja Ahmed izdao teskeru kojom traži da se konj povrati travanjskom kupcu po donosiocu teskere.³⁰

Abadije

Abadije su krojili i šili mahom seljačku odjeću od domaće sukna i uvoznog šajaka ili abe. U poznatim izvorima nema im spomena. Njihovih je dućana bili još i poslije prvog svjetskog rata. Ovim poslom bavili su se i muslimani i katolici. Dućani su im bili na lijevoj strani početka Varoša i u paralelnoj ulici koja vodi na Lončaricu. U posljednje doba je bio među njima najistaknutiji Dragan Hodžić (Turković), katolik.

Kaukčije

Kaukčije su pravili kauke, kape od debele vunene ili pa mučne tkanine oko koje se omotala pouska čalma. To su povi-soke kape, nosili su ih derviši a i drugi. U Travniku ima i nišana koji se završavaju na oblik kauka. Iako se u Travniku spominje samo jedan kaukčija i to Mehmedaga sin Ahmedov 1827 godine, neće biti osamljen, bar u prijašnja vremena, jer je ova kapa u njegovo doba bila u izumiranju.

Čebedžije

U poznatim izvorima ne spominju se, ali se zna da je i ovaj obrt bio zastupljen u malom broju. Čebedžije su radili po

kućama. Otkana čebad valjala su se u stupama na Šumeću. Ovaj je obrt bio u pravoslavnim rukama. Zadnja trojica čebadžija koji su radili do pred drugi svjetski rat bili su Stevo Čavić, Vaso Dijakov i neki Jovo. Zadnja dvojica bili su siromašni ljudi, dok je Čavić radio lijepim kapitalom.

Mutapčije

Mutapčije su pravili razne predmete od kostrijeti, a ponešto i od vune. Proizvodi od kostrijeti su pokrивci (mutapi), kolani za tovarne konje, zobnice, đebre (kesice od kostrijeti za timarenje konja). Našli smo spomena samo mutapčiji Juri koji je živio i radio početkom XIX stoljeća. Mutapčije su bili katolici, naročito oni s Guvana i Kućara (predgrađa istočno od Vakufa).

Knjundžije

Kujundžije ili zlatari su sigurno stariji obrtnici u ovom mjestu, ali po svojoj prilici nisu bili brojni. Prije 1759 bilo je u Gornjoj čaršiji 5 kujundžijskih dućana i nad njima 5 soba. Te dućane je porušio Mehmed-paša Kukavica i na njihovom mjestu sagradio pržionicu kahve ili tahmis. U poznatim izvorima spominju se samo dvojica kujundžija i to neki Lovro 1786 i Abdul-Hamid sin Sulejmanov 1828 godine.

Kujundžije su u Travniku, ukoliko su bili dobri majstori, mogli imati i posla i zarade, jer je tu bilo bogatih ljudi, a iz ostavina se vidi da je na ženama bilo i nakita.

Sahačije

Kako su bili satovi dosta skupi, rijetko je ko imao sat, pa prema tome su bili rijetki i sahačije. Zbog toga podizane su kod nas sahat-kule kao utilitarni objekti. Najviše ih je sagrađeno u XVIII stoljeću, a to je znak kako je sat još uvijek bio rijedak. U Travniku su, kako je već rečeno, podignute dvije sahat-kule; jedna u Donjoj čaršiji iz XVIII, a druga u Gornjoj sagrađena početkom XIX stoljeća. U poznatim izvorima našli smo spomen samo jednom sahačiji, bio je to neki Mula-Abdulah, a živio je i radio u drugoj polovini XVIII stoljeća. Njihov je posao bio popravak satova. Materijal (federi, ključevi, kazaljke, stakla i druge stvari) predmetom su uvoza iz Mletaka a donešeni su iz Carigrada. U Travniku je bilo džepnih i zidnih satova. I jedni i drugi pripadali su bogatijem svijetu. Sahačije nisu nigdje imali svoga esnafa. U Sarajevu su pripadali zlatarskom esnafu. Izgleda da je sahačijski obrt u XIX stoljeću nešto ojačao jer su u h-Ali-begovoj zakladnici iz 1874 godine navedena 3 sahačijska dućana.

Kalajdžije

Kuhinjsko suđe kao i suđe za vodu po našim kućama i ašćinicama pretežno je od bakra, a bilo je i zemljanog i drvenog suđa. Bakreno suđe su izrađivali kazandžije. Tim

sudem podmirivao je sarajevski Kazandžiluk svu Bosnu i Hercegovinu a radio je još i za izvoz, pa ovih obrtnika nije ni bilo po drugim mjestima. Izrađeno bakreno posuđe moralo se je prevući kalajem ili kalajisati. Kako se kalaj troši to se sude češće kalajisava. To je posao kalajdžija. Tih obrtnika bilo je po raznim mjestima, pa i u Travniku, u priličnom broju. U godinama 1786 — 1788 spomenuti su Husein-baša, Osman-baša iz Osmanbegove mahale, Mensur, Omer-baša, Ibrahim iz Hasanagine mahale, a 1828 godine Salih sin Alijin. Godine 1854 spominje se Mula-Mahmed Kalajdžić.

Izgleda da su travnički veziri dolazeći ovamo donosili sa sobom i svoje sude. Na pojedinim komadima toga suda urezivanja su njihova imena, pa se nađe i danas još po koji njihov komad.

Sabljari i tufekčije

Sabljari i tufekčije (puškari). Iako se i jedni i drugi obrtnici rijetko spominju, njih je moralo biti više u Travniku, naročito nakon 1699 godine, jer je bilo ovdje dosta jeničara a i pašinških delija i pašalija. Svi su oni bili naoružani, Sabljari i puškari u Travniku popravljali su u prvom redu oružje, ali ga nisu proizvodili ili se bar za to ne zna. U najboljem slučaju puške su mogli samo kundačiti, dok su se sablje kod nas kovale, što se zna, samo u Konjicu, Fojnici i ponešto u Sarajevu, gdje je postojala u XVI i XVII stoljeću i sabljarska čaršija (suki sejjafin).

Godine 1788 spominje se sabljar Sulejman, 1789 tufekčija Ali baša Skopljak i Smail-aga, a 1828 Ibrahim sin Hasanov. U Travniku ima i prezime Tufekčić.

Kantardžije

Krute stvari mjerile su se kantarom (rimski vaga) i terazijama. Kantare, terezije i utege pravili su, popravljali i ajarili kantardžije. Mjera za težinu bila je oka, a djelila se u četiri lidre (u narodno govoru litra). Litra ima 100 drama. Trgovci i neki obrtnici imali su i kantar i tereziju, a kantara je bilo i po kućama. U Travniku je 1826 godine živio i radio kantardžija Alija sin Muratov, ali i prije i poslije njega bio je po koji kantardžija.

Nalbanti

Turski zakon zabranjivao je jahati i tovariti konja koji nije bio potkovan, pa je rijetko iole veće mjesto u kome nije bilo potkivača konja (nalbanta). Kako je konj bio u najvećem dijelu Bosne i Hercegovine jedino sredstvo za prevoz putnika i robe i kako se na njima služio i seljak i feudalac i trgovac, ponosnik (kiridžija), to su i nalbanti imali dosta posla. Konjske ploče izrađivale su se ponajviše i najbolje u Kreševu, a čavli u Kreševu

i Fojnici.

U Travniku, naročito od 1699 godine, bilo je osim Travnjaka uvijek po koja stotina vezirskih delija koji su imali svoje konje, pa je bilo i posla. Nalbantski su se dućani nalazili uvijek u blizini hana. Jednu nalbantnicu sagradio je uza svoj han i legator Elči Ibrahim paša 1704 godine. Kako se nalbanti nisu smatrali naročito uglednim ljudima, to se oni u sidžilima i rijetko spominju. Godine 1786 spominje se samo jedan nalbant i to Smail baša, ali on sigurno nije bio jedini.

Nalbanti su vršili i funkciju veterinara. Bilo ih je vrlo vještih konjskim bolestima. Postale su i knjige zvane „Bajtarname“ u kojima se govori o konjskim bolestima. Te su knjige danas kod nas predmetom proučavanja. Tim se poslom naročito bavi prof. veterinarskog fakulteta Dr. Vaso Butozan. Još je i danas u živoj uspomeni u Travniku nalbant i odličan veterinar Ekić efendija. Imena mu danas niko ne zna, jer su ga zvali samo efendijom. Kažu da njegovu potkovu nije bilo ravna u Bosni. On bi potkivajući konja umetnuo između kopita i ploče dukat putniku koji je putovao od Travnika do Carigrada, uvjeren da će ploča put izdržati da se ne makne. Imao je dućan u Gornjoj čaršiji. On je umro 1271 h. g. (1854/55) i pokopan je u groblju džamije Derviš-paše Teskerdžića. Kako mu se nadgrobni spomenik do danas očuvao, sada mu znamo i ime, Na spomeniku stoji da je bio nalbant majstor (usta), a ime mu je bilo Mehmed aga. Imao je i sina dobra nalbanta.

Dunderi.

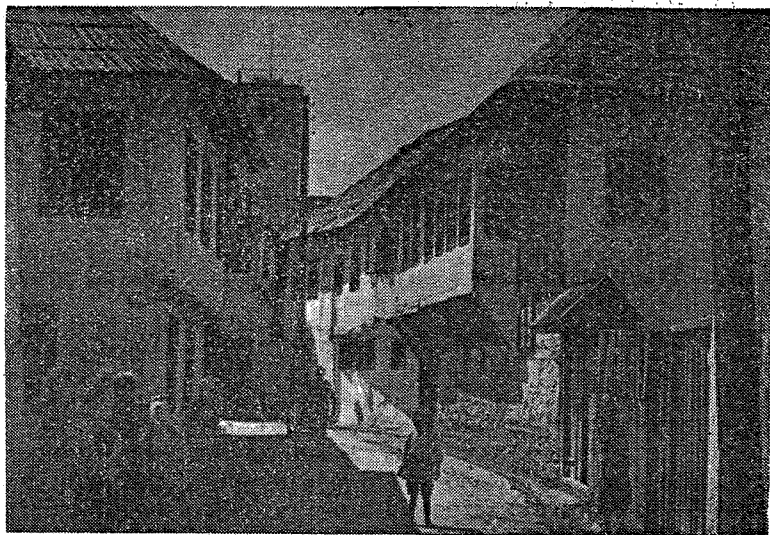
Dundera je bilo po svim iole većim gradskim naseljima, a gdje ih nije bilo i gdje se ukazala potreba, dozivani su sa strane. Sezona je trajala od Jurjeva do Mitrova. Zimi se slabo radilo, pa ako se i šta radilo, to je bilo unutar zgrade. Zimi su se obično radili fini rezbarski poslovi. Rezbarske radove su obavljali naročiti dunderi a zvali su se dogramadžije. Po starim travničkim kućama bilo je dobrih rezbarskih radova. Kako je 1903 godine požar uništio gotovo polovinu Travnika, to je do nas došlo vrlo malo od onoga što su oni radili. I u Travniku su pozivani dunderi sa strane. Godine 1693 gradila se džamija pod gradom Vincom na Vrbašu, a graditelji su joj bili neki Mirkovići i Muhamed Kaplan. Ovu dvojicu trebao je valija za jednu gradnju u Travniku, pa je naložio da mu se pošalju, a dogradivanje džamije da se povjeri Redžebu iz Jezera.⁸¹

Dunderi, gdje god su bili brojniji, imali su svoj esnaf. Tome esnafu nismo našli spomena u Travniku, ali držimo da se nećemo preveriti, ako kažemo da su travnički dunderi imali svoj

esnaf. Esnafski propisi kod dundera bili su vrlo strogi, a kaznie za prekršaje obično teške batine po tabanima. U dunderški esnaf spadali su dunderi, dogramadžije, zidari, džamidžije (staklari) i čerestedžije (trgovci građevnim materijalom).

Godine 1786 spominju se u Travniku samo dva dundera Milovan i Marko i staklar Salihaga. Staklari su obično radili u dućanu. Staklarski je rad bio ograničen skoro jedino na prozore. Po našim kućama upravo su rijetkost dulapi sa staklenim vratima. Njihovo su djelo i tzv. fenjeri džamlije. Ovome esnafu pripadali su u drugim mjestima i čerpidžije, a kako čerpić kao građevni element u Travniku nije poznat, ove vrste majstora tamo nije ni bilo.

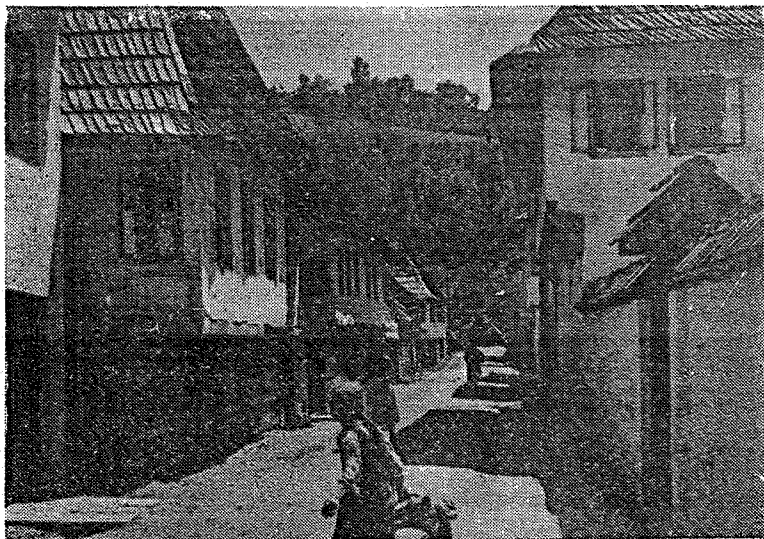
Arhitektura stare travničke kuće podudara se, uglavnom, s načinom građenja sarajevske kuće, ali ima i znatnih razlika, od kojih su glavne ove: u Travniku se nije ništa zidalo od čerpića niti se upotrebljavao čeremit. Mjesto čerpića, za prizemlje je služio kamen krečnjak kojeg ima u izobilju oko samog mjesta, zatim sedra koju je lahko vaditi pod Šupljikom niže vrela Bunarbaše, te škriľja s obronaka Vilenice. Zidovi od sedre i škriľje (od potonje na Ilovači) nisu izvana uopće omaltereni (tako je

Konatur ulica

bio zidan i vezirski konak, koji nije bio vlažan u prizemlju, dok ga Austrijanci nisu omalterisali). Gdje su kuće zidane na podvodnim mjestima (Donja mahala, Zenjak djelomično Prnjavor i

Potur-mahala) prizemno nije bilo soba, nego je ispod cijele kuće bila šupljina, tako da se sprat oslanjao na tri zida, a sredina i četvrta strana su se oslanjale na „T“-nosače. Prvi i drugi sprat građeni su od dimze (čatme) i šepera. Krovovi su bili od šimle (šindare). Stare zemljane furune ložile su se iz „kuće“ i služile kao krušne i pitne peći, a rijetke „asme“ (peći koje se lože iz sobe) bile su samo u bogatijim kućama. Banjice su, većinom, bile kombinovane s dušeklukom — „musandrom“, a „sarajevske“ (posebne) banjice bile su rijetke.

Donja mahala

U Travniku je bilo i **sujoldžija** koji su se bavili gradnjom vodovoda (vidi vodovodi i česme).

Ulice i dvorišta bila su pokaldrmljena. To je bio posao **kaldrmedžija**. Ni njima nismo našli spomena.* Ali već znamo da je još u drugoj polovini XVI stoljeća* postojao jedan vakuf u Travniku namjenjen održavanju vodovoda i kaldrme.

U neka mjesta dozivane su kaldrmedžije iz Fojnice, ali ni o tome u vezi s Travnikom nije nam ništa poznato. Jedino se zna da su u doba Omerpaše Latasa zarobljeni pobunjenici prenosili kamen za kaldrmljenje ulica.

Teščije (klesari)

Spomena im nema u poznatim izvorima, ali njihova djela govore da ih je ipak moralo biti, jer je teško vjerovati da su ih uvijek sa strane dozivali. Brojni nadgrobni spomenici, česme,

turbeta, munare i drugi objekti svjedoci su klesarskog rada. Ali svi oni bolji radovi predmetom su uvoza iz Sarajeva i Carigrada.

Da se ovaj obrt nije u Travniku udomio kao po nekim drugim mjestima, uzrokom je nestašica dobrog kamena.

Kako je u Travniku često puta harao požar, sigurno su u tim prilikama dozivani majstori sa strane.

Neka travnička sela bila su opterećena čerahorlukom. Čerahori su se pozivali kada je država gradila ili popravljala gradove, mostove, putave, itd. Bujurldijom od 25 zilcade 1242 (20 VI 1827) traži se iz Travnika 60 čerahora za podizanje potrebnih zgrada u sarajevskoj tvrđavi.

Ekmečkije (pekari)

U okolici Travnika gajile su se sve vrste žita. Ješ u početku XVIII stoljeća kultiviran je kukuruz u selu **Mosoru**. U ostavini jednog mosorskog spahije, popisanoj 1785 godine, zapisan je i kukuruz. Kultura kukuruza u ostaloj Bosni nešto je kasnija, a kukuružnim brašnom hranio se siromašniji svijet. U Travniku i okolici bilo je više mlinova u kojima se to žito mljelo.

Travnički pekari (ekmekčije) bili su na osobitu glasu i proizvodili su do 15 vrsta raznog hljeba.³² Pekari su ponajviše mijesili hljeb od pšenična brašna, ali ponešto i od ječmena i kukuruzna. Vlast je uvijek maksimirala cijenu kruha (narak) u sporazumu sa pekarskim esnafom. Osim toga što su pekari pekli hljeb za prodaju, oni su po narudžbi gradskih dizdara kuhali i pekli peksimet za vojsku, a isto tako pravili su i tarhanu za vojsku. Ekmečnice ili pekare građene su u čaršiji, njenoj neposrednoj blizini, ali ih je bilo i po mahalama. U travničkoj čaršiji bilo je oko 1878 godine, pored drugih i šest pekara kojima su bili vlasnici travnički vakufi.

Kada je nastala prva pekara u Travniku ne zna se. Možda ju je podigao Gazi Aga, osnivač jednog vakufa u XVI stoljeću. Prvu poznatu pekaru sagradio je 1704 u Donjoj čaršiji Elči Ibrahim-paša.

Pekari su u Travniku imali svoj esnaf. U tome esnafu bio je ponekad čehaja ili ekmečkibaša i kršćanin.

Između 1773 i 1788 godine spominju se ove ekmečkije: Ahmed-aga, Hasan-baša sin Đurmišev, Banjalučanin, Mehmed sin Ali bašin, Ali-baša Mujčin-oglu, Petro, Ibrahim-baša, Jusuf baša, Mahmud-baša i Risto sin Jozin, zimija.

Po ovim imenima vidi se da su pekari muslimani pripadali jeničarima. Kao ekmečkibaše spominju se:

— Jusuf-baša u jednom aktu od 7 zilcade 1187 (20 I 1774)

— Ahmed-aga 1786 godine i

— Risto zimija sin Jozin 1787 godiue.

Očuvao se popis Ristine ostavine iz koga se ogleda njegovo imovinsko stanje, pa ga ovdje u prevodu donosimo:

„Popis ostavine iza ekmekčibaše Riste

Stanovnik Gazi-Agine mahale u Travniku **ekmekčija** zimija (hrišćanin) **Risto sin Joze** umro je podavno (bundan akdem) ostavivši više dugova nego što mu vrijedi ostavina. Kako su mu jedini nasljednici žena mu Jula, kći Todora i majka mu Stipanija, to je u prisustvu spomenutih dviju zimijki (hrišćanki) i vjerovnika popisana i na telalu (na dražbi) rasprodana njegova zaostavština (metrukat) prema sljedećem popisu od 19 sfera 1203 (19 XI 1788).

2 stara sita 26 para; još 1 sito 11 para; troje ekmekčijske načvice (?) 19 para; 1 stara vreća 30 para, još 3 vreće 38 para; 1 stari prost čaršaf 20 p.; 1 stara kutija 7 p.; 1 stari mutap (zastirač od kostrijeti) 13 p.; 1 lopata i 1 rešet 9 para; 2 stara jastuka od . . . . . 77 p.; 1 crno čebe 146 p.; još 1 crno čebe 346 p.; 1 stari čohani koparan (mintan) 110 para; . . . . . staro . . . . . (izbljedilo) 34 p.; 1 stare šalvare 80 p.; 1 tendžera s poklopcem 50 p.; 4 sahana 47 p.; 1 tepsija 50 p.; još 1 tepsija 35 p.; 1 stari dušek 131 p.; još 1 stari jastuk 20 p.; još jedno isharano čebe 33 p.; 1 staro sito 5 p.; 1 stari ćilim 32 p.; 1 upotrebljavana (harana) košulja 110 para.; još 1 košulja i gaće 85 para; 1 isharani jorgan od čita 41 para; 1 isharana serdžada 80 para; 1 sepet (krošnja) 20 para; 1 stara čekmedža 22 para.

Ukupna zaostavština 1908 para

Od toga odbici:

Taksa na razdiobu i kassama 47 para, pisarina (kalemije) 10 para, hudamija 10 para, ihzarija 5 para, kajdija 5 para razni troškovi 29 para, telalija 40 para, dučanska kirija 5 para.

Utvrdeni (dokazani) dug za državni dvopek (**miri peksimet**) što ga potražuje **travnički dizdar Mustafa-aga** na temelju svjedočanstva Hasan-baše sina Abdul Muminova i zimije Jovana sina Maksimova 495 oka po 4 pare (četiristotinedvedsetipet oka po četiri pare).

Ukupni dug i troškovi 2.131 para.

Prema gore izloženom navedeni dug spomenutog umrlog veći je za dvijestotinedvadesitri pare od njegove zaostavštine, što se konstatuje na ovom mjestu³³.

Pred Sulejmanijom bio je od davnina naročito trg gdje se hljeb prodavao. Ti prodavači hljeba zvalu se **satadžije**.

Kasapi (mesari).

I ovo je jedan obrt čije početke treba tražiti u zametku gradskih naselja. Za Travnik je zbog nestašice izvora najstariji dokument Elči Ibrahim pašina zakladnica iz 1705 godine u kojoj se spominju kasapi, premda su oni mnogo stariji u Travniku. Spomenuti legator ostavio je, pored drugih obrtnih objekata uz kameni most na Lašvi, pet kasapnica s jednom klaonicom (kanara). Kasapnica je bilo i u Gornjoj čaršiji. U požaru što se desio 18 aprila 1874 godine izgorila je jedna kasapnica u Gornjoj čaršiji.³⁴ Koliko je još bilo kasapnica u Donjoj čaršiji ne zna se, dok su u Gornjoj čaršiji, izgleda, bile samo dvije oko godine 1827.

U godinama 1787 i 1789 spominju se kasapi: Bećir-baša sin Sinanov i Omer-baša sin Omerov. I kasapi su imali svoj esnaf. Njihov kasapbaša bio je Bećir-baša sin Sinanov. Postavljen je na to mjesto 23 šabana 1202 (29 maja 1788).

U godinama 1826, 1827 i 1828 maksimirana je cijena mesu. Godine 1826 po 12 para na oku bravijem i govedijem mesu, a slijedeće godine po 13 para. Isto tako određen je narak pečenom mesu koje se donosi sa sela 14 para na oku, a mesu koje se peče u čaršiji 20 para na oku.

U 1826 godini spominju se kasapi: Alija Vrbanjac, Halil Hatidžić, Mula-Hasan Hlivnjak i neki h-Salih aga, a u 1827 i 1828 Mustajbeg Gluhbegović, h-Salih Klino-zade, Derviš Kavaz, Moskić Mešin, Lolić Mula-Sulejman i Mehmed Mehić. Teško da su ona dvojica prvih sami radili nego su morali imati nekoga koji je radio ispred njih. Za ovu dvojicu zadnjih kaže se da su im radnje u Gornjoj čaršiji.

Kasapnice Elči Ibrahim-pašina vakufa postojale su do iza 1890 godine.

U Travniku je bilo u zadnje doba i crevara. Oni su čistili i sušili crijeva za violinske žice. Jedan od zadnjih bio je Jevrej Sarija.

Aščije.

Travnička je kuhinja bila na glasu. Izgleda još i prije no je Travnik postao glavni grad Bosne i aščije i domačice pravili su dobra jela. Tu su kuhinju raznosile po ostaloj zemlji Travanjke djevojke koje su se udavale van Travnika. Iz jedne pjesme što ju je spjevao Mostarac Bulbulija znamo da je ovdje gozba goveda džigarica „od koje se pirjan sav u lugu poprži“. Dalje pjesnik kaže da je potrošio pet hiljada sultanova blaga na baklave, bureke i dułbešećer, na kabuni pilav i svježe paluze, posipajući tamo i amo zerde bademima zabojevši ga žuto šafranom.³⁵

U travničkoj čaršiji bilo je više aščinica. Između 1785 i 1788 spominju se ašćije: Hasan, Koralije, Mehmed, h-Ahmed i Mustafa Zagrljak. I osim njih sigurno je bilo i drugih u isto doba. Kasnije bilo je ašćija u Travniku svih triju konfesija. Zadnju aščinicu prije 1878 godine sagradio je i uvakufio Hadži Ali-beg Hasanpašić u Gornjoj čaršiji nešto prije 18 II 1874. Nad aščinicom bile su dvije sobe. Travnički su čevapčići na osobitom glasu i u Bosni im nema premca. Oni su radili u vrlo skućenim prostorijama a rade i danas.

Buzadžije

Izgleda da su Travnjaci odavno bili veliki prijatelji raznih bezalkoholnih pića. Već spomenuti pjesnik Bulbulija ističe, u svojoj pjesmi, kako je bilo u Travniku dućana u kojima se pilo šerbe i kako su se tu sastajali na razgovor brojni ljudi. Ti dućani odgovarali su današnjim slastičarnama. U Travniku se pila i buza. Jedan buzadžijski dućan sagradio je i uvakufio Elči Ibrahim-paša i to neće biti jedini dućan ove vrste. U okolini Travnika uspjevala je proha od koje se pravi buza. Mora da je u Travniku bilo i **mejhana**, bar od XVIII, premda im u izvorima nismo našli spomena. Bulbulijina pjesma i bakal čato pijanica jedini je dokaz za ovu pretpostavku.

Kahvedžije

U našim krajevima počela se kahva piti oko polovine XVI stoljeća. U Sarajevu je postojala vrlo lijepa kafana 1592 godine. Kada je došla kava u Travnik, nismo mogli ustanoviti. Prva kafana za koju se sigurno zna bila je u Elči Ibrahim pašinu hanu u Donjoj čaršiji sagrađenom 1704 godine. Kasnije je bilo u obje čaršije više kafana i kahvedžija. Prvi po imenu poznati kahvedžija bio je neki Kara Mehmed, a živio je u drugoj polovini XVIII stoljeća. Godine 1788 spominje se kahvedžija Derviš, 1790 Mustafa-aga a 1828 opet neki Mustafa aga. I na pašinom dvoru pila se kahva koju su priređivale naročite kahvedžije. Godine 1787 spominje se h-Muhamed kao pašin kahvedžija. Iste godine bio je defterdarov kahvedžije Alijv. Smail-aga, brat haznadara čehaje bosanskog valije Hilmi Ibrahim-paše, bio je takođe na dvoru kahvedžija, što mu je i na nadgrobnom spomeniku zapisano. Umro je 1811 i pokopan u malom Lukačkom groblju.

Chaumette piše kako je u blizini vezirskog dvora bila jedna kafana u koju su po dva tri puta dnevno zalazili eski-age (stari jeničari) i muslimani mještani. Tu su pričali i pretresali vijesti koje su stizale sa raznih strana pokrajine, te su često poslije tih vijećanja, starješine (prvaci) odlazili veziru i usred divana postavljali svoje zahtjeve, koji su im rijetko odbijani.

U zemlji gdje beglerbeg uživa samo sumnjiv autoritet ne može se suprostaviti tim sastancima, jer su njihovi začetnici u isto vrijeme građani i vojna lica pokrajine.

Poznato je da je ortodoksna islamska ulema vodila jaku borbu protiv kahve i duhana i kada je ta borba postala uzaludna, država je monopolizirala prženje i tučenje kahve. To se vršilo u posebnim prostorijama nazvanim **tahmis** (pržionica kahve). Te je pržionice davala država pojedincima u zakup. Zakupnici tahmisa zvali su **tahmišćije**. U Travniku ima i porodica Tahmišći ili Tahmišćić. U svakom tahmisu bilo je po više ognjišta na kojima se pržila kahva u posebnim rešetima i tukla u kame-nim ili drvenim stupama plosnatom ćuskijom. Te stupe zvali se dibeci. Rešeta i dibeci bili su uvijek vlasništvo tahmišćije. Zakup tahmisa trajao je godinu dana od početka marta do kraja šubata (februar), a iznajmljivao ga je onaj ko je najviše nudio. Izvan tahmisa nije niko smio ni pržiti ni tući kahve, pa su i privatnici morali nositi sirovu kahvu u tahmis da se prži i istuče uz neku pristojbu. Ova je uredba ukinuta 1868 godine.

Gdje je bio prvi tahmis u Travniku ne zna se. Jednu tahmishanu napravio je h-Mehmed paša Kukavica u Gornjoj čaršiji na mjestu gdje je prije stajalo 5 kujundžijskih dućana i tu je ostala sve do ukinuća ove ustanove. Iz obračuna Kukavičina vakufa vidi se da je kirija tahmisu bila 1844 godine 192 groša, 1848 godine 300 groša a 1858 godine 200 groša. U godini 1844 bio je zakupnik neki Numan-aga, 1848 Mula-Bećir. Godine 1866 iznosila je zakupnina tahmisa Travnika i Zenice 5.850 groša, a po istoj cijeni iznajmljen je i za slijedeću godinu.

Tutundžije

Tako su se zvali obrtnici koji su križali i prodavali duhan. Duhan je predmetom uvoza, importiran je u Bosnu iz Makedonije, Trakije i iz Mletaka.

Kada se počeo duhan pušiti u Travniku nije nam poznato, ali s obzirom da je ovdje bilo duhanskih đumrukčija, luledžija i čibukčija, to je sigurno da se duhan trošio u priličnoj mjeri od XVIII stoljeća na ovamo. Mnogo se trošio i u vezirskom konaku. U poznatim izvorima ne spominje se ni jedan tutundžija, ali se spominje jedan duhanski đumrukčija Ibrahim-aga sin h-Alijin iz Osmanbegove mahale, koji se 1201 (1786) oženio. Osim duhana trošio se u Travniku i **burmut**. U jednom dućanu Kukavičina bezistana bio je 1855 godine jedan prodavač burmuta. Ime mu nije navedeno u popisu zakupnika dućana. Duhan se pušio sve do iza okupacije kod nas kao i po drugim zemljama na lulu i čibuk, iako je cigareti domovina Istok, a nastala je između 1840 — 1850 godine i odavde se proširila po Evropi.

Nama je došla nešto prije 1878, ali je u praksu unišila tek iza 1880 godine otvaranjem prvih tvornica duhana.

Luledžije

Godine 1788 spominje se luledžija Osman baša i to je jedini poznati luledžija Travnika. Međutim, predaja zna da je bilo luledžija sve do iza 1878 godine.

Čibukčije

I ovih majstora bilo je u Travniku. Čibukčija Salih imao je svoj dućan u Kukavičinom bezistanu 1855 godina Ruhija prezimenom Čibukčija pravio je najbolje cigarluke a živio je radio krajem prošlog stoljeća. Botaničar O. Sendtner piše da su se ovdje čibuci pravili od pudikovine, a ni vezirov nije bio od jasemina. Čibuci su bili bez zadaha (geruchlos). Bilo je i nargila,³⁶ a prema tome trošila se i tumbučija.

Mumdžije (svjećari)

Sve do iza 1878 godine bijahu svijeća i ulje jedina sredstva rasvjete. U tu svrhu ponekad se uzimala i luč. Svijeće su se pravile od loja i voska. Kasapi su bili dužni da u prvom redu prodaju loj svjećarima i sapundžijama, i ukoliko ga ovi nisu trebali, viškom su mogli slobodno raspolagati. Bilo je kuća u kojima su domaćice pravile svijeće, ali samo za svoju potrebu (naročito u Mostaru). Svjećari su imali svoje posebne radionice u kojima se u velikim kazanima topio loj i čvarci. Iskuhani čvarci su se cijedili u posebnim mendelama, rastopljeni loj se izlijevao u čvrsto izgrađene sanduke u koje su usukani fitilj po više puta smakao i vadio dok se ne bi dobila svjeća potrebne dužine i debljine. Ti bi se fitilji obično nanizali na šipku dugačku do 75 cm, fitilj se sukao na posebnoj klupi na kojoj je bio pričvršćen nož ili bičkija, na jednoj strani jedna pomična šipka koja se zasađivala u rupice i pomicala se prema potrebi dužine fitilja. Svijeće su se nizale na lik i prodavale obično na oku ali i po komadu.

I u Travniku je bilo mumdžija, imali su i svoj esnaf. Godine 1787 i 1788 spominju se mumdžije: Ibrahim-aga Beguša i Husein-baša Beguša sin Ibrahimov, koji je ujedno bio i mumdžibaša. Posljednji travnički mumdžija bio je Ibrahimaga Beguša, koji je umro oko 1900 te.

O ovom poslu su radili 1787 godine Ahmed Vukoljak, Bekir Haračić i Mihat, a 1828 godine mumdžije Pašo Vejsilović, Mustajbeg Gluhbegović, Bućir Haračić, Halil-bajraktar Hatidžić i Began Kartal.

U godini 1827 bila je cijena svjećama na oku po 50, a 1828 godine po 54 pare.

Berberi ili brijači

Osim brijanja neki su se od njih bavili i liječenjem rana, loma kostiju, vađenjem zuba, puštanjem krvi i obrezivanjem muslimanske djece. Berberi koji su se bavili naročito liječenjem rana zvahu se džerasi (nominativ jednine: džerah). Oni su proizvodili i lijekove (mehleme, hapove). U Travniku postoje dvije porodice sa prezimenom Džero i Džerah. Berberi u Travniku imali su svoj esnaf kojim je ravnao čehaja. Bili su to od reda ljudi uređni i čisti, pa im se uz ime često puta dodaje „čelebija“, što znači otmen, plemenit. Inače se ova titula davala učevnim ljudima i značila je kod njih ono, što kasnije efendija. I ovih je obrtnika u Travniku moralo biti vrlo rano.

Prvi po imenu poznati berber jeste Bekir-čelebija potpisan kao svjedok na zakladnici h-Adila sina Mustafina napisanoj 19 VI 1133 (8 IV 1721). Između 1785 i 1788 godine spominju se berberi: Alija čehaja esnafa, Imšir Ibrahim Ščeta, Omer Mehmed, Mula-Abdulah, Sulajman Berberbašić i Hasanagine mahale i dvojica džeraha: Esko Zeničak i Ahmed ef., a između godine 1827 — 1829 Husein Travnjak, Sulejman, Abdulfetah, Murat sin Ibrahimov i berberbaša Ibrahim. Godine 1851 imao je svoj dućan u Donjoj čaršiji berber Vekaz-hafiz.

Samardžije

Godine 1787 spominju se samardžije Risto Sarajlija i Omerbaša. Osim ove dvojice nismo našli spomena drugim samardžijama ni prije ni poslije ovoga vremena, ali s obzirom na važnost i ulogu tovarnih konja, samardžija je moralo biti u Travniku i prije i poslije ovog vremena. Ovaj je obrt po drugim mjestima bio uglavnom u rukama pravoslavnog elementa, ali kako je ovaj element bio u Travniku vrlo slabo zastupljen, njime su se ovdje, kao i u Prozoru, a u XVI stoljeću i u Sarajevu bavili i muslimani. U Travniku i Prozoru ima muslimana prozvanih po ovom obrtu Samardžići.³⁷

e. Mlini, stupe, prala i dolafi

Travnjaci su iskorišćavali vodenu snagu Šumeća, Lašve i Bunarbaše za pogon svojih mlina i stupe, za ispiranje i navodnjavanje. Stupe su bile dvojake. U jednim se valjalo sukno i čebeta, a u drugim se tukao ruj za učinjanje kože. O ovim napravama nemamo podataka sve do XVIII stoljeća, premda je više nego sigurno da je mlina i stupa bilo i prije. Do požara 1903 godine bilo je na Šumeću 9 mlina sa 4-6 vitlova. U zadnje doba vlasnici su tih mlina bili: Suljo Kolazlija, Srpsko-pravoslavna općina (površine 40 m²), Zulfikar ef. Borić (cca 40 m²), Hadžiejubović (dužine 15 m, površine 130 m², najveći), Hamdibag Hasanpašić (cca 60 m²), dva općinska mlina (80 m² i 70 m²), Ahmedbeg Kulenović (110 m²) i Niko Fufić (120 m²). Fufića mlin

je stajao ondje gdje je danas električna centrala. Ovdje je bio još jedan mlin sa sedam vitlova, a svaki je vitao bio odjeljen od drugoga posebnom pregradom. Tako je na ovom mlinu bilo 7 ulaza s jednog otvorenog hodnika.

Prvi sačuvani spomen mlinima i stupama na Šumeću nalazimo u zakladnici Jusufage sina Hasanagina napisanoj početkom šezala 1135(5-14 VII 1723). On je tu sagradio i uvakufio za svoju džamiju i mekteb u Šumeću jednu vodenicu sa 4 vitla i dvije stupe za valjane sukna i odredio za popravak vodenice i stupa 4 akče dnevno.³⁸

Na Šumeću bili su i mlini vakufa nekog Jegen-efendije. Tim vakufom upravljao je Jegen Mustafa, a umro je prije 27 reb. I 1197 (2 III 1783), jer je toga dana izdan berat njegovom sinu Mehmed-halifi za tu službu.³⁹ Kako pri provođenju gruntovnice 1886 na Šumeću nije bilo vakufskih mlina, to znači da su vakufski mlini i stupe propali prije te godine.

Na Lašvi rade još i danas tri mlina, i to jedan starijeg datuma u Piroti i dva iz novijeg vremena, jedan u Donjoj mahali a drugi niže medrese. Mlin u Piroti pripada Hafizadićima, u Donjoj mahali Zuhri Đumišić, a onaj niže medrese Biserovićima. Jedan stari mlin bio je prema Ruždića kući uz bašču Vukana Pejanovića srušen 1924 godine. Vlasnik mu je bio neki vakuf i porodica Alagić.

U jednom opisu Bosne napisanom oko 1763 spominju se begluk vodenice na Lašvi sa 6 vitlova. Taj mlin bio je državni i mlio je žito za potrebe vezira i njegove svite.⁴⁰

Iznad Travnika, poviše Kalibunara (Kanlibunara), postoje od davnina dva Oraška mlina sa 5 vitlova. To su redovnički mlinovi. Tu su bili i mlini Kosta ef. Janjića, koji su pred četrdesetak godina srušeni.

U Donjem Docu rade i danas stari mlini Arnautovića.

Na Bunarbaši u blizini grada bilo je 1809 godine 14 mlina, od kojih postoje danas još tri, ali ne rade.

Na Šumeću radilo je i nekoliko stupa (valjalica) u kojim su se čebeta valjala, te travničke čebedžije nisu morali slati svoju robu na valjanje u Oborce, gdje su bile poznate i obilno korišćene stupe u vlasništvu begovske porodice Begovića zvanih „Stupari“.

Prala

Ono što su u Sarajevu i Fojnici bili savaci,⁴¹ to su bila prala u Travniku na Lašvi i Čabruši. Dok su savaci na Moščanici bili građeni na klis, travnička prala su bila mnogo veća i građena od tvrdog materijala, na dva debela hrastova direkta u

vodi, a sve tri stane nad rijekom su bile okomite i nosile malo nagnet krov. U dvije strane u pravcu toka vode su bili veliki kapci koji su se iznutra erezili, ali su ih kada rijeka nadode, otvarali nizvodno, da bi se smanjio otpor brzici. Prala su služila za pranje rublja i žita a ljeti za kupanje i hladovanje na širokim klupama. Nema sačuvanih predanja o tome da li su nekad prala služila i za ispiranje zlata, kojega ima dosta u Lašvinu nanosu.

Ovakvih naprava na Lašvi bilo je do iza 1900 godine.

Dolafi

Vodom iz Lašve Travnjaci su natapali vrtove (bostane). U tu svrhu služili su dolafi (sakije) za automatsko crpanje vode. Ti dolafi nisu bili veliki, jer je zemljište malo izdignuto iznad obale.

4. TRGOVINA

U uvodu u prošlo poglavlje navedena je roba, sirovine i polufabrikati, koja se uvozila u Travnik. Iz Travnika se izvozila sirova koža, krzno i vosak. To su bili predmeti kojima su uglavnom trgovali travnički trgovci.

Prvi trgovci za koje znamo da su radili u Travniku bili su Osman i Hasan-čelabija. Oni su se 1643 godine nalazili trgovačkim poslom u Mlecima. Njima je splitski komisionar Marko Kavanjin javio 12 oktobra spomenute godine da im šalje 14 bala učinjene kravlje kože. Dvije godine kasnije bilo je više travničkih trgovaca u Mlecima sa Ibrahim-čelebijom. Njima javlja isti komisionar na 21 oktobra 1645 godine da mu je ranije na splitskom pazaru Pisturi bilo predano baškota i masla i da to njima pošalje i on im to sada prosljeđuje fregatom M. Tisičića.⁴²

U ovo doba iz Bosne se izvozilo u Mletke: čebeta, kordovan, vosak, bravije i kravlje učinjene kože, krzna, đon, vuna, suhi govedi jezici, suhe šljive iz Banja Luke i zlato. Iz Mletaka se uvozi biber, čoha, platno, svilene tkanine, papir, sapun, sviće, kositar i sirće.⁴³ Ovaj izvoz i uvoz pada između 1592 i 1645 godine tj. od otvaranja splitske skele bosanskoj i turskoj trgovini pa do početka Kandijskog rata.

Poslije prenosa vezirske stolice iz Sarajeva u Travnik 1699 godine travnička je čaršija u porastu kao i stanovništvo. Iza 1636 godine doseljavaju se u Travnik trgovci, kršćani i Jevreji. Kršćanski trgovci dolazili su ovamo iz Sarajeva, Hlivna i Skoplja na Vrbasu. U poznatim izvorima poimenice spominju se trgovci: h-Smailaga (1786), Mustafa-baša sin Šabanov iz Šumeća (1787), Osman sin Mahmutov iz Hasanagine mahale, koji je umro 1787 i Mula-Mahmut s kojim je Osman radio u ortakluk u robi i u potraživanju kod dužnika. Godine 1828 spominje se

trgovac Osmanaga sin Mehmedov. Kakvom su robom trgovali ovi trgovci ne zna se, ali po svojoj prilici biće da su oni radili pretežno mješovitom robom.

Iz jednog memoara austrijskog konzula u Travniku Mittersera (1808 — 1811) saznajemo kako je Travnik sjedište bosanskog vezira i vrhovnog suda, jednog mule, zatim drugostepenih paša i ridžala (državnih službenika — Staatsdiener), i kako je tu potrošnja vrlo jaka. Zatim kaže: „da je kraj čuven zbog obdjeljavanja pašnjaka, samo je šteta da se iz naširoko rasprostranjenih **jelovih i omorikovih šuma ne dobiva korist, jer ne postoje vodene pilane**, tako da se ne mogu proizvoditi daske. U postojećoj livnici topova zaposlen je mali broj siromašnih ljudi. Uostalom mogli bi njemački trgovci koji imaju srčanosti da se zadržavaju u Travniku, preduzimati značajne trgovačke poslove (spekulacije) i mogli bi se širiti kroz Bosnu i Albaniju.“⁴⁴

Koliko znamo, ovo je prvo upozorenje strancima na bogatstva bosanskih šuma i prvi poziv stranom kapitalu u ove krajeve.

Nešto prije 26 aprila 1829 godine umro je u Travniku Mihajlo sin Vasilja Kovačevića, stanovnika Sarajeva, koji se ovdje bavio trgovinom. Njegova je ostavina popisana spomenutog datuma a nalazila se u dućanu i sobi u kojoj je stanovao. Ta se ostavina sastojala od; sljedećeg:

- 1 dugi sukneni gunj 15 groša
- 1 isharana kabanica (jagmurluk) 1 groš
- 1 kratki gunj
- 1 koporan (mintam) 1 gorš
- 1 koporan od čita 2 groša
- 1 prsluk (jelek) 3 groša
- 1 šalvare 7 groša
- 2 potpašaja (tkanica)
- 1 stare čakšire 1 groš
- 1 fermen od kadife 2 groša
- 1 bensilah 3 groša
- 1 tas 1 groš
- 1 pištolj 10 groša
- 1 veliki nož 10 groša
- 1 kutija 1 groš
- 1 sanduk 2 groša
- 3 metle 1 groš
- 1 kravlja koža 4 groša
- 50 oka sapuna 125 groša

Potraživanje: od Jovana Busovače 90 groša
Cvije 4 groša
Teše 10 groša
Naste 4 groša 28 para
Hasana Krnjića 8 groša
Mile tutundžije 2 1/2 groša
Emira Mehmedovića 52 groša 30 para
Gotovina 293 groša, 11 para i 1 akča.

Ukupno 660 groša.

Poslije odbitaka raznih pristojbi pri popisu ostalo je da se podjeli među naslijednike 562 groša, 19 para i 1 akča.⁴⁵

Trgovinom se bavio i Josif Kovačević koji je 1849 godine dao popraviti jednu ikonu. Da li je ovaj Kovačević bio kakav rođak Mihajla Kovačevića, ne da se utvrditi.

Prema Kukuljeviću koji je ovdje boravio 1857 godine vidjela se u travničkim trgovinama roba uvežena iz Sarajeva, Trsta i ponešto iz Beča.

Muslimanska travnička čaršija istupila je 1818 u obranu travničkih Jevreja. O tome je pisao austriski konzul u Travniku Mittesser slijedeće: „Kako su političke prilike u Travniku poslije smjenjivanja Sulejman-paše (u januaru 1818) postale takve, da su se trgovački stalež i građanstvo mogli na neki način smatrati kao narodno predstavništvo, koje je držalo ravnotežu protiv samovolje vlade i protivilo se njezinim nezakonitim zahtjevima i ugnjetavanju“.⁴⁶

Nakon prenosa vezirske stolice iz Travnika u Sarajevo 1850 godine Travnik je u opadanju. To se svakako odrazilo i na trgovini. Ruski konzul Hilferding piše kako se iz Travnika sele trgovci. No taj odlazak trgovaca neće biti u većem broju. Među bosanske trgovce koji su pali pod stečaj bile su i tri tvrtke iz travničke čaršije i to Đorđe Petrović i ortaci, braća Isak i Sumbul i Ante Matković koji je umro i ostavio dugove. U Odžaku kod Dervente imao je radnju Travnjak Ante Baškarad, pa je i on bankotirao. Ovi su se bankroti desili između 1872 i 1877 godine.⁴⁷

Bakali

Posebnu vrstu trgovaca čine bakali koji su uglavnom trgovali životnim namirnicama. I oni su imali svoj esnaf, a čehaja im se zvao **bakalbaša**. U jednoj pjesmi što ju je spjevao Bulbulija, redom Mostarac, nešto poslije 1721 godine spominju se trojica bakala i to: Durak, Jusuf Matuš i Čato. Za prvu dvojicu kaže pjesnik da su „pijanički žreci Travnika“, a za trećega:

„Najveći ugursuz među bakalima je Čato,
duša bi mu izišla pijući rakiju;
on nikada ne propušta da izjutra rano dođe
razbiti mahmurluk,
vazda u mejhani osvjažuje dušu.

Od duše mu je stvoreno imati posla sa ženskinjem,
ja se još nisam namjerio na ovako propala jarada“.⁴⁸

U jednom aktu od 20 I 1774 godine spominje se kao svjedok bakal Musa-baša. Na 23 VIII 1202 (29 maja 1788) postavljen je za bakalbašu Mustafa-baša iz Osmanbegove mahale. On se zvao Tamburija. U sidžilu broj 27 spominju se dvojica bakala i to Mulla-Began 1828 i Halil Salih 1829 godine.

Nekim artiklima kojim su bakali radili maksimirana je cijena. Tako je npr. prema vezirskoj bujrudiji, a uz pristanak (jednodušni sporazum) stanovništva i putem šerijatskog suda upisano, da je određena cijena čistom maslu po jungi 16 zilhidže 1242 (11 VII 1827) 110 para, 27 zilhidže slijedeće godine (10 VII 1828) 120 para, a 19 džum. I 1244 (27 XI 1828) 150 para. Istog dana je maksimirana cijena i medu na oku 76 para. U to vrijeme su prodavali maslo i med bakali: Hadžemrullah-zade Mulla-Began, Arnaut h Mahmut, Mehić Mustafa, Omer Plisno, Halil-alemđar i ortak mu Mahmut, Haračić Bećir i Vukovljak Ahmet

Bakali su ovoga vremena trgovali brašnom, solju, rižom, maslom, uljem pretopljenim lojem, sirćetom, zatim kafom, nohutom (naut), medom, šećerom, pekmezom, suhim voćem, suhim mesom, jajima, a od mirođija prodavali su biber i čurekot (Nigella sativa). Svi su ovi artikli osim jaja prodavani na oku, dok se maslo mjerilo jungom, a to je oka i po. Oka je iznosila 1, 28 kg. Tekućine su se mjerile lidrom ili litrom, a iznosila je četvrtinu oke.

5. SAOBRAĆAJ

Travnik leži na važnom drumu koji spaja Sarajevo sa Splitom. Nekada je to bio samo jedan dio druma Carigrad — Split, naročito od 1592 do 1645 godine. Tim su drumom kolale brojne karavane u oba pravca. U ovaj je drum ulazio kod Prusca drum sa Krajine, a pred samim Travnikom od ovoga se druma odvajao drum što je od davnina udarao preko Skender Vakufa u Banju Luku i Gradišku.

Ponekad je obustavljan na kraće vrijeme saobraćaj, naročito na drumu Sarajevo — Travnik — Split zbog hajdučije,

velikog snijega i zaraznih bolesti. Kiridžije su se branile protiv hajdučije uzimajući u službu puškare koji su pratili karavane. Osobito je bio jak saobraćaj u doba kontinentalnog zatvora kada se iz Turske prenosio pamuk u Francusku. Karavane s pamukom kretale su se do Soluna preko Sarajeva, Travnika, Jajca, Zmijanja do u Kostajnicu. Prema podacima austrijskog konzulata u Travniku prošlo je kroz Travnik za Kostajnicu u 1812 godini 21.233 tovara pamuka i 2.085 tovara druge robe, a u obratnom smjeru 1.082 tovara razne robe. Osim pamuka izvožen je preko Kostajnice kordovan (sahtijan), zatim zečije kože, vuna, vosak, materijal za strojenje kože, kamilina dlaka, šećer, duhan, slonova kost i više sanduka nepoznatog sadržaja. Uvoz preko Kostajnice se sastojao od: stakla, pirinča, čohе, fesova, papira, etamina, sukna, stipse, kovanog novca, sapuna, pleha, karaboje, galanterijske robe, srebrnog novca, žive, samta (kadife), livene robe kalaja i ogledala.⁴⁹

Drum Sarajevo — Split više je puta popravljan. Za vežirovanja Topal Osman-paše (1861 — 1869) temeljito je popravljen, a Travnik je u isto doba spojen brzojavnom žicom sa Sarajevom, Gradiškom i Livnom.

Prije zavodenja redovne pošte u Bosni (1842 godine) služile su se vlasti a i privatnici menzilskom poštom. Tatari su odlazili prema potrebi. Kako je Travnik bio glavni grad, u njemu je bila i menzilhana, stanica sa više dobrih konja koji sa prenosili poštare (tatаре) od jedne do druge stanice. U ovo doba tatari su se naročito kretali između Travnika i Carigrada i onih mjesta u Bosni, gdje su sjediti mutesarifi i kadije. I ove menzilhane izdavane su pod zakup. Zakupnici su se zvali menzildžije. Našli smo nešto podataka i o travničkoj menzilhani. Na 1 maja 1788 godine uzeo je bivši menzildžija Aliaga menzilhanu pod zakup za godinu dana po cijeni od 8.000 groša. Vlast je 16 VI 1787 izdala zabranu o upotrebi menzila (poštanskih konja) privatnicima jer od toga trpi služba. Jedno vrijeme bila je menzilhana u Gornjoj čaršiji vlasništvo h-Mehmed-paše Miralema. Tu je zgradu zajedno s bašćom, muškom i ženskom avlijom prodao Miralem svojoj unuci Umihani, kćeri Husein-alajbega Ibrahimpašića 29 maja 1800 godine za 1.500 groša. Zapovjednik tatara (sertatar) u Travniku bio je 1810 godine Ahmedaga. Sertatar je stanovao u nekom hanu, a kirija za njegov stan iznosila je 90 groša za 6 mjeseci.⁵⁰

- 1) Rukopis u bivšem Balkanskom institutu u Sarajevu br. 748
- 2) N. Kašiković, Narodno blago I (1927), Sarajevo 1927, str. 49
- 3) Alija Bejtić, o. c., str. 155
- 4) A. Bejtić, o. c., str. 156
- 5) Dr. B. Đurđev, Kanoni i Kanun-name, Sarajevo 1957, str. 46
- 6) U Orijentalnom institutu imaju dva travnička sidžila zavedena pod brojem 26 i 27. U prvom su događaji iz godine 1200-1203 (1785 — 1789) a u drugom događaji iz 1242. — 1244. (1826 — 1828) godine. Sve što se iz tih godina navodi u ovoj radnji uzeto je iz tih sidžila. Ovo napominjemo da ne moramo svaki put navoditi izvor.
- 7) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, Sarajevo 1916 str. 68
- 8) Hamdija Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, str. 128 — 131
- 9) Rukopis u bivšem Balkanskom institutu, br. 798; F. Spaho, Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih Zemaljskih muzeja u Sarajevu I, Sarajevo 1942, str. 48.
- 10) Službeni list „Bosna“ br. 98 od 27 IV 1868.
- 11) „Bosna“ broj 256 od 4 (16) V 1871 g.
- 12) Arhiv Orijentalnog instituta br. 446
- 13) A. Hiljferding, Bosnia, Hercegovina i staraja Srbija, St. Petersburg 1859
- 14) I. Kukuljević, o. c. str. 94 — 95
- 15) O. Sendtner, o. c. str. 218 i 230
- 16) Dr. Fra Julijan Jelenić, Necrologium Bosnae Argentinae, GZM XXVIII, 1916, str. 80
- 17) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, Sarajevo 1916, str. 80
- 18) F. Spaho, o. c., str. 48
- 19) Sidžil broj 27, str. 162
- 20) Sidžil broj 27, str. 154
- 21) „Bosna“ broj 153
- 22) „Bosna“ broj 239
- 23) „Bosna“ broj 408
- 24) „Bosna“ broj 606
- 25) „Bosna“ broj 239
- 26) Travnicička spomenica 1882 — 1932, Sarajevo 1932, str. 50
- 27) Travnicička spomenica, str. 55.
- 28) Arhiv Orijentalnog instituta broj 1266
- 29) Defter sarajevskog saračkog esnafa u Arhivu grada Sarajeva
- 30) Arhiv M. E. Kadića u Gazi Huselmbegovoj biblioteci u Sarajevu broj 1818
- 31) Č. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila, G. Z. M. XXX (1918), str. 160
- 32) N. Marković, Zelena Grančica, Sarajevo 1902, str. 17-19; Godine 1912 susreo je jedan moj prijatelj Riza pašu koji 1876 godine bio mutesarif u Travniku. U razgovoru rekao mu je starac kako ima svega u Carigradu ali on je poželio hljeba ispred Sulejmanije, sirsa sa Vlašića i jeribasmi iz Vakufa

kod. Travnika.

- 33) Sidžil broj 26, str. 29
  - 34) „Bosna“ broj 408
  - 35) M. E. Kadić IV, str. 66 — 68
  - 36) O. Sendtner, o. c., str. 222
  - 37) Josip Kunstek, O drvenom samaru i opterećenju konja samarom, Gospodarski Glasnik god 1943, Zagrade 1943, str. 107-111; Staffer, Untersuchungen uber des bosnische Pferd seine Verwendung als Tragtier im Gebirgskriege, Wien 1916
  - 38) A. Bejtić, Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika, Naše, starine II, str. 155
  - 39) Acta Turcica u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 1126
  - 40) G. Bodenstain, Povijest naselja u Posavini 1718 — 1737, GZM XX (1908), str. 99
  - 41) H. Kreševljaković, Mošćanica u starom Sarajevu, Sarajevo Urbanistički problemi, Sarajevo 1958 (1), str. 45 — 49
  - 42) Ćiro Ćičin Šain, Pisma (1637 — 1660) splitskog trgovca Marka Kavanjina, Epistolario di Marco Cauagnini Mercante di Spalato. Rukopis u Naučnom društvu NRBiH u Sarajevu.
  - 43) Ćiro Ćinin Šain, o. c.
  - 44) Ratni arhiv u Beču, Kartensammlung, Memoar Mittessera. Ovaj nam je podatak ustupio prof. dr. Hamdija Kapidžić.
  - 45) Travnički sidžil broj 27, str. 102
  - 46) Vasilj Popović, Borba bosanske muslimanske čaršije protiv nereda i korupcije 1818 godine. Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd 1929, str. 380 — 383
  - 47) H. Kreševljaković, Stečajeви u Bosni, Narodna starina XIII (1934), str. 189 — 192
  - 48) M. E. Kadić, Kronika IV, str. 66 — 68
  - 49) Dr. Vasilj Popović, Trgovina i promet Bosne u Napoleonovo doba, Spomenik SKA LXIX, Beograd 1929, str. 91
  - 50) Travnički sidžil broj 26 i 27
-

V. ZDRAVSTVENE PRILIKE

1) Liječnici, vojna bolnica i narodni liječnici

Bulbulija kaže u svojoj pjesmi za Travnik:

„Oni što su obišli svijet sve kut po kut,
vele da Travniku nema slike ni prilike.

U njemu se čovjeku zbríše hrđa sa srca
njegova voda i zrak razgaljuju dušu“.

U prošlom stoljeću smatrali su turski liječnici Travnik klimatskim lječilištem i ovamo su opremali na oporavak tuberkulozne ljude. Ovdje je jedno vrijeme proboravio kao bolasnik i bosanski novinar Šaćir Kurtćehajić.¹

U Travniku nalazimo školovanih liječnika od kojih su neki bili tjelesni liječnici bosanskih vezira. U nestašici liječnika, medica, obraćali su se pojedini bosanski namjesnici Dubrovačkoj republici da im pošalje svog medica na kraće ili duže vrijeme, ali ovamo su pozivani i bosanski franjevci da liječe bolesne ljude i „izgone džine“.

U zadnje doba turske uprave otvorena je u Travniku vojna bolnica, ali su u nju primani i civilí.

Svi školovani liječnici u Travniku bili su stranci.

Našli smo nešto podataka o zdravstvenim prilikama Travnika, pa ih ovdje iznosimo.

Govoreći o berberima upoznali smo se sa dvojicom **džeraha** (kirurga). Osim njih spominje se i hekim (medic) neki Osmanaga.² Sva trojica su djelovali u drugoj polovini XVIII stoljeća. Godine 1710 bio je neko bolestan u Miralem-begovu konaku, pa je dozvoljeno Sulejman-pašinom divan-teskerom da ga jedan fratar liječi.³ Godine 1774 izdana je teskera nekom fratru da može moliti nad nekom ženom u Travniku,⁴ a isto tako 10 godina kasnije nad nekim muškarcem.⁵ Fratrima su slali i duševno oboljele ljude da iz njih izgone demone ili džine.⁶ Od školovanih liječnika koji su djelovali u Travniku poznati su nam: Domenico Castelli iz Zadra, pašin tjelesni liječnik 1734 godine;⁷ Jovan sin Gajtanov 1783 godine; Dr. Zennaro, Dr. Franz i neki kirurg (nepoznatog imena) 1847 godine, Dr. Gábor Galantaj 1855-1875 godine, neki Rafael i Salamon 1864 godine, za koje se ne zna da li su bili pravi liječnici i Rizzo, vojni liječnik.

Domenico Castelli bio je tjelesni liječnik Abdulah-paše Muhsinovića i kod paše se zauzimao za fratre.

Jovan sin Gajtanov kupio je od h-Musaage sina h-Ibrahimagina kuću u Gornjoj čaršiji za 2.700 groša. Ta je kuća graničila s dvije strane ulicom, s treće dućanom Hadžihuremovića, a s

četvrte posjedom ašćije Deli-Hasana, a sastojala se od velikog i malog dućana i dviju magaza u prizemlju, te dviju soba na spratu. On je ovu kuću posjedovao samo 4 mjeseca i prodao je istom vlasniku. Kuću je kupio 22 reb. II 1197 (27 III 1783) godine.⁸

Dr. Zennaro je Mlečanin a studirao je u Padovi. Bio je tjelesni ljekar bosanskog valije Kamili-paše, koji ga je doveo sa sobom u Travnik, a bio je stekao glas i praksu u Trapézuntu i Istanbulu. Mjesečna mu je plaća iznosila 2.000 groša. Osim toga dobivao je u naravi šećer, kahvu i pirinač. Ljekarski pregled uglednog bolesnika nije mu nikada donosio manje od jednog dukata. Držao je dzelep ovaca na Vlašiću i išao lično da im nađe ispašu, gdje je napravio i kolibu kod vrela Mali Sandić. S nekim Margetićem zakupio je bio porez na pijavice.⁹

Dr. Franjo Franz iz Gorice je diplomirao u Beču. Bio je bataljonski ljekar u Travniku.¹⁰ Bosanski provincijal fra Marijan Sunjić molio je rimsku stolicu 24 X 1848 godine da bi honorirala kakvom čašću zaslužnog lječnika u Bosni Franju Franza rodod iz Furlanije.¹¹ Franz se nalazio u Travniku od prije 1846 godine kako se to vidi iz Erkove relacije.^{11a} On je vodio brigu o austrijskim državljanima u Bosni, a u Ukući Dr. Franza poučavao je djecu jedan katolik, te je u pomanjkanju kršćanske škole htio da osnuje neku vrst javnog učilišta; on je dobio samo pravoslavnu djecu, a nijedno katoličko. Katolici se uopće ne brinu za budućnost svoje djece. Katolički svećenici su obrazovani, čak i učevni, ali svoj puk ostavljaju u neznanju i praznovjerju. Pravoslavni popovi, osim vladika poslanih iz Istanbula, do skrajnosti su neznalice, ali im je narod (pastva) pristupačniji kulturi i učenju nego katolički. To je mišljenje Dr. Franza koji je i sam bio katolik, a to je potvrdilo i kasnije iskustvo Sendtnera.¹² Upravo ove, 1847. godine, otpočeo je jači pokret za otvaranje katoličkih osnovnih škola, a vodili su ga mladi franjevci kojima su na čelu bili Ivan Franjo Jukić i Bono Perišić.

O. Sendtner piše na istom mjestu kako je u isto doba, 1847. godine, u Travniku bio jedan hirurg (Rumeliot) ograničena znanja. Imena mu ne spominje.

U spomenutoj godini boravio je kraće vrijeme u Travniku splitski liječnik Dr. Bakić kojeg je poslala splitska Okružna oblast da izvidi, jesu li tačne glasinje, da u Bosni hara kuga. On se uvjerio da je to bez osnova.¹³

Dr. Gábor Galenthay svršio je medicinu u Pragu. Sudjelovao je u Košutovoj buni 1848. godine i izbjegao u Travnik, te se oko 1855. godine nastanio u Travniku i tu oštao punih 20

godina baveći se praksom i lihvom. On je u Travniku sagradio kuću u novo-renesansnom stilu u današnjoj Titovoj ulici, koja je još uvijek uzgór.¹⁴

Salamon je bio rodom iz Sarajeva a potpisivao se kao hećimbaša (glavni liječnik). Pored prakse bio je on i prvi lihvar. On je posudio Šemsibegu Ibrahimpašiću 1864 godine 1500 groša uz 900 groša godišnje kamate.¹⁵

Vojna bolnica bila je smještena u nekadašnjoj kući Ibrahim paše Kukavice, koju je 1845 godine otkupila država za 18.000 groša od naslijednika Mehmed-alajbega Ibrahimpašića-Kukavičića.¹⁶ Ta je kuća stajala u današnjoj Paša mahali. U tu je kuću poslije 1878 godine smještena vojna komanda, pa se taj lokalitet do danas zove Komanda.

Dr Rizzo bio je vojni liječnik. Kasnije je služio u Mostaru.

Pored gore spomenutih službenih ljekara i ranara, bilo je u Travniku i u njegovoj okolini i narodnih ljekara (vidara) koji su svoje znanje i iskustvo prenosili na svoje potomstvo, što većinom traje i danas ili je bilo doskora. Ovim su se poslom bavili ne samo muškarci nego i žene, naročito sefardske Jevrejke. Nekoliko berberskih familija liječilo je rane čelju (favus) i frenjak (sifilis). Potonja je bolest liječena jeđenim hapovima (pilulama), kađenim hapovima (koji su prženi na žeravici pa je bolesnik udisao njihovu paru) i mehlemima (mazama). Liječenju sifilisa bili su vješti Džere i berberi Benlići.

Medicinsko znanje crpili su muslimani iz turskih i arapskih nog „Tibb-i Nidai“; fratri iz latinskih i talijanskih, a Jevreji iz ljekaruša, naročito iz turskog djela „Menafi-un-nas“ obično zva medicinskih knjiga koje su prenijeli iz Španije (herbrejskih, arapskih i španjolskih).

Posebna vrsta vidara su bili oni što su znali liječiti iščašene udove (turski zvane čikikçi) i kostolome (kirikçi), u čemu su redovno imali vrlo dobre rezultate. Ta je vještna kroz generacije išla s oca na sina. U Travniku i okolini ovakvim su se poslom, uzgred, bavile ove porodice:

Imamovići, age iz predgrađa Vakufa, od kojih je naročito vješt bio je Mehmed aga (umro početkom XX stoljeća), On ne samo što je odlično namještao prelomljene kosti, nego je umio praviti lijek za vrćanje otoka, koji bi po njegovoj metodi splasnuo za 10 — 15 dana, a taj proces traje 3 — 4 mjeseca kada moderni ljekari liječe kostolome.

Habibići iz sela Šenkovića.

Davidovići, bivši kmeti Muderizovića iz sela Bučića. Naročito je interesantan bio Mijo Davidović, koji nije davno umro. On je vazda držao u hambaru po 30 tovara prohe (prosa), da u slučaju nerodne godine ili stradanja usjeva od krupe može svoje

i okolna sela podmiriti sjemenom. On ni od jednog pacijenta, kome bi izliječio slomljenu ruku ili nogu, ne bi htio primiti nagrade u novcu ili poklonima, nego bi mu ostavio na volju da svom vidaru dođe jedan dan u kopače ili kupelice.

Luna Finci, žena Salomova, bila je dobra „čikikçi“ i vrlo vješta babica. Stanovala je na Daltabanu.

Mati travničkih **Saloma** Bokora, Paše i Morde koja se kasnije preudala za sarajevskog bogataša Saloma-Uščupliju, bila je veoma dobra ljekarka i babica.

Vrlo su interesantni narodni ljekari koji su liječili ljude i stoku od zmijskog ujeda. Po tome su bili na daleko čuveni **Stipica Kreševljak** i njegov otac iz sela Pečević iza Gradine kod Gornjeg Turbeta. Oni su liječili „nabrajanjem“ („šaptanjem“, kako kažu u drugim mjestima).

Srpska pravoslavna porodica **Tegeltije** iz sela Donje Trbeuše (između Gornjeg Turbeta i Goleša) poznata je već dugi niz godina po tome, što zna liječiti od bjesnila na ovaj način: čeljadetu ili domaćem živinčetu, kada ga ujede bijesan pas, izrežu nešto pod jezikom i puste da oteče malo krvi. Posljednji iz ove familije **Tegeltija** (umro 1944 ili 1945 godine) poznat je u Travniku naročito po jednom svom uspjehu: 2 psa, vlasništvo Alagića i 2 psa, vlasništvo Sujoldžića iz Travnika i jedan pas Hašima Kunde, zaklali su zajedno jedno bijesno pseto. Jovo je izliječio četiri prva spomenuta psa, a kad su mu povelili Kundina psa, rekao je neka ga vrate, jer je „pribisnio“. Pas je zaista lipsao 3 sata kasnije.

U Travniku je bilo i dobrih veterinara koji su bili potrebni, jer je na Vlašiću i oko njega bilo puno stoke, a u gradu i po selima mnogo konja plemenite rase. Na glasu su bili atovi u Teskeredžića, od kojih je Derviš paša držao čitavu alašu u Šišavi na Vlašiću, i alataste bedevije u spahijske porodice Alihodžića iz Bile. Posljednji glasoviti bajtari bili su već spomenuti **Ekić Mehmed ef.** nalbant i **Alaga „S. Kapije“**, po kojem se jedan ogranak Beganovića prozvao Alagići. Oni su bili susjedi, pa je Alaga često sjedio na Ekića dućanu i usput naučio od njega potkivački zanat i veterinarstvo. Ekić je pored vještina u liječenju raznih stočnih bolesti, znao vidati rane među stegnima (ispod repa) u konja i to na veoma originalan način: prerezao bi konju neku krvnu žilicu u nozdri, a zatim bi ranu ispod repa posuo smjesom luga i soli (ili nišadora?). Konj, koji je prije toga bolovao po godinu-dvije i liječen na razne načine ali nije ništa koristilo, ozdravio bi poslije te operacije i rana bi mu zarasla za desetak dana.

Od narodnih ljekara koji su se osobito isticali u svojoj vještini, a doživjeli početak XX stoljeća, treba spomenuti dvoje.

Jedno je majka h Mehage Čajnića koju je sav Travnik poštovao i zvao samo „**sîdâ Čajnička**“. Doživjela je duboku starost, a nije pokazivala nikakva znaka senilnosti. Bila je pismena na turskom jeziku i služila se turskim medicinskim knjigama. Kao veoma plemenita i pametna žena gledala je da pomogne svakom ko bi od nje tražio ljekarski savjet. Naročito je bila vješta u spravljanju mehlemâ (mázâ) u koje je metale sluz od raskvašenih košpica tunje, pa zavoj nije prijenjao za raju. Mnogo je uspjeha imala u liječenju male djece, koja su instiktivno osjećala dobrotu njezina srca pa se nisu od nje tuđila ni plašila.

Drugo je **Ali-hafiz Kopčić** koga su većinom zvali Hafiz-beg. I on je bio veliki vještak u pravljenju mehlemâ. Pored toga što je kao veoma simpatičan i veseo čovjek bio mnogo tražen narodni „*medicinae universalis doctor*“, on je bio čuven kao specijalista za očne bolesti. U slučajevima gdje nijedan austriski civilni ni vojni ljekar nije bio u stanju izliječiti kronični conjunctivitis i krvavicu na očima, Ali-hafiz je savršeno uspjevao na jednostavan način: on bi pacijentu prilijepio dvije okrugle jakije (cerota) na sljepočice, gdje bi ostale dok same ne otpadnu. Te su jakije bile napravljene od debelog modrog papira u koji su bile zamatane glave šećera. Papir je bio izbocan iglom, a na bijeloj, unutarnoj strani namazan nekom smeđom masom koja je čvrsto prijanjala za kožu i tu držala cerot oko tri nedelje. Lijek je djelovao brzo; poslije 2-3 dana počele bi se oči bistriti i prestajalo suženje, kroz nekoliko sljedećih dana bolesnika nije više kao prije vrijedalo svjetlo, vraćao bi se otok na kopcima i upale nestajalo, te bi za dvadesetak dana oči sasvim ozdravile i ni po čemu se nije moglo primjetiti da je na njima bilo pojava bolesti. Recept za tu jakiju, nažalost, nije poznat, jer Ali-hafiz Kopčić nije svoje znanje prenio na svoje sinove niti na koga drugog. U Travniku se više ne sjećaju, da li je Hafiz-beg skidao bionu s očiju (vršio operaciju katarakta), ali se zna da je bilo narodnih ljekara koji su to radili za osmanlijske vladavine, samo im se više ne pamte imena.

2. Hamami — javne banje

U Travniku su bila tri hamama. Jedan je sagrađen prije sredine XVII stoljeća a stajao je na Lončarici; druga dva nastala su sredinom XVIII stoljeća i to oba u novom dijelu Travnika. Jedan je stajao blizu vezirskog dvora a drugi, i to ženski, kraj Kukavičine medrese.

Hamam na Lončarici sastojao se od dva halvata (caldarium — prostorije za kupanje), kapaluka (tepidarium) i prostorija za odmor poslije kupanja, poglavito zimi; prostorija za skidanje i odmor ljeti, hazne (rezervoara za vodu), čulhana (hypocaustum

— ložionica) i pred njim prostorije odakle se ložilo (praefurnium). Radio je do 1880 godine, a onda je zatvoren. Posljednjih godina bio je vlasništvo bega Gluhbegovića, a od njih ga je 1885 godine otkupio neki Jevrejin, porušio i ondje sagradio kuću.

Od druge pole XVIII stoljeća u ovom je hamamu bilo jedno odjelenje za ritualno pranje Jevreja, a poslije 1880 obavljali su to pranje Jevreji u jednoj privatnoj kući u Šumeću.

Nešto podrobnije opisuje ovaj hamam botaničar O. Sendtner koji se u njemu kupao 1847 godine. On kaže kako su u tom hamamu bila tri dijela; u prvom šadrvan („gvozdna češma“) s mnogo pipa, drugi dio bio je zagrijan na 22°, a treći je bio vrući, parni. Za kupanje je platio 50 krajcara.¹⁷

Ženski hamam bio je po unutrašnjem rasporedu posve sličan hamamu na Lončarici. Ne zna se ko ga je sagradio. Oko 1760 ovaj je hamam vlasništvo Kukavičina vakufa. Napušten je nešto prije 1878 godine.

U neposrednoj blizini vezirskog dvora bio je Ebu Bekirov hamam, a sastojao se od dva halvata i kapaluka, pred kojim je dozidana prostorija za svlačenje i odmor. Na kubetima halvata i na svodu kapaluka nije bilo okana kao u drugim hamamima, nego je svjetlost ulazila kroz prozore što su bili povisoko od tla. U svakom su halvatu bile po dvije kurne. U prostoriji za odmor bio je veliki odžak pod kojim se nije ložila vatra, nego se žar nosi iz čulhana, a služio je za sušenje rublja. Kako se vidi, ovaj je hamam bio jednostruk. U posljednje doba se srušio krov pod težinom snijega. Zidovi od halvata i kapaluka stajali su sve do 1948 godine kao i svod nad nužnicima u kapaluku, a onda je srušen do temelja.

Stanovnik Hasanagine mahale u Travniku Ahmedbeg sin Ahmedbegov, naslijedio je četvrtinu toga hamama od Ebu Bekira sina Bekirbegova, i taj svoj dio prodao je Mehmed paši Muhsinzade za 550 groša. O toj prodaji napisana je israva pred travničkim kadijom 27 VI 1177 (2 I 1764). Mehmed paša je 15 XI 1179 (25 IV 1766) uvakufio taj dio hamama, određivši da se od prihoda rasvjetljava mauzolej njegova oca Abdulah-paše.¹⁸

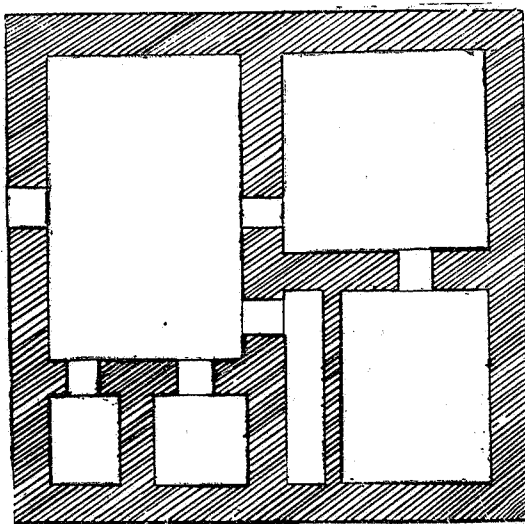
Prema ovoj ispravi ovaj bi hamam mogao biti sagrađen u četvrtom deceniju XVIII stoljeća.

Negdje iza 1766 postao je vlasnikom ostalih dijelova Ebu Bekirbegova hamama Osmanbegov džemat, kome su pripadale i ove ruševine. Kako se ovo dogodilo, ne zna se.

Za sva tri travnička hamama uzimana je voda s vrela Bašbunara.

Za jedan od ova tri hamama nabavljen je nov kazan koji je 1236 (1820/21) godine dopremljen iz Sarajeva.¹⁹

U jednom od ovih hamama bio je 1786 godine talak (ma-ser) Kamber Osman,²⁰ a godine 1851 bio je zakupnik nekog hamama h-Husejin.²¹

Tlocrt Ebu Bekirova hamama.

BILJEŠKE

- 1) Sarajevski Cvjetnik br. 9 od 29 IV 1872
- 2) Orijentalni institut br. 773
- 3) Dr. Josip Matasović, Fojnička regesta, Spomenik SKA 67, Sremski Karlovci 1927 godine, broj 803
- 4) Dr. J. Matasović, o. c. broj 1131
- 5) Dr. J. Matasović, o. c. broj 1204
- 6) Dr. J. Matasović, o. c. broj 1883 i 1886
- 7) Dr. J. Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, str. 74
- 8) Arhiv Orijentalnog instituta br. 259
- 9) O. Sendtner, Reise nach Bosnien, von einem botanischen Reisenden Ausland 1848, str. 239 i 469
- 10) O. Sendtner, o. c., 214 — 215
- 11) Dr. Fra Ratislav Drljić, Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca, GZM Sarajevo 1941, str. 140
- 11 a) H. Kapidžić, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijaku, Sarajevo 1956, str. 7. Rihard Erko bio je sekretar Namjesništva u Zadru od 1843, a do tada je bio tumač orijentalnih jezika pri istom Namjesništvu.
- 12) O. Sendtner, o. c. 469
- 13) O. Sendtner, o. c. 234
- 14) Dr. V. Kušan, Zdravstvene prilike u starom Sarajevu, Beograd 1934, str. 58 i 81 — 84
- 15) Isprava bila u Faikbega Ibrahimpašića-Kukavičića 1942 god.
- 16) Isprava na istom mjestu
- 17) O. Sendtner, o. c., str. 222

- 18) Original u Arhivi M. E. Kadića
 19) Sidžil br. 61, str. 36 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci
 20) Travnički sidžil br. 26
 21) Isprava u Orijentalnom institutu br. 1267/4

VI ŠKOLE, ARHIVI I BIBLIOTEKE

1. ŠKOLE

U Travniku je bilo više mekteba, tri medrese, dvije osnovne škole i ruždija.

a. Mektebi.

To su muslimanske vjerske početne škole, a građene su ponajčešće uz džamije. U njima se učilo čitati i pisati arapskim slovima i osnovna nauka Islama. Učitelji u mektebima zovu se mualimi. U Travniku je bilo desetak mekteba, ali se zasada ne zna kada je otvoren prvi mekteb.

b. Medrese.

Medrese su islamske teološke škole u kojima se u našim krajevima pored teologije i šerijatskog prava učio arapski i turski jezik, arapska kaligrafija, pa logika, a u nekim i astronomija. Medrese su imale tri stupnja: niži, srednji i viši, a u svakom je nastava trajala po 4 godine. Osim Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu, sve su ostale bile nižeg i srednjeg stupnja.

U XVI i XVII stoljeću bili su ovi zavodi u Bosni i Hercegovini malobrojni. Što se zna prvu je medresu osnovao u Sarajevu bosanski sandžakbeg Ferizbeg (1505-1512) rodom Albanec. Nešto kasnije osnovane su u istom mjestu još dvije medrese, Kemalbegova prije 1537 i Husrevbegova 1537. godine. I u Mostaru su bile tri medrese, a u Tuzli i Banjoj Luci po jedna. Oko godine 1664 osnovana je jedna medresa u Počitelju. U ova dva stoljeća išli su naši ljudi na nauke u Carigrad u mnogo većem broju nego kasnije. U XVIII i XIX stoljeću podignuto je do tri-desetak medresa u Bosni i Hercegovini. Šta je ovome pravi razlog ne znamo. Jedna od prvih medresa XVIII stoljeća osnovana je u Travniku.

Zgrada medrese sastojala se od jedne predavaonice (dershana); sobe za muderisa i više soba za đake medrese (softe). Bile su to mahom prizemne zgrade sa dvorištem, drvničom i drugim nuzprostorijama, opskrbljene vodom gdje god je to bilo moguće. Građene su od kamena, čerpiča i drugog materijala, a pokrivene šimlom, čeromitom a negdje i kamenom pločom. Samo su dvije medresanske zgrade solidno građene i presvedene kupolama (Gazi Husrevbegova u Sarajevu i Ibrahim pašina u Počitelju).

U svakoj je medresi bio samo jedan muderis ili profesor, a ponegdje je muderis imao i korepetitora (muid). Svaka medresa je imala podvornika. Uz medrese postojale su manje ili veće biblioteke. Osim soffi koji su stanovali u medresi bilo je i eksternista.

Sve su medrese osnivali bogatiji ljudi i za njihovo uzdržavanje ostavljali razne koristonosne objekte kao zaklade. U nekim medresama imali su internisti besplatnu hranu, a ponegdje i stipendiju.

Nastavna je osnova bila svuda jedna te ista, a učilo se iz rukopisnih knjiga sve do polovice XIX stoljeća. Pojedini učenici bavili su se i prepisivanjem knjiga.

① Prvu medresu u Travniku osnovao je bosanski vezir Elči Hadži Ibrahim-paša 1706 godine u mahali Osoje na prostoru koji je sa dvije strane graničio rijekom Lašvom, s treće javnim, a četvrte privatnim putem. To je bila prizemna zgrada s predavaonicom i još 6 soba. Ova je medresa ujedno služila i kao tekija. U medresi je bila i biblioteka u koju je osnivač uvakufio 103 rukom pisane knjige. Prema zakladnici bila je dnevna plaća muderisa 10, knjižničara 5, a podvornika 2 zdrave akče. Učenici i derviši koji su stanovali u medresi dobivali po 5 zdravih akči dnevno i hranu na koju se trošilo 40 akči dnevno. Za svijeće, hasure i ulje za kandilje, predviđeno je dnevno 15 akči.

Do godine 1781 ova je zgrada bila oronula pa ju je renovirao onovremeni muderis te medrese h-Salih efendija. Pri gradnji željezničke pruge Lašva-Bugojno 1892 godine trasa je udarila posred ove zgrade i ona je potušena, a nešto podalje onovremena Zemaljska vlada sagradila je modernu zgradu za medresu na zemljištu istog vakufa.

Prvi muderis ove medrese bio je neki Emrullah efendija, vrlo učen čovjek. Iza njega imijenilo se više muderisa koji su ponekad bili i travničke muftije. Od tih muderisa poznati su nam h-Mehmed efendija. Umro je 1780 godine, pa njegov nasljednik h-Salih koji je i renovirao medresu. Od 1830 1831 na ovoj medresi muderisi su Derviš Muhammed Korkut do 1871 i njegov sin Hazim efendija, bolje poznat pod imenom h-Mulla efendija do 1892 godine. On je ujedno bio i travnički muftija, kao i otac mu.

② Drugu medresu u novom dijelu Travnika podigao je takođe bosanski vezir Mehmed-paša Kukavica nešto prije 13 VIII 1760 godine. Od te medrese očuvao se do danas samo portal i na njemu natpis. Medresa je radila do 1914 godine. Pred ovom medresom bio je šadrvan. Kako je u jednom velikom požaru prije 1850 godine Kukavičin vakuf silno nastradao, priekao je

nešto kasnije u pomoć ovoj medresi posljednji veliki legator Travnika h-Alibeg Hasanpašić, sin Muhammedbegov, a unuk Hasan-pašin. Svojom zakladnicom od 1. I 1291 (18 II 1874) legator je odredio 9.000 groša da se daje kao stipendija pedesetorici učenika, mjesečno svakom po 15 groša. Osim toga odredio je jednu svotu za rasvjetu šadržvana pred medresom, pa plaću mualimu koji će u medresi podučavati Kuran kao i plaću popvorniku.² Zadnji muderisi u ovoj medresi bili su: Fazli ef. Kurt, a po njegovoj smrti zamjenjivao ga je Derviš ef. Pihura, dok je Muhamed ef. Kurt studirao u Carigradu. Po završenim studijama vršio vršio je ovu službu Muhamed ef. do 1914 godine, kada je imenovan muftijom u Banjoj Luci. Njegovim odlaskom prestao je i rad u medresi.

Posljednju medresu na Lončarici, dakle u starom dijelu Travnika, sagradio je Mehmed paša Muhsinović prije 22 IX 1767 godine. U toj je medresi bilo osim dershane još 7 soba za softe. U ovoj medresi bila je plaća muderisu 30 zdravih akči dnevno, učenicima svake sobe po 6 zdravih akči, a podvorniku 2 akče; predviđeno je nešto i za hasure i rasvjetu. Prvi muderis u ovoj medresi bio je neki h-Mehmed-efendija. Zgrada ove medrese postoji i danas, a sama medresa je prestala sa radom u februaru 1924 godine, kada je fuzionisana sa Elči Ibrahim-pašinom medresom. Zadnji muderis bio je Hafiz Salih ef. Begović zvan "Kurrah", a u radu ga je pomagao h-Salihbeg Koptić. Ovaj je obnovio o svom trošku zgradu medrese posije požara od 1903 i uvakufio tabačnicu niže klaonice na Donjem Turbetu.

Već smo spomenuli da su se po medresama prepisivale knjige, Nama je poznato da je neki Ismail sin Hasanov prepisao lijepim sulusom "Ustuvániju" u Elči Hadži Ibrahim-pašinoj medresi 1163 (počela 11 XII 1747), a u Kukavičinoj medresi prepisao je lijepim neshom jedan rukopis iz područja šerijatskog prava neki Muhammed. Prvi rukopis se sada čuva u Ibrahim-dedetovu turbetu na Dócu, a drugi je u kolekciji rukopisa Vehbije Smailkadića u Travniku.

c. Osnove škole.

Privatna katolička osnovna škola, otvorena je u samom Travniku oko 1817. Tu je školu vodio rođeni Travnjak Niko Božić zvan Suljagić. Bio je terzija, a stanovao je na Bojni, gdje je bila i škola. Bio je dobro pismen, a inače siromah. Školu je pohađalo 30-50 djece iz Travnika, Dóca i okolnim mjestima. U nastavi mu je pomagala kći Lucka.³

Pravoslavna osnovna škola.

U kalendaru „Prosvjeta“ za 1906 godinu stoji da je ova škola osnovana 1822 godine. U toj školi bio je sredinom prošlog stoljeća učitelj Petar Sarkić iz Srema, koji je nastavu znatno unaprijedio, jer je, kako kaže Jukić, za ona vremena bio lijepo obrazovan čovjek. Poslije njega bili su učitelji Obrad Pečković, rodom Ličanin, umro u Travniku,⁴ i Ilija Pavković koji je otišao godine 1867 iz Travnika u Tuzlu.⁵

Katolička škola u Dócu.

Muška osnovna škola u Dócu otvorena je 1847, a ženska 1872 godine. U prvoj su školi bili učitelji franjevci, a u ženskoj časne sestre Vinkovke. Godine 1854 bilo je u muškoj školi 40, a 1855 godine 64 učenika, a u ženskoj 1874 godine 141.⁶

d. Ruždija

Ruždija je otvorena 1864 godine. To su prve škole koje je u našim krajevima otvarala i izdržavala država, a odgovarale su današnjim nižim srednjim školama. Ruždije su pohađala djeca svih konfesija. Nastavni jezik je bio turski. Prvi učitelj i upravitelj ovoga zavoda u Travniku bio je Ahmed ef. rodom iz Kastamonije. Zgrada ruždije bila je na istom mjestu gdje je danas zgrada Državne osmogodišnje škole (bivše osnovne škole) u Školskoj ulici.

2. Arhivi i biblioteke

a. Arhivi

Kao sjedište vilajeta Travnik je bio administrativni centar u kojem su bile ustanove s bogatim arhivima Bosanskog vezirskog divana, Defterhane (finansiske uprave) i timarskog defterdara, kao i Bosnabrodskog (travničkog) šerijatskog suda. Kada je ukinut stari jeničarski poredak i sjedište bosanskih namjesnika, kasnije, preneseno u Sarajevo, vilajetski arhiv je popakovan po nalogu Omer-paše Latasa i opremljen u Carigrad, i o njegovoj daljjoj sudbini nije nam ništa poznato. Vijest o tome sačuvala nam se jedino u jednom djelu Milutina pl. Kukuljevića, štampanom na njemačkom jeziku u Sarajevu 1879 godine.⁷ Još davno prije toga bio je izgorio šerijatski sud zajedno sa mnogobrojnim sidžilima (protokolima) i dr. U ženskom kraju valijskog konaka stanovali su poslije 1878 godine okružni pretstojnici (načelnici), a u ostalim prostorijama su bile smještene kancelarije Okružne oblasti. Arhiv sandžaka travničkog koji je postojao od 1851 do 1878 godine bio je strpan u jednu prizemnu sobu odakle su ga

godinama razvlačili služitelji i njegovim materijalom potpaljivali vatre u pećima. To je trajalo sve dotle, dok bivši kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu Travničanin Riza Muderizović nije učinio kraj tom barbarskom postupku, te ostatak toga arhiva 1915. godine prenio u tzv. Turski arhiv spomenute ustanove u kojoj je dugo služio.

Osim arhiva turskih državnih ustanova bilo je i u nekih travničkih porodica mnogo turskih arhivalija, naročito u Teskeredžića, Kukavičića - Ibrahimpašića, potomaka Hasanage Kolanije ili Kolandži-zade i Debića - Marušića. Veoma vrijedna kolekcija orijentalnih rukopisa (knjiga i dokumenata) što je ostala iza Derviš-paše Teskeredžića, bila je smještena u zasebnoj kući (magazi sigurnoj od požara) i nije stradala uz veliki požar 1903. godine, ali je kasnije razvučena. Srećom, mnogo toga materijala je ipak spašeno za nauku, jer su ga od potomaka otkupili sarajevski Zemaljski muzej i Akademije u Zagrebu i Beogradu.

Kukavičića arhiv koji je kroz generacije čuvan s upravo dirljivom ljubavlju i smislom za starine, a uz to bio uzorno razvrstan i sređen, nažalost je sav izgorio zajedno sa kućom koju je u Drugom svjetskom ratu pogodila bomba, dok je Kolanijin arhiv otkupio Zemaljski muzej. Hasanaga Kolanija bio je dugo godina zakupnik svih mogućih državnih prihoda u Bosni i Hercegovini, koji je sve moguće isprave čuvao i neko od njegovih potomaka prodao ih je Zemaljskom muzeju.

Turcica Debića - Marušića djelomično je otkupio Gradski arhiv u Sarajevu, a najveći dio tog materijala je, vjerovatno, i sada u Slimenima kod udovice pok. Ive.

Svi ostali pisani kulturni spomenici koji su bili u posjedu porodica nastanjenih u najvećem dijelu Travnika na lijevoj obali Lašve izgorili su 1903. godine zajedno sa njihovim kućama.

b. Biblioteke

Prije velikog požara 1903. godine i nekih kasnijih, imala je nekolicina travničkih porodica privatne orijentalne biblioteke, od kojih su dvije potpuno izgorile zajedno s kućama Hajdarbega Hasanpašića i Mustaj-bega Kukavičića - Ibrahimpašića. Najbogatija je bila u vlasništvu potomaka Derviš-paše Teskeredžića, ali su je oni rasprodali na razne strane, te se sada ne zna ni kuda su dospjeli neki naročito rijetki i vrijedni rukopisi, npr. primjerak Firdusine „Šahnâme“ što ga je divnim talikom svojom rukom prepisao, datirao, potpisao i na njega udario svoj lični pečat glasoviti pjesnik Derviš-paša Bajezidagić Mostarac (umro 1663). Derviš-pašinu biblioteku spominje i Hiljferding i napominje divan primjerak „Hafizova divana“.

Od javnih biblioteka bile su dvije veoma dragocjene: u Elči Ibrahim-pašinoj (kasnijoj Fejziji) i Hadži Alibegovoj medresi. Potonja je razvučena iza 1914 godine, a od prve je većina knjiga sačuvana ili prenesena u druge naučne ustanove u Bosni. Među rukopisnim knjigama u Elči Ibrahim-pašinoj medresi ističu se neke svojom starinom (prva polovina XIV i XV stoljeća), a bilo je i autografa iz pera ljudi iz Bosne i Hercegovine i davno s originala prepisanih djela naših zemljaka. U historijama književnosti nije bilo ni spomena nekim od tih pjesnika i književnika ili se opet nije znalo za ova njihova djela kojih nije bilo u drugim bibliotekama.

Među ljudima koji su zavještali (uvakufili) knjige biblioteci Elči Ibrahim-paše nalazi se i Hadž' - Ahmed, tabija (trabant) umrlog Ibrahima Bosnevijske Misirlije, čorbadžije mustahfiza, iz godine 1166 (1753). Na knjizi piše (transkribovano latinicom): Hacı Ahmed tabii-i-'l-merhum Ibrahim corbaci müstahfizan Bosnevi Misirli san 1166.

U Travniku je bilo više ljudi koji su se bavili i prepisivanjem knjiga, a među prvim spominje se Bekir sin Ibrahimov Čojozade iz mahale Luke, a njegov prvi poznati prepis potječe iz godine 11627. Skoro u isto doba živio je Travnjak Ismail Abdul Kemal sin H. Velijin koji je 1052 (počinje 1. IV 1642) napisao na potpuno originalan način jednu arapsku gramatiku i sintaksu. To je djelo naučno obradio Prof. Omer Mušić u svesci VI-VII (1956-57) Priloga orijentalnog instituta u Sarajevu.

Pjesnici

Travnik je dao nekoliko pjesnika koji su pjevali na turskom i arapskom jeziku, ali je, nažalost, sačuvano malo njihovih pjesama. Vjerovatno je da će se u starim zbornicima (medžmuma) naći još koja njihova pjesma. Evo njihovih imena:

Esad Abdurrahman-ef. Muftić koji je postao muftija u Travniku 1205 h. g. (1790/91).

Turabi Travnikli.

Selman-čelebi, sin Turabije Travnikije.

Nizami Travnikli.

Tabi Travnikli.

Svi su spomenuti pjevali turski, a arapski je pjevao:

Muhamed Hazim-ef. Korkut (umro 1919 u 92 god. života).

Sjećanje na neke od njih sačuvano je u Travniku u nazivima nekih voda, mahala i dr.

Po Turabiji przvano je vrelo Turabovac iz kojeg je voda zvedena u česmu „Pasja glava“ između Travnika i Donjeg Turbeta.

Starinačka travnička porodica Nizamije (sad Nizamići) biće da se prozvala po ovom pjesniku Nizamiji.

Tabiji je ostao spomen po jednoj mahali u Vrtlima koja se zove Tabić-mahala i u nazivu jedne odrine, koja je od davnina odomaćena u Travniku i rađa bijelim grozdem, a zove se Tabića loza. Inače odavno nema Tabića u Travniku, a od te poropice živi u sandžačkom Bijelom Polju jedan ogranak koji je promijenio prezime u Softić. Bilo bi interesantno ustanoviti da li je i drugi turski pjesnik Tabi Tamišvari bio starinom iz Travnička od ovih Tabića. Mostarski pjesnik Bulbulija (Būlbūli) u svojoj pjesmi o Travniku spominje jednog Tabor-oglu-a. To bi mogao biti Tabić (Tabo-oglu) čije je prezime prepisivač pjesme izvrnuo ubacivši ono „r“, a Taborovića nema uopće.

Ovdje treba spomenuti i jednu travničku pjesnikinju koja je ispjevala mnogo prigodnih pjesama i rugalica na srpskohrvatskom. Poznata je bila pod imenom Fehim - efendinca po svom mužu Fehim ef. Mandžuki, upravitelju mektebi - iptidaije. Stariji svijet u Travniku još pamti neke njezine pjesme, od kojih je jedna raširena i po drugim mjestima. U njoj se opisuje veoma živo i pjesnički kičeno veliki požar u septembru 1903 godine, kada je izgorilo pola Travnika, među ostalim i Potur - mahala, gdje je bila škola njezina muža i njihova kuća. Ta je pjesma zabilježena i o njoj je pisao Alija Bejtić.

B I L J E Š K E

- 1) A. Bejtić, Elči h-Ibrahim pašin vakuf u Travniku. Sarajevo 1942
- 2) Bosna br. 390, god. VIII od 3 (15) Dekebra 1873; A. Bejtić, Podaci za kulturnu povjest vezirskog grada Travnika, Naše starine II, str. 162
- 3) Ove podatke ustupio nam je Fra Miroslav Džaja, na čemu mu se i ovdje zahvaljujemo.
- 4) Jov. Fil. Ivanišević, Srpsko-pravoslavno školstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 26 i 27
- 5) Bosna br. 174
- 6) Dr. J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci II, Sarajevo 1915, str. 329, 330 345
- 7) Ta radnja nosi naslov: Grundbesitzverhältnisse in Bosnien und der Hercegovina.

VII SPOMENICI KULTURE

1. Utilitarni spomenici

U Travniku su bile tri vrste utilitarnih spomenika i to: vodovodi i češme, mostovi i sahat-kule.

a. Vodovodi i češme.

Na teritoriji Travnika ima više izvora dobre pitke vode. Od tih izvora najjači su Šumeće, Bunarbaša i Čabruša koji uvijek imaju stalnu količinu vode, dok četvrti, jači izvor Hendek ljeti presuši. Ove vode izviru ispod obronaka Vlašića na lijevoj obali Lašve. Na istoj su strani i manji izvori: Mali Hendek, Jala, Hazna, Dokuzi, Fatmić, Sarajka, Kenteš i Studenac. Na desnoj obali Lašve, ispod Vilenice, ima takođe nekoliko manjih izvora, kao što su: Popara, Funduklija, Tomručevac, Mešinovića voda, Hazna u Sujoldžića njivama, Krndija, Groničevac, Nizamska voda, Velika Funduklija ili Derviš pašina voda, Bojna i Sadikov bunar u ravnici između Vakufa i Grahovika.

U starom Travniku Šumeće je služilo za pogon mlinova i stupa, na Čabruši su radili tabaci, dok je Bunarbaša uglavnom opskrbljavala prije kao i danas Travnik pitkom vodom. Osim toga pokretala je ona više mlina, a iz njezina jaza natapali su se i vrtovi.

Prije izgradnje modernog vodovoda 1893 godine, bila su u Travniku uglavnom dva vodovoda, oba iz vrela Bunarbaše. Ti su vodovodi opskrbljavali vodom 31 uličnu češmu do kojih je voda tekla drvenim cijevima, zvanim **tomrući**. Kao što u Travniku nije bio poznat čeremit, tako isto nisu bile ovdje poznate ni glinene vodene cijevi ili **čunkovi**. Ukupna mreža tih starih vodovoda iznosila je 11.340 m.¹

Jedan od vodovoda izgrađen je prije 1699 godine i opskrbljavao je stari dio Travnika, a drugi je sagrađen u XVIII stoljeću i opskrbljavao je novi dio Travnika.

Onaj prvi vodovod ide od Bunarbaše otvorenim jazom ispod Kupila skoro do nadomak tvrđave, a odavde u pravcu Dnje čaršije i izljeva se u Lašvu. On postoji i danas. Iz toga jaza uzimana je voda za pojedine češme i tekla je kroz tomruke. Ko i kada je sagrađio ovaj vodovod ne zna se. On je donekle sličan Skender-pašinom vodovodu u Sarajevu s vrela Moščanice što je bio proveden preko Vratnika, a sagrađen je oko 1500 godine. Možda je ovaj vodovod sagrađio već spomenuti Mehmed-čelebija sin Kemal-agin. Drugi vodovod, koji je, po svoj prilici sagrađio Mehmed-paša Kukavica, išao je najprije niz njivu, pa

kroz jedno groblje ulicom Prnjavor i završavao se pred Kukavičinom (danas-H Alibegovom) džamijom u gornjoj čaršiji. Ulične češme na ovom vodovodu bile su u Prnjavoru, Sebilju na Glavici i pred spomenutom džamijom. Ova zadnja češma imala je tri lule i u zakladnici navedena je kao „sebil-i âb-i revân“. Iz ovoga vodovoda uzeta je voda za češmu „Pod Lipom“ koju je 1797 godine sagradio onovremeni bosanski vezir Perišan Mustafa-paša. Ta češma postoji i danas i najljepši je objekt ove vrste u Travniku i u nju je uvedena voda modernog vodovoda. I šadržan u Kukavičinoj medresi opskrbljavan je iz ovog vodovoda. Vodovod je izdržavao najprije Kukavičin vakuf, a od 1874 godine H Alibegov vakuf. Izgleda da su se iz ovog vodovoda opskrbljavale i tri češme što su bile oko Poturmahalskog groblja. Jedna od tih češama sa dvije niše i četiri lule stajala je naspram današnje ville Putine i dok je bila uzgor bila je najljepša izgrađena češma u Travniku. Njeni se tragovi vide i danas. Pri ulazu u Tük, dolazeći iz Potur-mehale, bila je češma sa dvije lule koju je sagradio Sulelmanbeg Teskeredžić 1293 (1876) godine. Jednu češmu takođe sa dvije lule, u zidu toga groblja kod turbeta sagradila je majka Ibrahimbega Teskeredžića.

Bunarbaša je imala svoga čuvara i sujoldžiju (majstor koji je gradio i popravljao vodovode). Obojicu je plaćao Kukavičin vakuf. Godine 1839 bio je čuvar neki Salih s plaćom od 80 groša. Oko 1854 godine sujoldžija ovoga vodovoda bio je neki Hasan. Ovaj je vodovod radio sve do izgradnje modernog vodovoda.

Osim toga vodovoda u novom dijeju Travnika, služio se Daltaban vodom sa dva vrela Studenca, koja su zakopana 1893. Ta su se vrela nalazila prema osnovnoj školi kod bivše kuće Muške Saloma. Na tom mjestu stoji i danas kamen sa uklesanom godinom 1881, kada je to vrelo bilo popravljano.

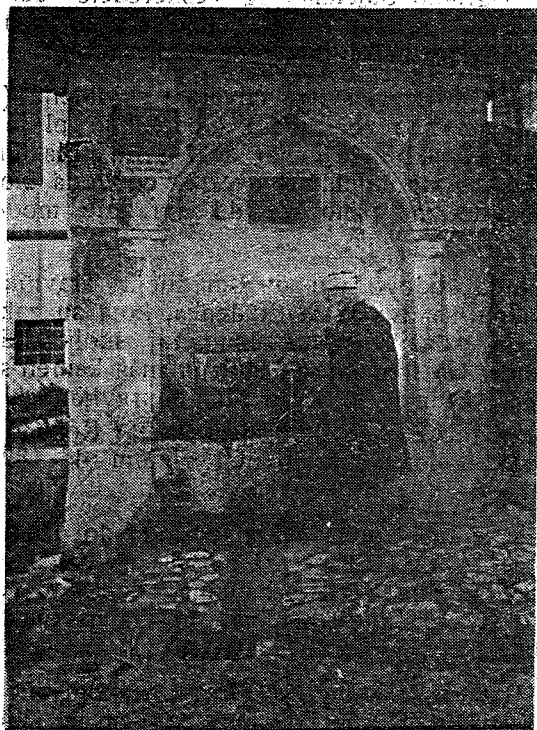
U blizini bila su još dva mala vrela; Kenteš i Sarajka. Iz njih su se služili okolni stanovnici vodom do 1893, kada su i oni zatrpani.

Sa jaza ispod Kupila tekla je voda do džamije u Poturmahali. Tu je češmu, kako se iz natpisa na uzidanoj ploči vidi, obnovila 1862 godine h-Ajiše hanuma, majka Derviš-pašina. U Vilića ulici teče i danas jedna mala češma na oluk iz spomenutog vodovoda.

Osim Bunarbaše Donju je čaršiju snabdjevala voda iz više manjih izvora Jale, Hazne i Dokuza koji su se slijevali u jedan jaz. Ti se izvori nalaze u blizini kafane „Kaštel“ i Jeni džamije. Izvor Jala je neposredno ispod zida na početku stare ulice Tabić

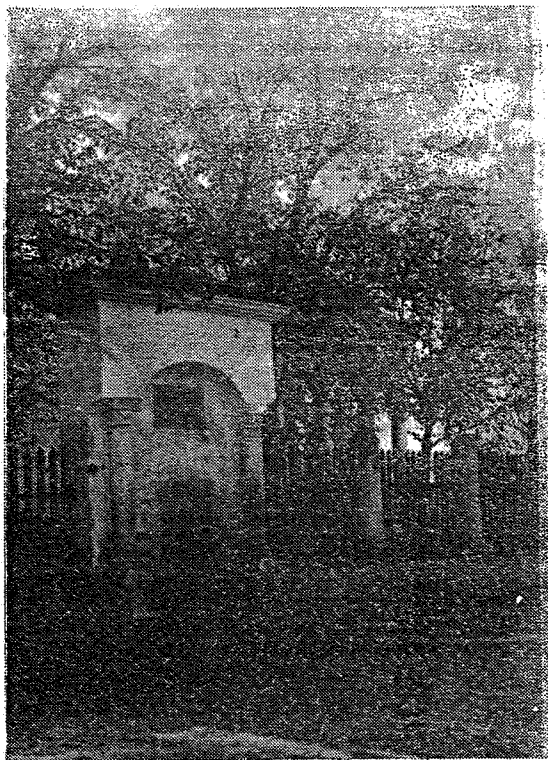
mahale, gdje je ozidan mali hauz (rezervoar). Niže nje, nalazi se izvor Hazne, također ozidan i prekriven daskama, a odmah desno su Dokuzi. Njihov jaz teče u pravcu Sulejmanije džamije. Držimo da se vodom iz ovog jaza snabdjevala česma uz gazi-Aginu džamiju (sada Sulejmaniju). Taj je vodovod popravio i uz Camiliju sagradio 1184 (1770) godine česmu sa četiri lule. Sulejman Ruhija, čehaja Silahdar Muhammed paše. Ploča s natpisom očuvala se sve do danas. Prema zakladnici ovoga vezira ova je česma i vodovod imala svoga nadzornika s plaćom od jedne akče dnevno.² I danas postoji česma uza Sulejmaniju džamiju s dvije lule koju je obnovila godine 1255 (1839) Šerifa hanuma rođena Hafizadić, udata za Ahmedbega čehaju bosanskog defterdara.

Gornje i Donje Osoje snabdjevalo se vodom iz hazni (ozidanih slabih izvora), a išli su na vodu na tzv. „bunar“ poviše medrese. Voda je stalna i danas teče na točak. Ovaj je vodovod imao i svoga sujoldžiju, a plaćao ga je vakuf džamije u Osoju.

Česma uz Sulejmaniju džamiju

Česma pred Pot mahalom džamijom.

Ilovača i Skôk dobivale su vodu sa Vilenice iz vrela Popare koje je tekla takođe kroz tomruke. I danas se ta voda upotrebljava, samo što su tomruci zamijenjeni željeznim cijevima. Na Ilovači je, lijevo od ulaza u džamijski harem, bila česma i nad njom mekteb. Česmu je 1268 (1851) godine sagradio neki Sükûfî Ali-baba.

Gornji Dolac snabdjevao se vodom iz svojih vrela, a kad bi ljeti ova vrela presušila, nosili su vodu ispred Sulejmanije džamije.

Čatali su se služili istoimenom vodom.

U Hendek ulici, pokraj same Hendek vode, bila je tzv. Zuberova voda pod bivšom Čatića kućom.

Još i danas ima jedna česma u Gornjem Turbetu više Travnika uz turbe šejha Ismail-dede. Iz natpisa na ploči uzidanoj

u toj češmi znamo, da ju je 1744 godine obnovio bosanski vezir Jegen Ali-paša.

U Potur mahali skoro svaka kuća imala je svoju češmu. Do tih češama tekla je voda iz onog dijela jaza Bunarbaše koji ide ispod Kupila.

U ravnom dijelu Travnika neke su kuće imale i bunar. Tako je i kuća Alagića imala dva bunara.

Godine 1827 spominje se u Travniku porodica Sujoldžić a iste godine živila su u Travniku i dvojica sujoldžija, neki Avdo i Mehmed sin Alijin, ali ne znamo koji su vodovod popravljali I danas živi u Travniku porodica Sujoldžić, koja se nekada zvala Glaviškić.³

b. Mostovi

Do pred prošli rat bila su u Travniku 3 kamena i više drvenih mostova. Od ova tri kamena mosta dva su vodila preko Lašve, a jedan je ispred gradske kapije na Hendeku, koji i danas postoji, dok su oba na Lašvi porušena. Mostovi na Lašvi bili su na dva i tri, a onaj na Hendeku je na jedan luk.

Čaršijski most sagrađen je hidžretske godine 999 (1590). Njegov je legator bio neki Muhammed ili Mehmed što saznajemo iz očuvanog u dva arapska stiha izrečenog natpisa zapisanog u jednoj knjizi 1037 (počela 12 IX 1627).⁴ Taj je most sigurno vremenom porušen ili jače oštećen, jer na mostu koji je u zadnje doba ovdje stajao nije bilo nikakva natpisa. Od početka XVIII stoljeća, kada je uz ovaj most sagrađio Elči Ibrahim-paša kanaru (klaonicu), dobio je ovoj most i drugo ime: Kanarska čuprija. Godine 1827 izvršeni su neki popravci na ovom mostu od strane države.⁵ Pri bombardovanju Travnika 4 januara 1944 godine porušena su dva luka, dok je treći ostao zdrav. Od ona dva luka jedan jo obnovljen, a drugi zatran.

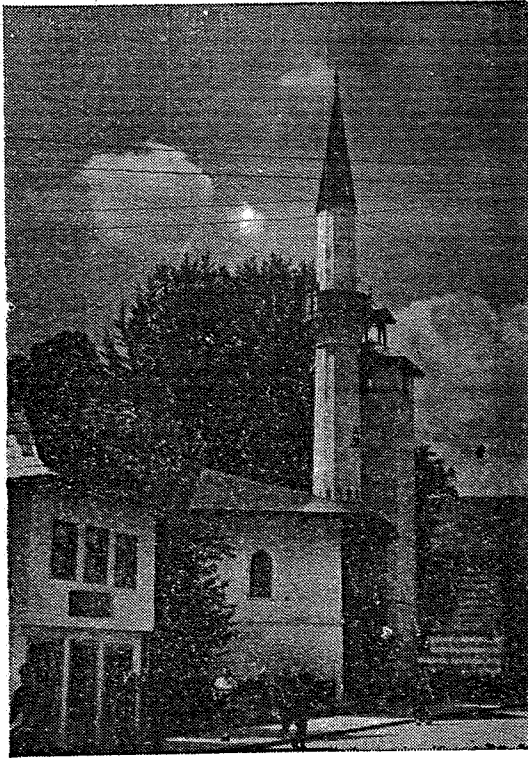
Konatarska čuprija.

O ovom mostu predaja zna da ga je sagrađila tabačka porodica Zuberi pred kojih 200 godina. Nemarom travničke općine porušen je 1940 godine. Bio je zidan od sedre i dosta nesolidno građen.

Most na Hendeku je i danas uzgor. Preko njega se prelazi u grad. Današnji most iz novijeg je vremena, ali je svakako na ovom mjestu bio i prije sličan most. I ovaj i stari most nastao je u tursko doba. Raspon luka je 6, tjeme luka je 11 m nad koritom, a širok je 3,20 m.⁶

c. Sahat-kule.

Travnik je jedino mjesto u Bosni gdje su od dužeg vremena dvije sahat-kule, koje i danas postoje ali ne rade. Jedna je situirana na Musali u Donjoj čaršiji, a druga uz h-Alibegovu džamiju u Gornjoj čaršiji. Obje su građene od sedre.

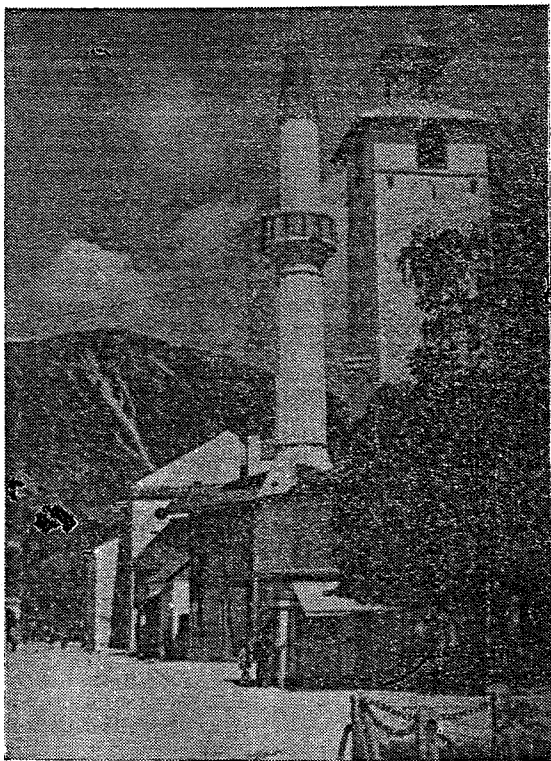
Sahat-kula i Hadži-Alibegova džamija

Sahat-kula na Musali.

Ko i kada je podigao ovu sahat-kulu za sada se ne zna. Na njoj su uzidane dvije ploče s natpisima i kako je gornja ploča previsoko postavljena, ostala je do sada nepročitana, dok se donji natpis odnosi na popravak 1230. (1815) godine. Na ovoj je sahat-kuli bila samo jedna mina (Zifferblatt) okrenuta prema čaršiji. Od velikog požara 3. septembra 1903. godine ne radi. Između dva rata nešto je dozidano i u taj novi prostor smještena je vatrogasna sirena. Osnovica joj je kvadrat sa stranicom 3,60 m, a visina oko 15 m.

Sahat-kula u Gornjoj čaršiji.

Kako je ova zgrada stajala uz bivšu Kukavičinu džamiju, to se držalo da ju je gradio isti legator. Njoj nema spomena u zakladnici Mehmed-paše Kukavice. Iz natpisa što je uzidan iznad vrata vidi se, da je njen dobrotvor bosanski vezir Sulejman-paša Skopljak i da je sagrađena 1233 (1817). Godine 1238 (1822-1923) preneseno je jedno zvono za ovu kulu iz Sarajeva. U požaru koji je zadesio Gornju čaršiju 1272 (počela 13 IX 1855) ova je

Hadži-Allbegova džamija s sahat-kulom

sahat-kula znatno oštećena. U ispravno stanje doveo je tu sahat-kulu 1827 h-Ali-beg Hasanpašić i iz Austrije nabavio novo zvono.⁷ Od toga vremena njegov se vakuf brinuo o ovoj ustanovi i plaćao službenika. Godine 1888 bila mu je plaća 32 forinte,⁸ a 1913 godine 64 krune.⁹ Godine 1917 skinuto je zvono sa ove sahat-kule i od tada ne radi.

Do ove sahat-kule je h-Alibegova džamija. U njenom zapadnom zidu ugrađen je **sunčani sat**, danas jedini u Bosni i Hercegovini.

2. Sakralni spomenici

Od prvih decenija XVI stoljeća pa do 1878 sagrađeno je u Travniku 16 džamija, 2 crkve i jedna sinagoga. Od ovih 16 džamija po starini i arhitekturi ističemo samo četiri i to: Jeni-džamiju sagrađenu 1549 godine, zatim Sulejmaniju ili Šarenu džamiju sagrađenu 1816 godine, džamiju Derviš-paše Teskeredžića u Potur mahali sagrađenu 1862 i h-Alibegovu u Gornjoj čaršiji sagrađenu 1865 godine. Onu prvu sagrađio je neki Hasanaga i to je danas najstarija zgrada u ovom mjestu. Presvedena je kupolom. Ona se uglavnom održala u svom prvobitnom obliku. Uz nju je, između dva rata, dozidana zgrada za tekiju, koju bi trebalo ukloniti i ponovo podignuti trijem. Sulejmanija je obnovljena Camilija džamija koja se tako prozvala po Sopa Salan Camil-paši koji ju je i obnovio i pod njom sagrađio bezistan 1757 godine. jer je stara Gazi-Agina džamija koja je na tom mjestu stajala bila vremenom tako oronula, da nije mogla više služiti svojoj svrsi. Kako je bila lijepo bojadisana nakon 1816 godine prozvana je Šarenom džamijom. H-Alibegova džamija je opet obnovljena džamija Mehmed-paše Kukavice, koja je nastradala u jednom požaru, pa ju je iz temelja obnovio h-Alibeg Hasanpašić. Džamija Derviš-paše Teskeredžića prekrivena je kupolom i spada u ljepše arhitekture spomenike Travnika.

O travničkim džamijama piše akademski slikar Đoko Mazić slijedeće: „Travničke džamije pokazuje mimo sva mjesta u Bosni i Hercegovini veliku raznolikost u svojoj spoljašnjoj fakturi, a naročito u odnosu na sarajevske, koje su u većini građene nalik jedna na drugu, i njihova uklopljenost u okolicu sretnije je rješavana kao i fasade, nego ma gdje drugdje kod nas. Što je naročito upadljivo, u Travniku ima više džamija sa minaretom potpunog kružnog tlocrta, dok ih u Sarajevu između 100 nema ni jedna takva. Ma da izgradnja travničkih džamija bazira na kvadratnom tlocrtu, kako je to obično, one se ipak u cjelini, kao arhitektonska djela odlikuju svaka nekom svojom osebnjuošću, što se u prvom redu ima pripisati razvijenom ukusu osnivača i neimara. Tako ćemo ovdje viditi fasade raščlanjenje lukovima (Zul'ci) ili okićene prozorima veličine i forme prilagođene veličini zidne plohe sa primjesom orijentalnog stila u drugostepenoj plastici (Varoša), ili glomaznost mase raščlanjena horizontalnim kordonom između katova i čipkastim frizom tonskih detalja sretno kombinovan sa okruglim otvorima (oklusima) i dimenzijom kupole prema cjelini (Teskeredžića), ili opet pove-

žanost čitave građevine sa niskom građevinom tekije (Tekijska džamija) i neposrednim obiljem starih nadgrobnih spomenika prastare muslimanske nekropole, da i ne spominjemo slikovitost Šarene džamije kako arhitektonsku tako i dekoracionu, i Šumečku džamiju koja se kao dragulj uklopila uz bistri Šumečki potok i masiv zidina staroga grada“.

Napominjemo da su Varoška i Šumečka džamija u današnjem obliku sagrađene nakon velikog požara od 3 septembra 1903 godine.¹⁰

Katolička crkva u Docu i pravoslavna u Travniku sagrađene su u 6 deceniju XIX stoljeća. To su zgrade bez naročite arhitekture, dok je jevrejska sinagoga bila obična zgrada koja je ličila stambenoj kući.

3. Memorijalni spomenici

U Travniku su dvije vrste memorijalnih spomenika: turbeta (mauzoleji) i groblja.

Turbeta.

Po broju ovih spomenika Travnik je danas prvi u Bosni i Hercegovini. Nekada ih je bilo deset, a sada ih je još sedam uzgor. Tri su građena u obliku male bosanske prizemne kućice, a četiri su otvorena i kupolom presvedena. Kupolu drže zidani ili monolitni stubovi spojeni lukovima. U ovim je turbetima grob sa sarkofagom ili sa kamenim okvirom (sandrač) sa nadgrobnim spomenicima (nišanima) iznad glave i nogu pokojnikovih. Na prednjem je natpis.

Od ono tri turbeta zatvorenog tipa prvo je situirano više željezničke stanice Docu, drugo kod željezničke stanice Travnik, a treće u mjestu Turbe poviše Travnika, dok su ona četiri u samom mjestu. Turbeta u Docu i u Turbetu vrlo su stara, postojala su još 1659 godine, i tada su spadala među starine. Razumije se da su zgrade češće popravljane i iz temelja obnavljane.

Dolačko turbe u današnjem obliku, kako nam kaže natpis u stihovima na turskom jeziku, sagrađio je 1226 (1811) neki **Salih-paša**, a popravke je izvršio 1245 (1829) bosanski vezir Ali Namik-paša. Ali ovo je turbe temeljito popravljao i Silahdar Mehmed-paša.

U tome je turbetu grob Ibrahim-dede, derviša (redovnika) o kome se danas ništa sigurno ne zna. U turbetu ima jedna levha u stihovima što ih je 1246 (1830) ispjevao neki Namik (Ali-Namik-paša), a napisao **Muhamed Behdžet**. Prema toj levhi šejh Ibrahim-dede rodom je iz Horasana, došao je s Fatihom ovamo i ondje poginuo.

Pred turbetom je malo groblje u kome je pokopano nekoliko članova travničke porodice **Ibrahimpasića**, potomaka Mehmed paše Kukavice. Tu je pokopan i Derviš-**Mehmed Mejlija** Sarajlija, poznati pjesnik kronograma, markantna ličnost svoga vremena. On je ovdje umro 1195 (1781) idući u Travnik bosanskom veziru Sarajliji Abdulah paši Teftedariji.¹¹ Osim toga ovdje je i grob pukovnika h-Rustembega Biščevića, komandanta nizamske redife (drugog poziva) za Bosnu i Hercegovinu. Uz njegov grob je grob njegove kćeri Mukelefe i njegove unuke. Iznad grobova obiju nema uobičajenih nišana nego su sarkofazi s krovom na dvije vode kao na patarenskim grobovima. To je jedinstven slučaj u nas.

Mjesto **Turbe** više Travnika dobilo je ime po turbetu u kome leži Ismail-dede, drug Ibrahim-dedin. I o njemu se takođe pouzdano ništa ne zna. Sigurno je samo to, da su i ovo kao i dolačko turbe posjećivali muslimani još i prije 1659 godine kao i kasnije. Do nedavno bile su uz ovo turbe četiri topole neobične debljine stabla, visine do 30 m.¹²

Mjesto Turbe spominje se 1682 godine. I ovo je turbe napravio ili iz temelja sagradio **Silihdar Mehmed-paša**.

U ovom turbetu čuvaju se još tri čžuzi (6, 18 i 19) koje je 1184 (1770) uvakufio spomenuti ve ir i proviatio svojim pečatom. Svaki je prikovan za malu klupu (peštihnu).

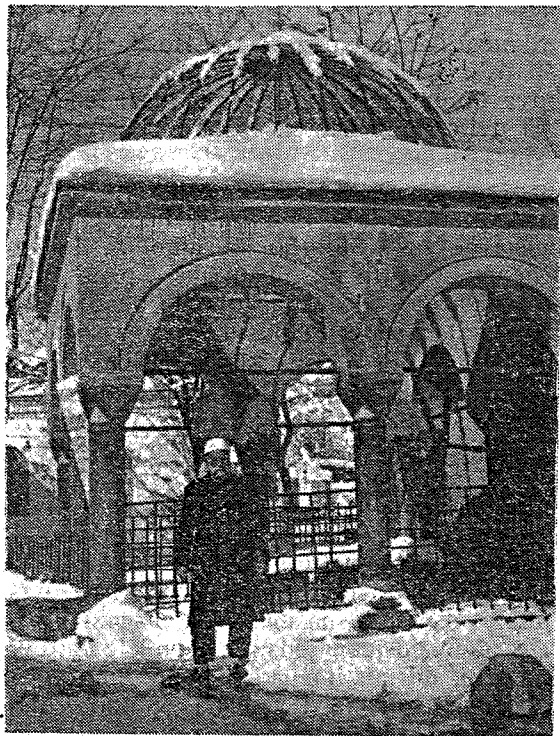
Zanimljivo je što o ovome turbetu piše poznati bosanski književnik i župnik u Jajcu fra Stipan Margetić 1696 godine. „Ima više Travnika jedno turbe, aliti šehit, naši sveto tilo, gdi idu turci na zavite, i ozdravljaju od bolesti i govore da je turski greb; mlogo sam pto naših starih otacah, i krstjanah, i svi govore da je onde posičen jedan mučenik zaradi vire Isukrstove velik sluga božiji, da mu imena znati ne mogu, i onde ima jedna topola veoma golema, i vele da je onde nikla i nidko je posiči ne smije; malo niže groba ima voda plemenita, i na njoj čardak; i zovu je Turci **Kanlı Bunar**, to jest krvava voda. Zašto govore: kad su posikli ovog mučenika, da je oni čas krvju provrio, i sad, vele, da u ono vrime provrije krvju“.¹³

U turbetu, iza travničke željezničke stanice, pokopan je šeh h-**Vehhab Ilhamija** iz Žepča. Pogubio ga je paša Dželalija 1237 (1821) protiv koga se on bunio. Poznat je kao pjesnik.¹⁴ Po nišanu se vidi da je bio učen čovjek. Među levhama ima jedna, što ju je napisao 1255 (1839) godine **Sadik Ismail**, sin bosanskog vezira **Vedžihije**. Ovo je turbe porušeno u ljetu 1958 a zemni ostaci Ilhamijini preneseni su u jedno turbe u Potur mahali.

Ovom tipu turbeta pripadalo je i nedavno porušeno turbe **Rehima i Rahime**. Stajalo je iza kajane „Pod Lipom“ idući u

Potur-mahalu, do željezničke pruge. Grobovi su očuvani.

Ona četiri turbeta presvedena kupolama spadaju u ljepše arhitektonske spomenike Travnika. Sagrađena su između 1749 i 1800 godine. Dva su situirana u dvorištu kafane „Pod Lipom“, treće kod kafane „Derventa“ a zadnje u groblju Jeni džamije.

Turbe Abdulah-paše Muhsinovića i Delalpašino, pod Lipom.

Turbe **Abdulah paše Muhsin-zade** sagrađeno je između 25 aprila 1749 i 2 septembra 1750 godine. Kupolu ispletenu od žice drži osam monolitnih stupova spojenih lukovima. Oklop nad grobom i dva nišana izrađeni su u Carigradu, i kako su u ono doba doneseni leoštečeni, pravo je čudo. Nišani su ukrašeni orijentalnim motivima.

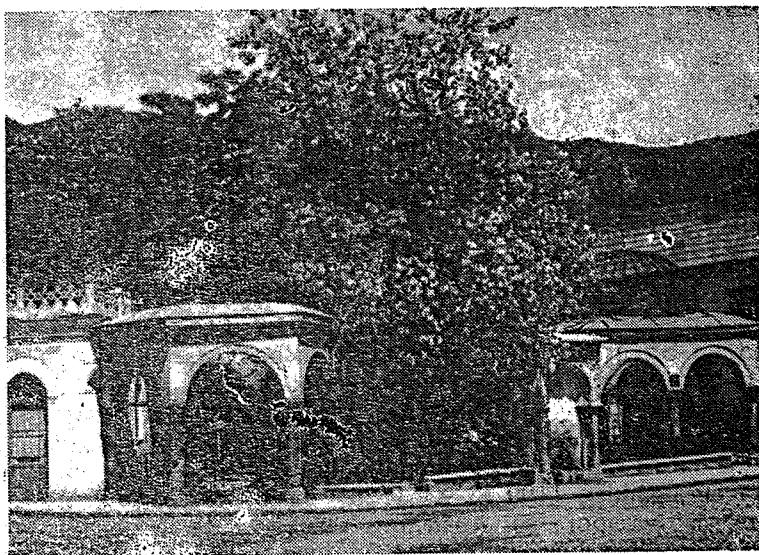
Abdulah paša bio je četiri puta bosanski vezir (vidi listu vezira), i na tome je položaju umro 25 aprila 1749 godine.

U istom je turbetu u grobu do ulice sahranjen je i **Sejid h-hafiz Ali Dželaluddin-paša**, jedan od najenergičnijih bosanskih vezira koji je svakom sudio po zaslugi.

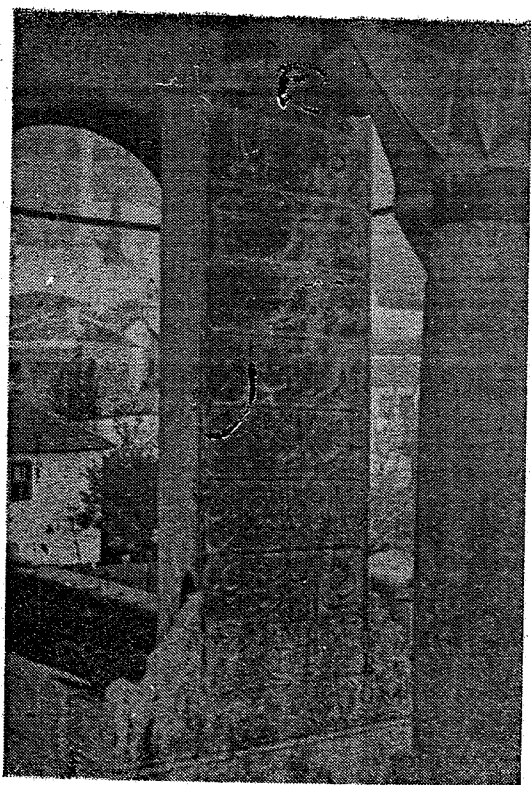

Do nedavno je bio blizu ovog turbeta na jednoj kući uz gredu prikovan gvozdeni aršin, da ga je svako mogao uočiti, a na njegove obje strane bio je u gvožđe utisnut muhur s imenom Dželalija. Taj se aršin spominjao u gradovima Bosne i prvih godina našeg stoljeća i time se htjelo reći, da je to najpravija mjera. Očevidno je da Dželaliji nije bila nakana ustanoviti samo pravu mjeru, nego je tim rekao, da će svakome jednakim aršinom pravdu krojiti¹⁵ i zaista je krojio.

On je više ljudi dao pogubiti. Možda je među njima i koji nevin zaglavio. Kod njega šale nije bilo. Od njegova straha napustio je i austriski konzul **Simbschen** Travnik 3 ili 4 jula 1820 godine i konzulat je likvidiran. On je sigurno jedini travnički vezir koji nije nikada ni od koga mita primio, pa čak nije primao ni onih uobičajenih darova što su ih pojedini feudalci davali veziru pri njegovu nastupu. Njegova je strogost bila u najužoj vezi s pravednošću i nesebičnošću. U Travnik je došao 29 marta 1820 godine. Njegova svita brojila je oko 200 momaka, a s njim je došlo u Travnik i nešto preko 1.000 vojnika. Izgleda da je on došao sa neograničenim mandatom. Godine 1822, 28 XI maknut je s Bosne, ali je još u istoj godini umro naprasnom smrću (oko 30 XI) u Travniku. Govorilo se, da se otrovao. Na nišanu je kraći natpis i godina smrti 1238 ispisan lijepim i krupnim nesh pismom.¹⁶

Turbe pod Lipom.

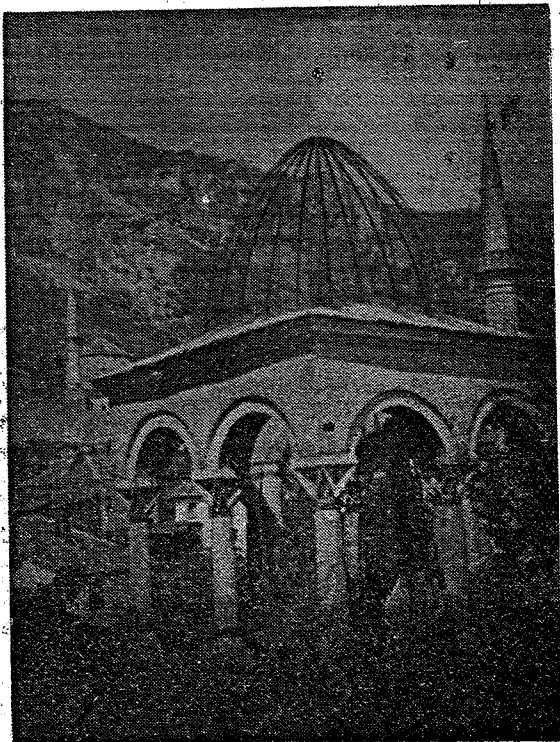

Nišan Abdulah-paše Defterdarije.

Drugo turbe „Pod Lipom“ takođe je otvorenog tipa ali je zidano i presvedeno kupolom od sedre, koju drže četiri debela stupa. U sredini turbeta je sarkofag i na njemu dva nišana ukrašena domaćim ornamentima. Natpis je u stihovima na turskom jeziku. Tu leži takođe bosanski vezir **Perišan Mustafa-paša**, legator susjedne češke. Umro je u mjesecu ramazanu 1213 (1798).

U groblju Jeni džamije pokopan je **Abdulah-paša Defterdarija-Sarajlija**. Nad grobom je turbe u osnovici pravokutno sa 6 monolitnih stupova i kupolom od gvozdene žice. Sarkofag je sastavljen od četiri ploče od kojih su dvije kraće i nišani iz jednog komada kamena. Natpis je ispisan krupnim slovima, tako da se može smatrati ornamentom. Iz natpisa se vidi da je umro koncem zilhidže 1199 (3 XI 1785).¹⁷ I za nj se govorilo, da se zbog nekog spora sa Austrijom otrovao i da je tom prigodom izrekao: „Baš vererim, bir taš vermem“, što znači „S ramena glavu dajem, a kamena jednog ne dam“.

Ovome je turbetu slično turbe kod kafane „Derventa“ i možda je oba isti majstor pravio. Tu je pokopan travnički muftija **Mehmed-efendija**, vrlo učen i poštovan čovjek. Umro je 1194 (1780) godine. Natpis na nišanu od 18 stihova spjevao je neki **Es'ad**. U tome je turbetu pokopana i njegova žena (umrla 1196).

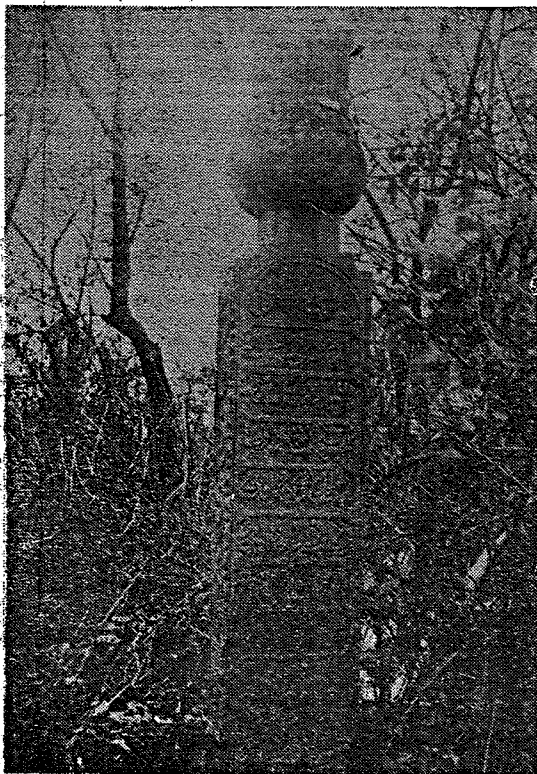
Turbeta kod Jeni-džamije (Abdulah-paše)

U Travniku je bilo još jedno turbe čiji se tragovi vide u dvorištu bivše Kukavičine medrese. Tu je sarkofag s nišanima ornamentisanim narodnim motivima, pod kojim leži bosanski vezir **Sejid Mustafa paša Jenišeherlija**. Naglo je obolio i peti dan bolesti umro, 25 marta 1806 godine.

Groblja.

Skoro uza svaku džamiju ima veće ili manje groblje. Osim tih, u Travniku su još tri velika groblja: Derventa, Dukatarevo i Poturmahalsko. Neka su groblja u novije doba skoro uništena kao primjerice ono u Poturmahali, i uz h-Alibegovu džamiju.

U travničkim grobljima nađe se vrlo lijepo klesanih i ornamentiranih nišana i vješto isklesanih natpisa. Upravo je neshvatljivo, da osim jednog jedinog natpisa, svi drugi nisu stariji od 1722 godine. Najstariji datirani nišan nalazi se u onom malom groblju u ulici Maršala Tita uz Lukačku ili Marjaš-pašinicu džamiju nad grobom nekog Osmanbega, koji je umro u mjesecu rebi .I. 1043 (5 IX 1633 - 5 X), a natpis na nišanu mu je napisao neki Alija sin Huremov. To je sve ustanovljeno u novije

Grob Mustafa-bega Bajbuta Kulenovića.

doba od strane konzervatora našeg Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i u Zavodu se nalaze prepisi prikupljenih natpisa. Ali i prije toga mnoge ove grobove, a među njima i Osmanbegov otkrili smo nas dvojica.

Potrebno je naglasiti da se do iza 1826 po obliku prednjeg nišana zna, kome je staležu pripadao pokojnik, da li je bio jeničar, spahija, aga, kapetan, učenjak, derviš, paša, itd.¹⁸

U travničkim grobljima ima ljudi koji su nešto značili u Travniku kao i u ostaloj Bosni. Njihova imena treba unijeti u povijest ovoga grada i otići od zaborava. To činimo na ovome mjestu, polazeći od najstarijeg groblja dalje.

1. Groblje Lukačke džamije.

Već je spomenuto da je ovdje najstariji datirani grob nekog Osmanbega koji je umro mjeseca reb.l. 1043 (IX 1633). Godine 1160 (1747) pokopana su ovdje dvojica aga Sarajlija i to Mehmedaga i h-Ibrahim. Njih je dao smaknuti Ali-paša Hekim oglu. U natpisu obojice stoji da su poginuli, a kod Mehmedage se još kaže da je bio prvak među gazijama (pobjednicima) i da je poginuo pod zastavom. Po Jajačkom arhivu Ali-paša je smaknuo na pravdi Cerić kapetana i nekoliko aga.¹⁹ U obojice su nišani sarajevske izrade i imaju aginske turbane.

Tu su još h-Mehmed Emin - efendija bivši zemljak timar-defterdara (1206 - 1791), travnički kadija Ahmed-efendija rodom sa Krima i mualim Bekir-efendija.

2. Groblje Jeni-džamije.

Najstariji datirani nišani u ovom groblju je Salih-paše Kulenovića, prvog dokumentarno zajamčenog člana ove porodice, koga je dao pogubiti Abdulah-paša Muhsin-zade na 13 juna 1722 godine. Ali u ovom groblju ima mnogo starijih spomenika koji se možda približuju i postanku same džamije, ali na njima nema natpisa. Nišani su posve jednostavni. Ahmed - aga Mostarac čehaja 1174 (1760)- Mustafa-beg Kulenović Bajbut udavljen 1238 (1822). Nad grobom je lijepo ukrašen sarkofag sa nišanima.

3. Groblje na Derventi.

Ovdje su najstariji datirani spomenici na ona dva groba u već spomenutom turbetu. Navodimo još grob Mula-Seida Abdurahima, travničkog muftije (umro 1203 = 1789). Grob ima lijep sandrač i velike nišane. Iz natpisa u 18 stihova iz pera nekog **Ridvana** saznajemo da je bio učen i da je iza sebe ostavio više djela. M. Handžić ubraja ga u pjesnike koji su pjevali na turskom jeziku.²⁰ Skoro istog je oblika spomenik nad grobom bivšeg beogradskog munle (kadije) Derviš Abdurahim Mufti-zade (umro 1214 = 1799). Natpis je u prozi. I grob nekog Muhammed efendije ima isti spomenik kao i ona dva prva (1215 = 1800). Nišani upadne visine od 2 m sa sandračem obilježavaju grob travničkog kadije Ibrahim efendije iz Samokova (1240 = 1825). Ovdje je sahranjen i Muhammedbeg sin Hasan paše Duvnjaka (1262 = 1845) i otac legatora h-Alibega Hasanpašića.

4. Groblje Kukavičine ili h-Alibegove džamije.

Ovdje je ispred mihraba džamije bio nišan na grobu Crnogorké Rukije, žene Mehmed paše Kukavice, koju je u svojoj „Hajdani“ opjevao Knez Nikola I. Crnogorski. Prema natpisu umrla je 1169 (1756) godine. U blizini njenog groba pokopan

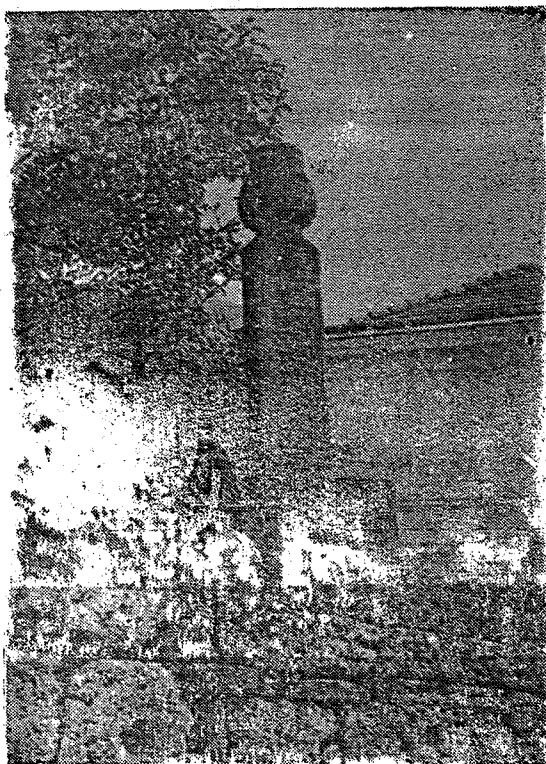
Grobovi Sunullah-paše i Ibrahim-paše

je Šemsi-beg sin Mehmedbegov, unuk Ibrahim-paše sina Mehmed-paše Kukavice. Umro je 1290 (1873) godine. Ovdje su i grobovi dvojice paša rođenih Travnjaka, Ibrahim-paše sina Mehmed-paše Kukavice (umro 1220 = 1805) i Sunullah-paše (umro 1226 = 1811), kliškog mutesarifa. Nad oba groba su nišani sa pašinskim turbanom i sarkofagom. Ornamentirani su narodnim motivima. Skoro isti je spomenik i na isti način ornamentiran nad grobom glavnog vratara (serbe - vabin) Mustafa Nazifiage (1222 = 1807). Obnovitelj ove džamije i najveći legator Travnika, Zenice i Duvna u zadnjih 150 godina h-Alibeg Hasanpašić umro je 1292 (1875). Spomenik mu je posve običan, dosta visok sa turbanom i santračem, ali bez ornamentata. Po kamenu i načinu izrade ovo su nišani sarajevskih taščija. Iz natpisa na nišanu, vidi se da je umro 1292 i da je sin Mehmedbegov i unuk Hasanpašić. Ovdje je još pokopano nekoliko turskih oficira. Njihovi grobovi bili su obilježeni nišanima s fesom, znakom novog vremena u turskoj vojsci.

5. U groblju kod Bunarbaše pokopana su dva travnička disdara, Mehmed-aga (1203 = 1789) i Ahmed-aga (1208 = 1793).

Njihovi nišani s jeničarskom kapom stoje na velikim sarkofazima.

6. Groblje u Putur mahali, najprostranije je travničko groblje koje se sastoji iz više parcela, a stere se ispod Jeni džamije do željezničke pruge. Groblje je krato spomenicima raznog oblika i razne veličine, ali bez natpisa. Na jednom spomeniku uklesana je samo godina 1145 (1732). Spominjemo ovdje još samo grob s prostim i oštećenim nišanom od miljevine u

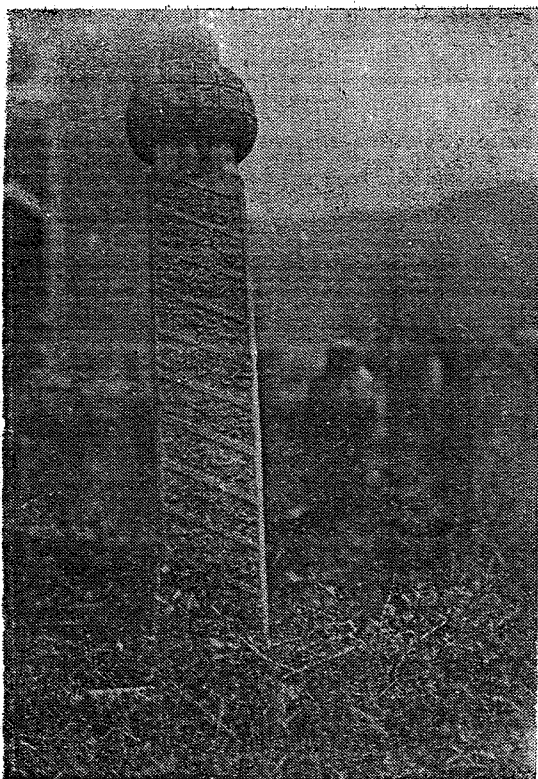

Grba Ibrahim-bega Firdusa

kome leži šejh Muhamed Isamuddin Pandža sin Abdulah-efendijin, rođeni Sarajlija. Njega je ovamo iz političkih razloga prognao Topal Osman-paša 1866 godine. Umro je 27 šabana 1285 (13 XII 1868).

7. Groblje uz Lončaricu (Tekiju) džamiju.

Ovdje ima više raznih spomenika. Tu je pokopan zadnji imam Čamilije džamije Sejid Salih efendija (1230 = 1815) s

Grob Muhamed Derviš eff. Korkuta,

najstarijim datiranim spomenikom. Do ceste je grob Ibrahim-bega Firdusa, sina Ahmed-begova zadnjeg hlivanjskog kapetana i muteselima koji je umro u časti carskog kapudžibaše 1837. Nad grobom je sarkofag s nišanima. Po ornamentici to je najljepši spomenik u Travniku i može se upoređivati sa najukrašenijim stećcima.²¹ Godine 1257 (1841) umro je h-Ahmed - efendija Magriblija. Njegov spomenik kaže nam da je bio osobito učen (alim), a po onome nazivu, da je on ili neko njegov rodom iz Maroka (Magrib). Nešto podalje leži muderis Kukavićine medrese Muhammed-efendija, sin h-hafiz Bekir-efendije, takode muderisa istog zavoda (umro 1295 = 1875). Do Magriblije pokopan je travnički muftija Derviš Muhammed Korkut, prvi muftija iz ove porodice, a do njega sin mu i nasljednik -na muftiluku h-Muhammed Hazim bolje poznat pod imenom h-Mulla - efendija, koji je nakon požara 1903 o svom trošku obnovio susjednu dža-

miju. (Umro 1919). On je bio pjesnik a pjevao je na turskom i arapskom jeziku.

8. Groblje Teskeredžića džamije.

Ovdje su pokopana dva učena čovjeka dva Čohadžića. — Mehmed Džudi kadija i muftija Travnika (umro 1250 — 1815) i Mustafa Enis-efendija (umro 1236). Prvi je poznat i kao turski pjesnik.²² Tu je pokopano i više članova porodice Teskeredžića koja je stanovala u istoj mahali.

9. Šumeće.

U malom dvorištu džamije u Šumeću dva su groba sa spomenicima. Tu je pokopan bivši kliški mutesarif Hasan-paša Duvnjak (umro 1223 = 1808), sin nekog Osmana i njegov sin Ahmed-beg efendija, bosanski kapudžibaša (umro 1253 = 1837). Na prvom je grobu santrač sa nišanima kao i kod drugih paša, a spomenik drugog govori, da je pripadao u red učenih ljudi.

Eto, toliko nam pruža zbirka sakupljenih natpisa u Zavodu za zaštitu kulture i prirodnih rijetkosti u Sarajevu. Upravo je nepojmljivo da se u travanjским grobljima nije našao ni jedan sačuvani grob sa spomenikom bivših ridžala. U tim grobljima ima spomenika feudalne gospode koja se tokom zadnja dva stoljeća nastanila u ovome gradu, ali nije nam poznato da je išta pridonijela njegovu razvoju, pa ukoliko i jest, nisu im grobovi sačuvani. U tome čine iznimku bezi Teskeredžići, naročito Dervišbeg, kasnije Derviš-paša, ali on je pokopan u Carigradu. Njegov otac Mustafa-beg Duvnjak bio je teskeredžija, i Hasan-beg Kulenović čiji se grob nije našao, a bio je legator.

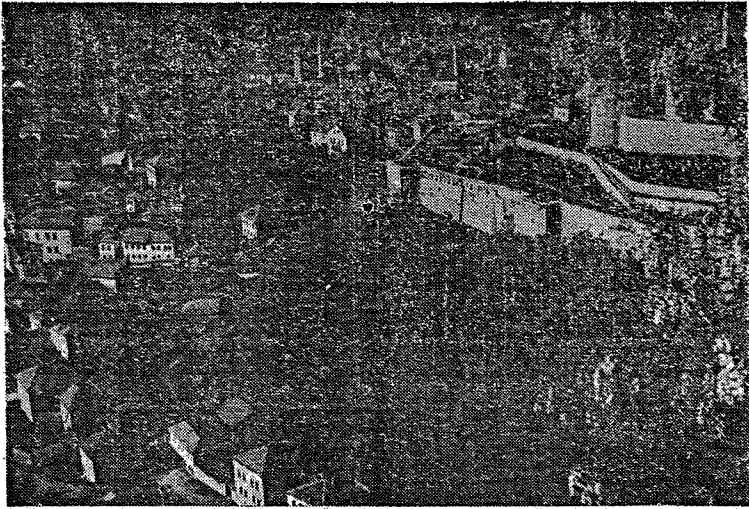
10. Malo groblje pred srušenom h-Alibegovom medresom.

Ovdje su osim već spomenutog Essejid Mustafa-paše Jenišehrlije ukopani: carski kapudžibaša Nazifi Mustafa aga koji je donio ferman o hutbi sultana Mustafe; žena i sin Izetbeg i Jusufaga rob, bosanskog valije Mehmed Vedžih-paše; zatim učitelj ruždije u Travniku, Stočanin Ahmed ef. Žujo (1294 = 1877).

4. TRAVNIČKA TVRĐAVA I TOPHANA

a. Tvrđava

Tvrđava je sagrađena na jednom brežuljku Vlašića. U osnovici je nepravilan višekut, a djeli se u tri dijela: gornji s tamicom, srednji s kulom za municiju i donji grad. Ti se dijelovi nižu od sjevera prema jugu. Gradska su vrata u srednjem dijelu i to sa zapadne strane, a do njih se dolazi preko kamenitog na svod sagrađenog mosta, ispod koga protiče Hendek, lijevi pritok Lašve.

Unutrašnjost grada, pogled s'juga

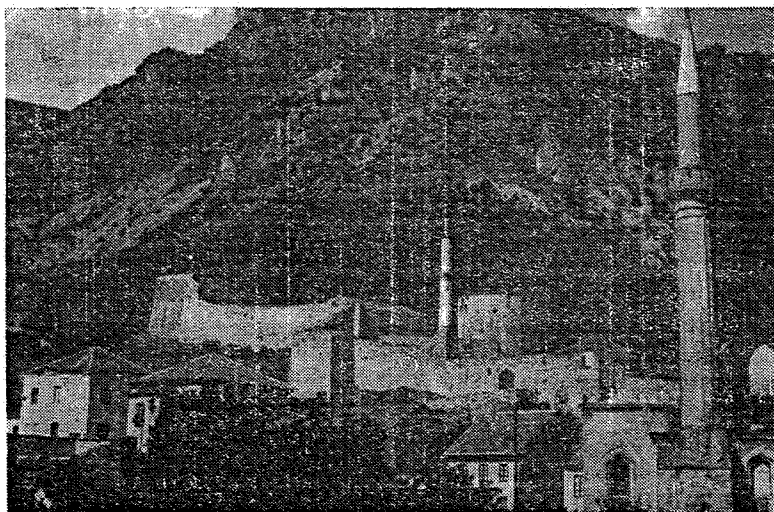
Tehnika gradnje travničkog grada je sredovječna, ali nije dokumentarno zajamčeno da je grad sagradio Tvrtko II, iako to neki pisci navode. Arhitekturu ovoga grada obradio je Đoko Mazalić u zasebnoj studiji.²³ Prvu sigurnu vijest o gradu Travniku nalazimo u tursko-ugarskom ugovoru od 1503 godine ali je sagrađen još u doba bosanske samostalnosti. Evlija Čelebija je zabilježio, po pričanju, da je grad zidao latinski kralj Dubrovnik, a to će reći, da je podignut prije pada Bosne. Isti pisac navodi da je onda (1659) u gradu bilo više soba i prostorija za municiju, te da je tu stajao dizdar sa posadom. Ne može biti tačno da je u ovome gradu 1626 godine bilo 50 ognjišta (kuća), kako kaže Georgiceo.²⁴ Biće, da je posada brojila 50 momaka.

Kako je u ovom gradu džamija sagrađena na ime sultana Bajezida II (1481 - 1512), to je toga vremena stavljena u ovaj grad stalna posada.

Pjesnik Bülbül opjevao je Travnik poslije 1721 godine i kaže da je grada tvrđave čvrsta i solidna, a da je dizdar utjelovljena duša. Dizdarov brat je bio tada spahijski buljubaša i održavao red i disciplinu među spahijama.

Prema Chaumetteu, travnički je grad slab (bezvrijeđan) mali grad (tvrđava) kojim se dominira sa više strana, sačinjava svu njegovu obranu. U toj tvrđavi koja služi kao zatvor (tamnica) imaju četiri mala gvozdena topa, kojima se služi za najavljivanje dolaska kojeg novog vezira i bajrama. Za posadu (garnizon)

koja nikad ne stanuje u njoj, misli se da se sastoji od jeničara koji stanuju u gradu.²⁵

Dio oko gradske kapije, pogled sa zapada.

Jedan dobar crtež ovoga grada ostavio nam je austrijski konzul u Travniku Mittesser iz 1809 godine. On je kao stručnjak u ovom poslu dao tako vjernu reljefnu sliku travničkog grada da upravo zadivljuje, kako po reljefnosti, tako i po umjetničkom ukusu. Situacija varoši Travnika i okoline pruža takođe smisao za preglednost. I ovi jedinstveni primjerci snimanja terena pokazuju domet tehničkog snimanja ondašnje austrijske vojne vještine. Izgled travničkog grada liči na savremeni avionski fotografski snimak. Opisujući tvrđavu on piše da u njoj ima 9 topova i jedna baruthana zaštićena od bombi. Osm toga ima i podzemnih tamnica sa solidnim svodovima. Međutim, ova tvrđava je sa svih strana opkoljena višim brdima, a naročito je nepovoljna tačka sjeverna strana, odakle se mogu vršiti prodori.²⁶

Prema O. Sendtneru 1847 godine izgledao je travnički grad ovako: Grad (tvrđava) je bi u jadnom („miserabel“) stanju i ne bi mogao poslužiti kao sklonište u slučaju kakve pobune. Vidjela su se samo dva topa na njemu.²⁷

Oko godine 1850 bilo je u ovom gradu 12 topova, 15 topčija, 40 nizama. U gradu je bila kula sa municijom, a ponekad je uzimana i obližnja Jeni-džamija u tu svrhu Tako je i 1857 bio jedan dio municije smješten u toj džamiji.²⁸

Sigurne podatke o oružju i municiji u travničkoj tvrđavi imamo iz 1833 godine. Tada je bilo 14 topova raznog kalibra i 22 stara topa, zatim 1308 novih i 20 starih sablji, 442 nove i 203 stare puške, 319 bureta i 33 sanduka baruta, 23 sanduka naboja, 7.240 raznih taneta, 4.200 raznih metaka, 160 ručnih bombi, 8 bureta hartuča, 3 sepeta upaljača za bombe sa 2.103 komada, 60 raketa i sva sila drugog raznog materijala.²⁹

Iz ovoga grada snabdjevali su se i drugi gradovi municijom.

Kada je Abdurrahim-paša prenio vezirsku stolicu u Sarajevo, izdao je 1 redžeba 1243 (18 I 1828) zapovijed na travničkog kadiju, muteselima i dizdara da se prenese jedan dio topova i municije iz travničke tvrđave u Sarajevo.³⁰ Da li je ovaj nalog izvršen ne zna se.

Travnička je tvrđava imala stalnu posadu od vremena sultana Bajezida II, pa sve do 1878 godine, ali pred njom nije nikada osvanula neprijateljska vojska, niti je u tu svrhu ikada opaljen i jedan top. Iznimku čini opsada tvrđave u doba Gradašćevićeva pokreta. Tada se bio u ovu tvrđavu sklonio bosanski vezir Ali Namik-paša, na koga je Husein-kapetan sa svojom vojskom napao. Tri dana tukao je Husein-kapetan topovima travnički grad i Namik paši ne preostade drugo, nego se predati, da tako spasi život. To se desilo 26 marta 1831 godine.³¹

Prvi spomen posadi u ovom gradu potječe iz 1540-te godine. Prema jednom defteru u travničkom gradu bilo je tada 37 mustahfiza timarlija (čuvara), a dizdar im je bio neki Davud sa timarom od 4252 akče.

Dok je Travnik bio glavni grad, tj. od 1699 do 1850 godine, često su gradsku tamnicu naseljavali neposlušni bosanski bezi i age, od kojih su neki ovdje i glavom platili.

U raznim izvorima našli smo spomena ovim dizdarima: godine 1540 Davud, 1689-90 Ahmedaga; 1721 Osmanaga; 1764 Ahmedaga koji se navodi kao dužnik u popisu dužnikâ jednog vakufa u Vranduku. On se spominje i 20 I 1774 kao svjedok s oznakom bivši dizdar. 1787-88 Mustafaga; 1791 Ahmedaga i Mehmed 1817 i 1828. Ovaj zaduži dizdar Mehmedaga imao je jednog kmeta u selu Drvetine u prusačkom kadiluku, koji mu je dugovao 11 kola sijena pa je došao do parnice. Kako se iz toga akta vidi postupak pri rješavanju sporova, to ga ovdje donosimo u prijevodu:

Dizdar travničke tvrđave Mehmed podnosi (nedatiranu) molbu bosanskom divanu, da se preko mubašira zbavi u Travnik stanovnik sela Drvetinâ u prusačkom kadiluku Hasan Korupača, pa da se od strane divana naplati 11 kola sijena što ih tuženi duguje dizdaru.- Čehaja bosanskog valije mir-i miran Mustafa upu-

čuje 5 reb. II 1232 (22 II 1817) prusačkom kadiji, ajanima i zabitima zapovijed (bujruđija), da se, pošto je dizdar u Travniku, njegov spomenuti protivnik u pratnji mubašira sprovede pred bosanski divan da se parniče.- 19 reb. II (12 III) prusački kadija izvještava čehaju da je po njegovoj naredbi uputio tuženog Hasana u Travnik radi sprovođenja rasprave.- 21 reb. II (14 III) čehaja naređuje travničkom kadiji, da preko mubašira sprovede parničare da im se sudi pred šeriatskim sudom i da mu se podnese izvještaj o ishodu rasprave.- Na poledini: 28 reb. II 1232 (22 II 1817) travnički kadija Mustafa izvještava čehaju da su na raspravi između travničkog dizdara Mehmedage i njegovog bivšeg kmeta Hasana pretreseni računi u pogledu sijena i drugih uzajamnih potraživanja, pa da su stranke dragovoljno nagodile, da Hasan plati Mehmedagi 123 groša, pa da tako raščiste račune i odustanu od spora.⁸²

Godine 1827 bio je zapovjednik topčija neki Fejzullahaga.⁸³

U groblju kod Bunarbaše pokopana su dvojica travničkih dizdara i to Mehmedaga i Ahmedaga (Vidi memorijalne spomenike).

b. Tophana (arsenal)

Jedno vrijeme poštojao je u Travniku mali arsenal koji se u turskim izvorima zove tophana ili kumbarahana. Osnovan je 1808 godine u koji je došlo sedam majstora iz Carigrada. Stajao je ondje gdje je danas zgrada gimnazije. Oko te zgrade bio je iskopan opkop sa palisadama, pa je izgledao kao kakvo malo utvrđenje. O arsenalu je naročitu brigu vodio onovremeni bosanski vezir Ibrahim Hilmi-paša, koji je i sam bio artiljerac.⁸⁴ Ali prije ovog novog arsenala mora da je u Travniku bio jedan stariji arsenal za koji kaže jedan francuski izvještaj iz 1806 da je propao i da su od njega ostala samo dva mala hangara.⁸⁵

Sigurno se zna da su u Travniku popravljani topovi još krajem XVIII stoljeća. To se vidi iz jedne bujruđije od 1213 (1798-99), kojom je vezir zatražio da se sve zidžije (zvonari) iz Sarajeva upute u Travnik za popravak topova, jer bi predugo trajalo da se dobave majstori iz Istambula.⁸⁶

U jednom memoaru austriskog konzula Mittersera iz 1810 godine spominje se pored ostalog i ova ljevaonica topova, za koju kaže da je u njoj zaposlen mali broj siromašnih ljudi.⁸⁷

Radnici u kumbarahani dobivali su svoju plaću iz prihoda gebranske džizje Jezera. Derviš Abdulah, bosanski defterdar izdao je 1 ševala 1227 (8 X 1812) potvrdu da je na ime plaća travničkim kumbaradžijima za 1227 (1812) isplaćeno 246 groša na teret spomenute džizje.⁸⁸

Upravitelj kumbarahane zvaó se kumbaradži-baša. Tu službu vršio je od prije 1827³⁹ pa do poslije 1851 neki Derviš Ali-aga.⁴⁰ Oba puta spominje se kao svjedok. Brzo iza toga prestao je rad u ovoj kumbarahani. Biće da ju je dokinuo Omer-paša Latas kao i tvornicu baruta u Čelincu kod Banje Luke.

Prema inventaru koji je sastavljen 1833 godine nađeno je u ovoj kumbarahani:

- 1 veliki merzer s kundakom, kalibra 45,
- 2 srednja merzera s kundakom, kalibra 18,
- 1 mali merzer s kundakom, kalibra 14,5
- 3 topa kalibra 14,5
- 6 haubica topova, kalibra 8
- 1 veliki top s kolima, kalibra 2,5
- 2 topa s kolima, kalibra 1,5
- 4 čarka topa sa kolima, kalibra 1,5
- 1 gvozdeni top, kalibra 1,5
- 24 kugle za merzer, kalibra 45
- 414 kugli, kalibra 9
- 223 kugle, kalibra 2,5
- 388 kugli, kalibra 1,5
- 510 kugli, od kamena kalibra 8
- 1400 kugli od kamena, kalibra 1,5
- 1 zavoj bez kaiša
- 1 sanduk sa municijom na kolima
- 2 obična kola
- 4 mala točka za merzere
- 2 kola bez točkova
- 4 kolutare
- 4 sara kovačka mijeha
- 1 kovačka trupina (panj)
- 3 forme za merzere
- 1 mali kundak za merzer
- 1 stara kola
- 23 nova točka za kola
- 1 kovački terdžah sa gvozdenim obručem
- 1 topovski tomar
- 7 starih točkova od kola.⁴¹

5. KONAK ILI VEZIRSKA REZIDENCIJA

Pašin dvor (konak) sagrađen je za sad nepoznate godine. Prvi put se spominje 1749 godine. Stajao je u Gornjoj čaršiji uz lijevu obalu Lašve. Bila je to za onovremeni Travnik monumentalna zgrada duga 35, a široka 20,5 m, s visokim šimlòm prekrivenim krovom.

Godine 1749 došao je na Bosnu za vezira Bećir-paša. On je razmakao konak i ogradio svu Luku naokolo žiokam.⁴² Po ovoj bilješci dalo bi se zaključiti, da vezirski konak nije bio mnogo prije podignut. S južne strane bio je vrt, a sa sjeverne i sa zapada dvorište s više nuzgrednih zgrada, za koje jedan putnik koji je ovdje boravio 1846 godine kaže, da su bile tada vrlo trošne i da je tome razlog, što se veziri često mijenjaju. U dvorište se ulazilo kroz veliku kapiju koja je stajala pokraj sahat-kule. Tu su kapiju uvijek čuvali naoružani čuvari.

Za ovu zgradu pisao je Jukić oko 1850 godine da „više naliči kakvoj štali europske gospode, nego kući“. Između 1847 i 1850 godine podigao je Tahir-paša novi dvor na Bunarbaši.⁴³ Zapadni dio starog konaka, služio je kao stan veziru (harmeluk) i u nj se ulazilo iz dvorišta, a u istočnom dijelu sjedio je vezir i njegov divan u koji se ulazilo s ulice.

U malom broju sačuvanih travničkih sidžila nema spomena o kakvim popravcima na ovoj zgradi, ali iz jednog tešanjskog sidžila znamo da je bujruldijom od 17 safera 1169 (22 XI 1755) zatraženo iz Tešnja 20 dundera da vrše neke popravke na ovoj zgradi i da će svi dobivati dnevno 300 akči. Iz istog sidžila znamo da su godinu dana kasnije ponovno pozivani dunderi iz istog mjesta i u istu svrhu; i da je bujruldijom od zilhidžeta 1169 (počinje 27 VIII 1756) također zatraženo 3000 oka vune za nalažanje mindera u vezirskom konaku. Za austro-ugarske uprave vršene su na njoj adaptacije. Nestalo je starog visokog krova, a novi je krov pokriven lastrom, ali je zgrada očuvala svoj prvobitni raspored. Najviše je oronula u prošlom ratu, jer su u njoj bile jedno vrijeme smještene izbjegle porodice. Ta je činjenica navela jednog organa našeg Zavoda da je nije formalno zaštitio, a Travničanima, koji do nedavno nisu umjeli cijeniti spomenike kulture, dalo je povoda, da je u maju 1950 godine do temelja sruše. Oni su u tom vremenu rušili i spomenike koji su i formalno bili zaštićeni. Suvršeno je sada govoriti da se stari konak u Travniku mogao posve dobro restaurirati i da u Travniku nije bilo prikladnije zgrade za Zavičajni muzej od starog konaka.

Od 1735 do 1826 godine sastajalo se u ovoj zgradi Ajanško vijeće. Između 1850 i 1878 godine sjedili su u ovoj zgradi kajmekami, odnosno mutesarifi travničkog sandžaka, onda okružni pretstojnici do 1921, veliki župani do 1929 i napokon sreski načelnici do 1943 godine.

B I L J E Š K E

- 1) Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina II, Wien 1899 str. 131
- 2) A. Bejtlić, Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika, Naše starine II (1954), str. 155

- 3) Za neke od ovih časama dobili smo podatke od Salihage Alagića i Prof. Jusufa Pečenkovića
- 4) Rukopis bivšeg Balkanskog instituta broj 748
- 5) Travnički sidžil broj 27 u Orijentalnom institutu
- 6) Đ. Mazalić, Travnik i Toričan, GZM (1948), str. 158
- 7) „Bosna“ broj 344 od 28 I 1873
- 8) Proračuni vakufa za 1889, str. 693
- 9) Proračuni vakufa za 1913, str. 313
- 10) O Varoškoj džamiji vidi kalendar „Gajret“ godina I, Sarajevo 1906, str. 152. Ovu je džamiju obnovila Zibe hanuma Kopčić rodena Arnautović troškom od 12.000 kruna, po projektu i izvedbi Miloša Miloševića
- 11) S. Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo 1912, str. 152 — 153; M. Mujezinović, Epigrafika i kaligrafija pjesnika Mehmeda Mejlije, Naše starine IV (1957), str. 131 — 169
- 12) M. Mandić, Turbe kod Travnika, GZM XXXVI (1924), str. 83 — 90
- 13) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, str. 71
- 14) Kemura — Corović, Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII, XVIII und XIX Jahr, Sarajevo 1912, str. 38 — 52
- 15) Kalendar „Gajret“ I (1906), str. 150
- 16) Kalendar „Gajret“ I (1906) str. 73, 150 — 151
- 17) Kalendar „Gajret“ I (1906), str. 71 i 149
- 18) S. M. Traljić, Muslimanski nadgrobni spomenici, Kalendar „Narodna Uzdanica“ za 1940, str. 192 — 210
- 19) S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900, str. 102
- 20) M. Handžić, Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo 1934, str. 58
- 21) Dr. Čurić, Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus, GZM (1957), str. 97 — 131
- 22) M. Handžić, o. c. str. 55
- 23) Đ. Mazalić, o. c. str. 145 — 160
- 24) Starine Jug. akad. XVII, str. 147
- 25) Des Fosses Chaumette, Voyage en Bosnie, str. 38
- 26) H. Kreševljaković i H. Kapidžić, Podaci o tvrđavama u Derventi i Travniku iz početka XIX st., Naše starine IV, Sarajevo 1957, str. 212
- 27) O. Sendtner, Ausland 1848, str. 218
- 28) I. Kukuljević, o. c. str. 98, 99
- 29) H. Kreševljaković, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, Prilozi Orijentalnog instituta u Sarajevu II, 1921, str. 154 — 158
- 30) Travnički sidžil 27
- 31) H. Kreševljaković, Husein kapetan Gradašćević, Zmaj od Bosne, Napredak kalendar za 1932, str. 114
- 32) Acta Turcica u Orijentalnom institutu broj 1484
- 33) Sidžil 27
- 34) Dr. Truhelka, Bošnjaci i Prvi srpski ustanak, GZM XXIX (1917), str. 269
- 35) V. Jelavić, Francuska izvješća o Bosni, GZM XVIII (1906), str. 323
- 36) Sidžil 38 stav 147 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu; H. Kreševljaković, Esnaf i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878), Zagreb 1935, str. 62 — 63
- 37) Ratni arhiv u Beču, Kartensammlung, Memoar Mittessera.
- 38) Acta Turcica broj 547
- 39) Sidžil 26
- 40) Acta Turcica broj 1267/4
- 41) H. Kreševljaković, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, Prilozi Orijentalnog instituta II (1952), str. 137 — 138
- 42) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, str. 86
- 43) I. F. Jukić, Zemljopis i povijestnica Bosne, str. 23

VIII Konzulati

Dok je Travnik bio glavni grad Bosne, bio je on jedno vrijeme sjedište dvaju konzulata, francuskog i austriskog. Francuska je opet imala svoj konzulat u dva maha. Prvi put od 1793 do 1797 godine i drugi put od 1806 do 1814 godine, a Austrija od 1807 do 1820 godine. Prvi put je bila u Travniku francuska **Konzularna agencija** kojoj je na čelu stajao hrvatski pjesnik Morko Bruer Derivaux, sin dugogodišnjeg francuskog generalnog konzula u Dubrovniku. Kada su Francuzi zauzeli Dalmaciju i Dubrovnik, porastao je još više njihov interes za Bosnu, pa je otvoren konzulat 12. maja 1805. godine. Za konzula je postavljen Pierre David, diplomata po zvanju. On je došao u Travnik 17. februara 1807. godine i na tom položaju ostao do pada Napoléona, 1814. godine. U ovom konzulatu bio je jedno vrijeme sekretar Chaumette des Fossés.

Širenje francuskog uticaja u Bosni nije rado gledala Austrija, te je i ona otvorila svoj konzulat u Travniku 1808. godine. Porta je dala pristanak za otvaranje austriskog generalnog konzulata 21. juna 1807. Za prvog konzula imenovan je potpukovnik Josip Mittesser. On se u martu 1807. godine uputio u Travnik ali je svakako djelovanjem francuskog konzula Davida, zadržan od turskih domaćih vlasti u Derventi. Derventski kapetan tražio je od konzula putne isprave koje je, po njegovu mišljenju, trebao da izda bosanski vezir. Kapetan nije priznavao važnost berata ni fermana na koje se pozivao konzul. Mittesser je zadržan u Derventi skoro 2. mjeseca. 11. maja stigao je u Travnik. Francuski konzul David piše da je Mittesser vješt ilirskom jeziku i da se s Travničanima rado razgovara. Prirodno, da je to bilo preimućstvo austriskog konzula nad francuskim, koji nije poznavao narodni jezik. Mittesser je ostao u Travniku do kraja aprila 1811. godine.

Naslijedio ga je Aleksandar Paulich, takođe potpukovnik, a ovoga 1817. pukovnik Jozef Simbschen. On je bio konzul u Travniku do 2. jula 1820. godine, tj. do jednog općeg sukoba sa bosanskim vezirom Dželaludin-pašom. Do spora je došlo zbog konzulovog zahtjeva za kontrolom granice.

Kako se vidi, sva trojica austriskih konzula bili su viši oficiri. To nije bilo bez razloga. Oni su imali zadatak da vrše propagandu za Austriju, da sprečavaju francuski uticaj u Bosni i da prikupljaju materijal političke i privredne prirode, potreban za austriske planove na Balkanu.¹

Zanimljivo je što o odnosu francuskog i austriskog konzula piše već spomenuti Ibrahim Manzur-efendija:

„Onda su bila u Travniku dva evropska konsula: jedan francuski, g. Pijer David, koji je posle bio konzul u Smirni, a drugi, pukovnik Pavlič (Paulich), konzul austrijski. U to vreme se, zbog Engleza, prevoz pamuka vršio samo kroz Bosnu, i prepiska s Istokom putovala je takođe samo tim putem. Francuski konzul u Travniku igrao je vrlo veliku ulogu, i zbog okretnosti, čvrstoće, bogatstva, i naročito zbog straha, koji je ulivao Bonaparta kao gospodar pograničnih ilirskih oblasti, osećao se u potpunosti. Pre francuskim konzulom, konzul je austrijski tako iščekavao, da je on na posletku smislio da je najbolje da nikako i ne izlazi iz kuće, samo da se javno ne bi morao stideti. Ja nisam hteo da se javljam ni jednom ni drugom iz mudre predohrane, a to mi je utoliko teže bilo, što su to bili jedini Evropljani, koji su se nalazili u ovoj varvarskoj zemlji, a uz to još i jedini ljudi, od kojih sam mogao čuti kakve god novosti o Francuskoj“.²

Konzul Paulič s osobitim je interesom pratio promet rabe koji se vršio preko Travnika iz Turske za Francusku i obratno.³

Kako je arhiva obaju konzulata u dobroj mjeri sačuvana u Parizu. Beču i djelimično u Zagrebu, ona je predmetom izučavanja naših historiografa od početka ovoga stoljeća pa i danas.

O zatvaranju austrijskog konzulata u Travniku, donio je odluku car Franjo 26. marta 1821 godine po predlogu ministra Meternicha. U aktu koji o tome radi nigdje se ne spominje spor između konzula Simbšena i paše Dželalije. Tu se navodi kao razlog zatvaranja konzulata što je Bosna prestala biti zemlja tranzita. Ona je to uistinu i prestala biti odma nakon pada Napoleonova, pa je ipak u njoj konzul sjedio još punih 6 godina. Bosna nije bila zemlja tranzita ni 1830-te godine, kada se radilo o ponovnom otvaranju austrijskog konzulata u Travniku.⁴

B I L J E Š K E

- 1) H. Kreševljaković, H. Kapidžić, Sudsko administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća, Istorisko-pravni zbornik 3-4, Sarajevo 1950 str. 247-8
- 2) St. Novaković, Iz memoara Ibrahim-Menzur-efendije o nekim događajima u Bosni i u Srbiji iz 1813 i 1814 godine, Spomenik, SKA, XXII, str. 47
- 3) Dr. V. Popović, Trgovina i promet Bosne u Napoleonovo doba, Spomenik SKA, LXIX, str. 83-92
- 4) Državni arhiv u Beču.— Hof-Kammer und Finanz-archiv, Fasc. 17. Nr. 114 ax Martio 1821. Ovaj mi je podatak ustupio Prof. Dr. H. Kapidžić

IX. Ugledniji stranci u Travniku

Kako Travnik leži na važnom drumu koji od davnina veže Sarajevo sa Splitom i Krajinom, to su ovim drumom prolazili razni putnici od kojih su se neki kraće ili duže vremena zadržavali i u Travniku. Među tim putnicima ima preko 20 uglednih ljudi, pa ćemo ih ovdje spomenuti, jer su neki ponešto i zabilježili o Travniku.

Godine 1626 proputovao je ovuda Splitsanin **Atanasije Georgiceo** (Grgičević) kao izaslanik austriskog cara Ferdinanda II. On je caru podnio opsežan izvještaj o svom putu u kome se naročito osvrće na gradove Banju Luku, Jajce i Sarajevo, dok Travnik samo po imenu spominje ali ne daje opisa, jer je to bila onda mala varoš.¹ Godine 1659 zadržao se u Travniku kraće vrijeme **Evlija Čelebija**. S njegovim opisom već smo se upoznali.

Između 1721 i 1730 godine boravio je ovdje kraće vrijeme pjesnik Bulbulija, rodom iz Mostara i opjevao Travnik. M.E. Kadić stavlja postanak ove pjesme u godinu 1092 (1681), ali kako se u ovoj pjesmi spominje Adil-Čauš i njegova džamija sagrađena 1721, to je i pjesma nastala poslije te godine. Ovaj je pjesnik bio nepoznat i Bašagiću i Handžiću.

Austriski maršal Bonavalle pobjegao je u Bosnu 1728 godine. Sa svojom družinom ostao je u Travniku cijelu godinu dana, a paša im je davao sve što im je bilo potrebno.

Jedno poslanstvo prošlo je kroz Travnik 1792 godine na putu iz Dubrovnika u Istanbul. Njegov dnevnik priopćio je Iv. Krst. Engel u Beču 1807 u knjizi pod naslovom „Geschichte des Freystaates Ragusa“.

Neko vrijeme godine 1806 zadržao se ovdje Jacques Pouqueville na svom putu iz Pariza u Janinu, gdje mu je bio brat francuski konzul.³

Autor knjige „Voyage en Bosnie“ (Paris 1816) Chaumette-des-Fosses proboravio je duže vremena u Travniku 1807-1809 godine kao sekretar francuskog konzulata. U ovom njegovom djelu ima dosta podataka o Travniku.

U Bosni i Travniku boravilo je više francuskih oficira, a od njih je najznamenitiji major topništva Pertusier, autor djela „La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'empire ottoman“, Pariz 1822. On je podulje vremena boravio u Travniku godine 1812.

Jedno vrijeme u ljeto 1813 godine proboravio je u Travniku poislamljeni Francuz, koji se najprije zvao Ismail, a kasnije Ibrahim Manzur efendija, autor knjige „Mémoires sur la Gré-

ce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali-pacha. Par Ibrahim Manzur efendi, Commandant du Génie, au service de ce vizir. Ouvrage pouvant servir de complément à celui de M. de Pouqueville. Paris, 1827, u kojoj ima podataka o Bosni i Srbiji iz godine 1813 i 1814.⁴

U više navrata boravio je u Travniku Ami Boué, koji se ovdje zadržavao u svrhu geološkog ispitivanja u godinama 1836-1838. On je prvi položio temelje izučavanju geologije Bosne i ostalog Balkana.

Neko vrijeme 1846 proboravio je ovdje službenim poslom Rihard von Erko, tajnik Namjesništva u Zadru vrlo učen i obrazovan čovjek koji je poznavao i orijentalne jezike. Erko je ostavio neobično zanimljivu relaciju o svom putu kroz Bosnu i Hercegovinu koju je nedavno objavio prof. Dr. Hamdija Kapidžić u svojim „Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku“.

Otto Sendter, poznati botaničar iz Münchena, prvi je počeo izučavati floru Bosne. U Travniku je boravio 1847 odakle je pravo putovanja po ostaloj zemlji. Svoj boravak u Travniku morao je prekinuti ne završivši posao, jer ga je neki fanatični musliman ranio handžarom,

Od 20 - 25 juna 1851 proboravio je ovdje pjesnik Petar Preradović u činu kapetana, sa natporučnikom Schöntanom. Njih dvojicu opremio je baš Jelačić Omer-paši Latasu u svrhu nabave konja arapske pasmine. Stanovali su u topničkoj kasarni.⁵

U mjesecu junu 1851 nalazio se u Travniku hrvatski slikar Vjekoslav Karas rodom iz Karlovca.⁶ Njega je na predlog Ivana Kukuljevića opremila Matica Ilirska da portretira Omer-pašu Latasa, jer su ga u Zagrebu smatrali slavenskim junakom. Karas je u Travniku nosio hrvatsku surku i crveni fes.⁷

Ambroz Vranicani bio je u Bosni 1857 godine nekim trgovačkim poslom. Njemu se pridružio Ivan Kukuljević. Njih dvojica zadržali su se u Travniku kraće vrijeme. Stanovali su u Doku kod župnika Ante Tuzlančića i posjetili su uglednije Travnjake. U putopisu što ga je tom prilikom napisao Kukuljević ima i takođe lijepih podataka o Travniku.

Nekako u isto doba posjetio je Travnik i ruski konzul (Hilferding) Giljferding. Bio je gost Dervišbega Teskeredžića. U njegovom poznatom djelu ima nešto podataka i o Travniku. Prema tim podacima Travnik je zapušteno mjesto.⁸

Austriski kapetan Johan Roskiewicz putovao je Bosnom 1862 i 1863 godine i više puta navraćao u Travnik. On je autor prve karte ovih zemalja i djela „Studien über Bosnien und die Hercegowina“ (Leipzig, Wien 1868).

Deset dana (19-29 IX 1864) zadržao se u Travniku sultan-ov komesar Dževdet-efendija, kasniji Dževdet-paša, turski državnik i književnik. U njegovoj pratnji bio je Pasko Vasa-efendija, pisac jedne brošure na francuskom jeziku o Dževdet efendijinoj misiji u Bosni i Hercegovini. Pasko piše: „18 septembra carski izaslanik konačno napusti Sarajevo; sutradan uđe u Travnik sa svim osobljem misije. Prijem koji mu je priređen u ovom gradu, starom sedištu generalnih guvernera provincije, bio je vrlo sjajan.

Za vreme svog boravka u Travniku, on pregleda kraj, izvesti se o potrebama stanovništva i svakome je učinio po pravdi. On pregleda drugi bataljon prvog bosanskog puka i preduze sve mere poboljšanja za koje je mislio da su nužne za napredak ovoga kraja.

29 septembra on ode iz Travnika i 2 oktobra stiže u Bihać glavno mesto sandžaka ovoga imena⁹.

U nekoliko navrata između 1864 i 1872 godine pohodio je Travnik pruski konzul Dr. Otto Blau. Ponekad je s njime bio u društvu i tajnik pruskog konzulata Klement Božić, kasniji urednik „Obzora“. Blau nije ostavio naročitog opisa Travnika. Na svojim putovanjima zanima se za starine i floru. On je prvi postavio herbarijum bosanskog bilja.

Poslednji ugledniji putnik koji je prošao kroz Travnik bio je Berlinac Franz Maurer, koji se takođe bavio botanikom.

B I L J E Š K E

- 1) Starine Jugoslavenske akademije XVIII, str. 124
- 2) Dr. J. Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, str. 73
- 3) GZM XVIII (1905), str. 271
- 4) Spomenik SKA XXVII, Bgd 1893
- 5) Ferdo Šišić, Bosna i Hercegovina za vezirvanja Omer-paše Latasa (1850-1852), Beograd 1938, str. 337, 342 i 370 izevanje Srpske akademije
- 6) Antonija Kassowitz - Cvijić, Vjekoslav Karas, Hrvatsko kolo IX, str. 40-90 i 327-8
- 7) F. Šišić, o. c. 321 i 326
- 8) Nismo imali pri ruci Hiljferdingov original, nego smo se poslužili prjevolom toga djela što ga je napravio Branko Čulić, viši bibliotekar Narodne biblioteke u Sarajevu, pa mu se i ovom prilikom najtoplije zahvaljujemo.
- 9) Pasko Vasa — efendija, Bosna i Hercegovina za vrijeme misije Dževdet — efendije, s francuskog preveo Cvjetko Popović, Sarajevo 1958, str. 101-102

X. Kronika važnijih događaja

Izgleda da je Travnik od svog postanka provodio tih i miran život. U njemu nije bilo, ili se bar ne zna, buna i nemira kao u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Banjoj Luci, Bosanskoj Gradiškoj i po nekim drugim manjim mjestima. Ni u XVIII stoljeću u kome je jedno vrijeme veći dio Bosne bio u nemirima, nije u Travniku bilo nikakvih pobuna. Tome će bit sigurno razlogom, što su baš u to doba sjedili ovdje bosanski veziri sa svojim delijama i pašalijama s kojim su svaki pokret mogli u zametku ugušiti. Ali u Travnik su dovođeni buntovnici, od kojih su mnogi u gradskom zatvoru pogubljeni.

Od važnijih događaja koji su se desili u Travniku, kao glavnom gradu Bosne, spomenućemo najpoznatije kronološkim redom. U januaru 1719 došao je u Travnik paša mletački izaslanik Pavao Despotović, rodom iz Omiša, i proglašio da je sklopljen mir između cara, cesara i principa.¹ To je Požarevački mir od 21 jula 1718 godine, kojim je Bosna u korist Austrije i Mletačke izgubila dobar dio svoga teritorija, ali je dobila dva izlaza na more Klek i Sutorinu, koje su Turskoj ustupili Dubrovčani da izbjegnu granice s Mletačkom.

Na 13 juna 1722 godine u Travniku Abdulah - paša dade smaknuti Salih-pašu Kulenovića, Kapetana bihačkoga i Sagračića iz Sarajeva, koji je bio travnički kadija.²

Godine 1737 sakupila se i na Travničkom Polju vojska s kojom je krenuo Ali-paša Hekim-oglu pod Banju Luku.

8 januara 1745 travnički kajmekam je objesio pravoslavnog popa iz Cajniča, okrivivši ga da je potegao sablju na nekog Turčina u cilju odbrane svoga bega. Budući da je pod njim tri puta pucala ličina „pak i greda se od dućana ustavi“, rekoše da je prav i pokopaše ga u Derventi pod Travnikom kraj velikog puta kršćani koje je isplatio Jovo Sarajlija, kruhar.³

Godine 1747 pogubljena su dvojica sarajevskih jeničara i to Mehmed aga i h Ibrahim i pokopani su u Lukačkom groblju.

Na 10 marta 1749 godine udavio je paša nekog bašu iz Mostara, zlog i opakog, kome je sarajevski baša davno otsjekao ruku sa šakom (Temim).⁴

Godine 1756 pogubljen je Mehmedaga Halilbašić iz Sarajeva koji je bio zaim i koji se istakao u građanskom ratu u doba braće Morića.

Za prvog vezirivanja h - Mehmed - paše Kukavice (1752 - 1756) zadavljeno je u travničkom gradu za jednu noć 18 sarajevskih jeničarskih prvaka.⁵

Za vezirovanja Ahmed Seid - paše Čuprilića boravio je u Travniku od 5 augusta do 6 oktobra 1766 dragoman zadarskog providura Fraujo Medun. On je donio neke darove novom veziru i tom prigodom raspravljao je s vezirem neka pitanja, a među njima i pitanja hajdukovanja na granici.

3 novembra 1785 godine umro je u Travniku bosanski vezir Abdulah-paša Defterdarija. Govorilo se da je ispio otrov.

Godine 1806 umoren je ovdje i aga bosanskih jeničara iz Sarajeva.

17 februara 1807 došao je u Travnik francuski konzul Pierre David i time je otpočeo djelovati francuski konzulat, a zatvoren je 1814.

11 maja 1808 otvoren je u Travniku austrijski konzulat.

Oko 1817 godine otvorio je Travnjak Božić privatnu osnovnu školu.

29 marta 1820 zasijsio je na vezirsku stolicu Ali Dželaluddin-paša. On je pogubio više silnika, a među njima i 7 bosanskih kapetana i šejha - pjesnika Ilhámiju iz Žepča. Osim Ilhámije svi su oni pokopani u groblju Jeni-džamije. Danas još stoji u tom groblju spomenik nad glavom Mustajbega Bajbuta Kulenovića, koga je dao zadaviti Dželalija 1838 (počela 18 IX 1822) godine, a nedaleko od željezničke stanice podignuto je turbe (mauzolej) nad grobom Ilhámije. Pri svakom izvršenju smrtne kazne opaljen je po jedan top na travničkom gradu.

3 ili 4 jula 1820 godine zatvoren je austrijski konzulat nakon jednog oštrog sukoba o pograničnim neredima između Simbschena i Ali Dželaluddin-paše.

Oko 1822 godine otvorena je Srpsko-pravoslavna osnovna škola.

26 III 1831 godine prisiljen topovskom paljbom napustio je bosanski vezir Ali Namik-paša travničku tvrđavu i predao se Husein-kapetanu Gradaševiću.

Između 25 maja i 9 jula 1844 godine boravio je u Travniku kao izaslanik Bečkog dvora Dr. Dimitrije Atanacković sa zadatkom da smiri spor između bosanskih franjevaca i biskupa Barišića.

1847 godine otvorena je osnovna škola u Dócu.

22 maja 1850 godine umro je Mehmed Tahir-paša, posljednji vezir koji je rezidirao u Travniku.

BILJEŠKE

- 1) Dr. Fra Julijan Jelenić, Ljetopis Fra Nikole Lašvanina, str. 72
  - 2) Jelenić, o. c. , str. 73
  - 3) Jelenić, o. c. , str. 72
  - 4) Jelenić, o. c. ; str. 86
  - 5) A. Knežević, Carsko - turski namjesnici u Bosni-Ercegovini (godine 1463 — 1878), Senj 1887, str. 71
-

III D I O
TRAVNIK OD 1850 DO 1878 GODINE

Posljednji dani turske uprave u Travniku

U cilju provođenja reformama (tanzimat) i nove redovne vojske (nizam) dokinuo je u Turskoj sultan Mahmud II 1826 godine jeničare. To je u Bosni prouzrokovalo neredu koji su potrajali 25 godina. Bosna se opirala uvođenju nove vojske i reformama. I kada je to Porti dodijalo, opremi ona u Bosnu s neograničenim ovlaštenjima Omer-pašu Latasa s 8.000 vojnika i 34 topa i 2.000 neredovnih vojnika Arnauta. Omer-paša je stigao u Sarajevo 4 augusta 1850 godine. Protiv Omer-paše diže se najprije Mostar, zatim Posavina, pa Hercegovina i napokon Krajina. U 13 bitaka svladao je Omer-paša sve svoje protivnike i napokon 27 aprila 1851 porazi on Krajišnike pod Krupom na Uni. Tim je porazom uništena moć bosanske feudalne aristokracije. Na 6 maja 1851 godine došao je Omer-paša u Travnik i tu se nastanio u starom vezirskom konaku. Poslije toga pristizali su u Travnik zarobljeni buntovnici, pa je ovo mjesto jedno vrijeme ličilo velikom koncentracijom logoru. Neke od njih izvodili su na ulice da ih čiste i da dovlače materijal za njihovo kaldrmanisanje. Među njima bilo je mulia, kadija i bega. U više navrata najugledniji bosanski velikaši otpremani su pod jakom pratnjom u progonstvo i to najprije u Carigrad, a odavde u razna mjesta Male Azije iz kojih se neki nisu nikada u Bosnu vratili. Omer-paša je ostao u Travniku do polovice septembra 1851 godine, a onda se povratio u Sarajevo.

Travnički kajmakamat.

Jedna od reformama bila je i nova administrativna podjela Bosne u 6 kajmakamata (okružja). Sjedište jednog takvog kajmakamata postao je Travnik. Ovaj se kajmakamat sastojao se od pet **kaza** (kotara ili srezova) i to Travnik, Skoplje, Jajce, Glamoc i Livno. Na čelu kajmakamata stajao je **kajmekam** (okružni načelnik) a na čelu kaze **mudir**. Od 1867 godine zovu se kajmekami **mutesarifi**, a mudiri kajmekami. Uz kajmekama stajao je **idare medžlis** (upravno vijeće) koje se sastojalo od više domaćih uglednih ljudi, među kojima je bio i po koji kršćanin. Civilni guverner Hajruddin paša postavio je u Travniku za prvog kajmekama svoga muhurdara Ali-efendiju u januaru 1851 godine. U augustu iste godine skinuo je Omer-paša ovog kajmekama kao i druge koje je postavio Hajruddin-paša i na njihova mjesta je

postavio vojnike. Za travničkog kajmakama imenovao je on svoga čovjeka h-Ali-pašu. To je bio čovjek koji se zbog svoje samovolje nije svidao ni muslimanima ni kršćanima. S njim su došli u spor neki članovi idare medžlisa među kojima je bio glavni Dervišbeg Teskeredžić. On je s nekim drugovima istupio iz Vijeća i otišao u Carigrad da makne h-Ali-pašu. Međutim, on u tome nije uspio. Tek godine 1855 maknut je h-Ali-paša a na njegovo mjesto došao je neki Ševki-efendija takode Osmanlija.

Svom energijom dao se Ševki-efendija na provođenje odredaba hati humajuna. Bio je to čovjek vrlo pravedan i nije pravio razlike između muslimana i kršćana, i baš ta činjenica potakla je neke travničke fanatike da ga optuže u Carigradu i da ga maknu iz Travnika. Oni napraviše protiv njega tužbu koju ne htjedoše potpisati Dervišbeg Teskeredžić, Osmanbeg Vilić i Mehmedbeg Hafizadić, najuglednije ličnosti Travnika. Za nj se zauzimao i biskup Šunjić kod austriskog konzula u Sarajevu. U pismu od 11 mara 1857 godine konzulu Zoretiću naziva Šunjić Ševki-efendijine protivnike „podkupnicima“ i moli ga da se za nj zauzme. Ali Ševki-efendija ubrzo je napustio Travnik, a mjesto njega došao je neki Smailbeg opet Osmanlija, koga Kukuljević hvali kao dobra čovjeka, dok Giljferding kaže da je bio glupan.

Kajmekami su se često mijenjali. Svi su bili od reda Osmanlije kao i drugi činovnici. U domaće ljude Porta nije imala više povjerenja. I nadalje je ostao turski jezik kao uredovni.

Od 1850 godine tj. od prenosa vezirske stolice u Sarajevo, Travnik je u nazatku, premda se u njemu i dalje radilo i zgrada. Država je podigla dvije nove vojarne i jednu zgradu u kojoj je smještena ruždija. U godinama 1853 i 1854 sagrađena je katolička crkva u Docu i pravoslavna u Travniku. 1279 (1862) sagrađio je jednu džamiju u Potur-mahali Derviš-paša Teskeredžić, a slijedeće godine sagrađiše stanovnici Konatura džamiju. Poslije velikog požara od 1855 godine koji je zahvatio Gornju čaršiju i u njoj zadužbine Mehmed-paše Kukavice iz temelja je obnovio Kukavičinu džamiju i njegovu medresu h-Alibeg Hasan-pašić. On je popravio i susjednu sahat-kulu i u red doveo Kukavičin vodovod, a za uzdržavanje ostavio je ogtoman vakuf koji se sastojao od 49 raznih objekata, od kojih je bilo 39 raznih dućana, jedan veliki han, a ostalo su stanbeni objekti.

Godine 1863 posjetio je Travnik onovremeni bosanski guverner Topal Šerif Osman-paša. Osim drugoga ta je posjeta urodila otvaranjem ruždije, na kojoj su u početku djelovala dva nastavnika — dva dobra pedagoga i to Ahmed efendija rodnom iz Kastamonije, čiji su potomci travnički Ruždici, i Ahmed efendija Žujo, rodnom iz Stóca.

Država je 1866 i 1867 godine temeljito popravila drum Sarajevo — Travnik — Prolog. Pošta je i dalje tatarska, a odlazila je svakog četvrtka iz Sarajeva u Travnik i Livno. U aprilu ili maju 1866 godine predana je prometu **brzojavna linija** Sarajevo — Travnik — Banja Luka — Gradiška, a u maju 1868 proradila je **telegrafska linija** Travnik — Livno.

Godine 1872 organiziran je u Travniku **menafi-sanduk**. To je preteča kasnijih kotarskih pripomoćnih zaklada, u kojima je seljak nalazio jeftin kredit. Početni kapital prikupljen je dobrotvornim prilozima. Glavnica mu je bila:

1873 godine	90.874	groša
1874 godine	102.487	groša
1875 godine	110.360	groša
1876 godine	109.219	groša
1877 godine	110.000	groša
1878 godine	126.604	groša

Iste ustanove postojale su i po ostalim kadilucima ovog sandžaka. Svrha im je bila oteti seljaka iz pandži lihvara.

Osim liječnika u Vojnoj bolnici bila su u ovo doba i dva civilna liječnika, a oko godine 1875 dobio je Travnik i školovano veterinara, koji je tu službu obavljao u čitavom travničkom okrugu.

Travnik u turskom Parlamentu. Dva puta su provodeni izbori za turski Parlamenat i oba puta pao je izbor i na dvojicu Travnjaka i to Jozu Marušića i Mehmedbega Naimefendića (Hafizadića).

Okupacija Travnika 11 VIII 1878 godine. Prvih dana mjeseca jula pronijele su se vijesti u Sarajevu o okupaciji Bosne i Hercegovine. Na 5 jula organiziran je Narodni odbor za odbranu zemlje. Isti dan je u znak protesta zatvorena u Travniku čaršija oko 4 sata po podne. Iz Sarajeva je 8 VII poslan u Travnik kao agitator i rukovodilac pobune, odnosno izvršilac naredaba sarajevskog Narodnog odbora Mustafa Bajtar Vilajetović, rođeni brat h-Lojin. Po dolasku u Travnik održana je 12 VII skupština na Musali. Izabran je revolucionarni odbor i uprava, a skinut travnički mutesarif Abdulah-efendija i ostali turski činovnici. O tome mutesarif nije htio ništa da zna. On je izdao nalog zaptijama i vojsci da drže red u gradu. Bajtar Mustafa Vilajetović videći da se ne može oprijeti oružanoj sili umaknuo je još isti dan u Kasapoviće i sa svojim pristašama zatvorio se u Suljića kulu. Na kulu su navalili zaptije i vojska s jednim topom. I kada su se uvjerali da se ni tu ne mogu održati, dadoše se u bijeg. Na bijegu su pohvatani prvaci otpora, a Vilajetović je ubijen i njegovo je mrtvo tijelo donešeno u Travnik. Iza to-

ga se organizirala narodna vojska kojoj se pridružio i travnički garnizon. I kada se čulo da je pala Banja Luka, jedan dio narodne vojske pod zapovjedništvom h-Darviš-bega Kulenovića i Hamdi-bega Teskeredžića krenuo je preko Skender Vakufa prema Banjoj Luci, a drugi dio sa pridošlim Sarajlijama pođe preko Komara put Jajca pod zapovjedništvom Hamdi-bega Bišćevića. Onaj odio što je bio krenuo put Banje Luke uputi se u Jajce. Na 7 augusta došlo je do odlučne bitke pred Jajcem. Borba je bila krvava i jedino zahvaljujući svome topništvu, Austrijanci poraziše narodnu vojsku. U boju su pali h-Derlišbeg Kulenović, Mehmed beg Džabić (iz Jajca) h-Ibrahimbeg Hasanpašić, Rustambeg Bišćević i brat mu Mustajbeg, zvan Lika (iz Travnika). Žrtve su bile na obje strane znatne. Nakon bitke kod Jajca, Travnjaci se nisu mogli pribitati i poći da brane Travnik, pa je austriski vojskovođa vojvoda od Würtemberga 11 augusta unišao bez ikakvog otpora u Travnik. Tim danom počinje novo doba u ovome gradu.

D O D A T A K

1.) LISTA BOSANSKIH VEZIRA KOJI SU REZIDIRALI U TRAVNIKU

- 1) **Defterdar Halil-paša Čoso**, došao je prije 17 XI 1698 a poslije 27 IV 1698 i ostao do nešto prije 21 XI 1702 godune
- 2) **Sejfulah-paša**, došao nešto prije 21 XI 1702 i bio do oko 12 X 1703 godine
- 3) **Dogramadži Mehmed-paša**, došao oko 12 X 1703 — 6 III 1704
- 4) **Elči Ibrahim-paša**, 6 III 1704 — konca augusta 1705 — 1708 godine
- 5) **Sirke Osman-paša**, od konca augusta 1705 — 1708 godine
- 6) **Mustafa-paša Ferhatpašić**, 1708
- 7) **Karajilan Ali-paša**, 1708 — 1711 godine
- 8) **Sari Ahmed-paša Osječanin**, 1711 — 1712 godine
- 9) **Arnaut Ali-paša**, 1712 — 1713 godine
- 10) **Mehmedi Numan-paša Čuprilić**, prvi put 1713 — 1715 godine
- 11) **Sari Mustafa-paša Mostarac**, 1715 — 1716 godine
- 12) **Uzun h-Jusuf-paša**, od početka 1716 — augusta 1716 godine
- 13) **Kara Mustafa-paša**, od augusta 1716 do maja 1717 godine
- 14) **Mehmedi Numan-paša Čuprilić**, (Köprülü) drugi put od maja 1717 — marta 1718 godine
- 15) **Topal Osman-paša**, prvi put marta 1717 — februara 1720 godine
- 16) **Muhsin-zade Abdullah-paša**, prvi put 1720 — augusta 1727 godine
- 17) **Topal Osman-paša**, drugi put 1727 — januara 1728 godine
- 18) **Gazi Ahmed-paša Rustempašić Skopljak**, januara 1728 — 1730
- 19) **Topal Osman-paša**, treći put 1730 — 1731
- 20) **Kaba Kulak h-Ibrahim-paša**, 1731 — oktobra 1733
- 21) **Muhsin-zade Abdullah-paša**, drugi put 11 X 1733 — novembra 1735
- 22) **Hekim-oglu Ali-paša**, od novembra 1735 — 1740
- 23) **Muhsin-zade Abdullah-paša**, treći put, 1740 — 1741
- 24) **Ajvaz Gazi Mehmed-paša**, 1741 — oktobra 1742

- 25) **Jegen Jekim Mehmed-paša**, 27 oktobar 1742 — novembra 1744
- 26) **Hekim-oglu Ali-paša**, drugi put, početkom novembra 1744 — 6 oktobra 1745
- 27) **Bostandži Sulejman-paša**, 29 novembra 1745 — otišao 7 januara 1747
- 28) **Hekim-oglu Ali-paša**, treći put, 28 aprila 1746 — 1 aprila 1748
- 29) **Muhsin-zade Abdullah-paša**, četvrti put, 5 maj 1748 — 25 aprila 1749
- 30) **H-Bekir-paša Kodža**, u Sarajevo došao 19 VII, a u Travnik 25 VII 1749 — jula 1750
- 31) **Šerif Abdullah-paša**, u Sarajevo došao 7 jula 1750 — marta 1751
- 32) **Abdullah-paša Abdulganić**, oko 28 marta 1751 — 20 decembra 1751
- 33) **Čuprilić Ahmed-paša bin Numan**, 18 aprila 1752 — decembra 1752
- 34) **Mehmed-paša Kukavica**, 10 decembra 1751 — 6 decembar 1756
- 35) **Sopa Salan Ćamili Ahmed-paša**, 1756 — augusta 1757
- 36) **H-Mehmed-paša Kukavica**, drugi put, 28 augusta 1756 — 13 augusta 1760
- 37) **Muhsin-zede Mehmed-paša**, 1760 — aprila 1764
- 38) **Maldovan Ali-paša**, postavljen 8 aprila 1764, a došao 30 aprila 1764 — 24 marta 1765
- 39) **Kapudan Mehmed-paša**, 24 marta 1765 — aprila 1766
- 40) **Ahmed Seid-paša Čuprilić**, sin Numan pašin, postavljen aprila 1766 — marta 1767
- 41) **Silihdar Mehmed-paša**, prvi put, postavljen 5 marta 1767, došao 30 aprila 1767 — decembra 1770
- 42) **Mehmed-paša Muhsinović**, drugi put, 9 decembra 1770 — septembra 1772
- 43) **Osman-paša Topal-oglu**, 7 septembra 1772 — oktobra 1773
- 44) **Dagistanli Ali-paša**, prvi put, 11 oktobra 1773 — 25 januara 1775
- 45) **Ajvaz h-Halil-paša**, postavljen 25 januara 1775, došao početkom aprila 1775 — 28 augusta 1775
- 46) **Silihdar Mehmed-paša**, drugi put, postavljen 28 augusta 1775, pošao 3 decembra 1775 — maja 1777

- 47) **Dagistanli Ali-paša**, drugi put, postavljen maja 1777, došao oko 14 novebra 1777 — oko 25 jula 1778
- 48) **Silihdar Mehmed-paša**, treći put, jula 1778 — 21 oktobra 1779
- 49) **Sejid Mustafa-paša Nišandžija**, postavljen 21 oktobra 1779, došao 28 decembra 1779 — oktobra 1780
- ✓50) **Abdullah-paša Defterdarija**, postavljen oktobra 1780, došao 11 decembra 1780, umro 3 novembra 1785
- 51) **Ajdosli Karahaseki Mehmed-paša**, 5 marta 1785 — 13 maja 1785
- 52) **Smail-paša**, 13 maja 1785, idući u Bosnu umro u Novom Pazaru 17 jula 1785
- 53) **Morali Ahmed-paša**, postavljen 28 jula 1785, došao 27 septembra 1785 — 2 marta 1786
- 54) **Selim Sirri-paša**, postavljen marta 1786, došao 10 aprila 1786, potvrđen 22 jula 1787 — decembra 1787
- 55) **Agribozli Bekir-paša**, 7 marta 1788 — 29 aprila 1789. Od 16 decembra 1787 — 11 januara 1788 bio mu je kajmekam bašdefterdar Sulejman efendija, a od 11 januara 1788 — 7 marta 1788 Mehmed paša Miralem
- 56) **Arslan Mehmed-paša**, postavljen 29 aprila 1789, došao 4 juna — kraja novembra 1789
- 57) **Mehmed Miralem-paša**, oko 18 novembra 1789 — oko 18 decembra 1789
- 58) **H-Salih-paša**, postavljen oko 18 decembra 1789, došao 25 februara 1790 — početka januara 1791
- 59) **Jusuf-paša**, postavljen oko 5 januara 1791, došao 2 februara u Sarejevo a 6 u Travnik — 7 februara 1791
- 60) **H-Salih-paša**, drugi put, postavljen 7 februara 1791, došao u Sarajevo 26 februara — 30 decembra 1792
- 61) **Husamuddin-paša**, postavljen 30 decembra 1792 — 28 decembra 1796, ostao u Travniku do 28 aprila 1797
- ✓62) **Perišan Mustafa-paša**, postavljen 28 decembra 1796, došao 28 maja 1797, umro u Travniku 14 februara 1799
- 63) **Vanlija Mehmed-paša**, prvi put, 22 aprila 1799 — početka augusta 1799
- 64) **H-Mehmed-paša**, od augusta 1799 — 15 septembra 1799
- 65) **Vanlija Mehmed-paša**, drugi put, 15 septembra 1799 — 9 aprila 1801
- 66) **Hakki Mehmed-paša**, 9 aprila 1801 — 12 septembra 1801
- 67) **Bekir-paša**, prvi put, 12 septembra 1801 — 8 januara 1802

- 68) **Džurdži h-Osman-paša**, 8 januara 1802 — 6 februara 1802
- ✓ 69) **Bekir-paša**, drugi put, 6 februara 1802 — 6 januara 1805
- 70) **Mustafa-paša Jenišeherlija**, postavljen 6 januara 1805, došao 18 marta — umro 25 marta 1806. Do dolaska zamjenjivao ga Sulejman-paša Mustajpašić Skopljak.
- 71) **Husrev Mehmed-paša**, postavljen 9 aprila 1806 — februara 1808. Do dolaska zamjenjivao ga Ibšir-beg.
- 72) **Ibrahim Hilmi-paša**, postavljen u februaru 1808, došao oko 29 marta — 4 marta 1813. Do dolaska zastupao ga Sulejman-paša Skopljak
- 73) **Derendeli Ali-paša**, postavljen oko 4 marta 1813 — došao oko 2 maja 1813 — 30 marta 1815. Do dolaska zamjenjivao ga Sulejman-paša Skopljak
- 74) **Huršid Ahmed-paša**, postavljen 30 marta 1815 — 27 oktobra 1815
- 75) **Sulejman-paša Skopljak**, 27 oktobra 1815 — 23 januara 1818
- 76) **Morali Bekir-paša**, postavljen 23 januara 1818, nije došao uopće, zastupao ga Derviš Sulejman-beg Vilić, bosanski defterdar
- 77) **H-Derviš Mustafa-paša Mekrenedži**, postavljen 29 januara 1819 — 27 jula 1819. Do dolaska zastupao ga Derviš Sulejman-beg Vilić.
- 78) **Mehmed Ruždi-paša**, 27 jula 1819 — 18 decembra 1819
- ✓ 79) **Dželalija Ali-paša**, postavljen 8 decembra 1819, došao 29 marta 1820 — 28 novembra 1822 i nakon kratkog vremena umro
- 80) **Evrenos-zade Šerif Sirri Selim-paša**, postavljen 28 novembra 1822, došao oko 28 februara 1823 — 12 maja 1826. Do njegovog dolaska zamjenjivao ga Ahmed-beg Vilić.
- 81) **Belenli Mustafa-paša**, postavljen 12 maja 1826, došao 2 jula — 22 decembra 1826. Do dolaska ga zamjenjivao Derviš Sulejman-ef, bosanski defterdar
- 82) **Abdurahim-paša**, postavljen 22 decembra 1826, prvo došao u Zvornik 18 januara 1827, a u Sarajevo 24 marta i ostao do 9 juna 1828 kada se preselio u Travnik. Dignut je 28 augusta 1828
- 83) **Morali Ali Namik-paša**, postavljen 18 augusta — 27 juna 1831
- 84) **Husein kapetan Gradašćević**, izabran je u Sarjevu za bosanskog vezira nešto prije 14 oktobra 1831 i ostao do 4 juna 1832

Od 5 juna 1839 do sredine 1839 rezidirali su bosanski veziri u Sarajevu i to: Kara Mahmud Hamdi-paša, Davud-paša i Mehmed Salih Vedžihi-paša.

- 85) **Mehmed Salih Vedžihi-paša**, u Travniku od jula 1839 — oko 28 septembra 1840
- 86) **Samokovli Mehmed Husref-paša**, postavljen oko 28 septembra 1840, došao 20 oktobra — 6 novembra 1843
- 87) **Mühendis Mehmed Kamil-paša**, postavljen 6 novembra 1843, došao 27 decembra — oko 11 novembra 1844, a napustio Travnik 21 januara 1845
- 88) **Osman Nuri-paša**, postavljen oko 11 novembra 1844, došao u Sarajevo 8 januara 1845, u Travnik 15 januara — oko 1 novembra 1845
- 89) **H-Halil Kamili-paša**, postavljen oko 1 novembra 1845, došao 20 februara 1846 — 4 jula 1847
- 90) **Mehmed Tahir-paša Čengel-oglu**, postavljen 4 jula 1847, došao 30 augusta, umro 22 maja 1850. Zamjenjivao ga nakon smrti Ahmed-beg Vilić.

2.) Djelomična lista kadija Bosna-Brod i njihovih naiba u Travniku

Derviš Ali sin Šejh Bedruddinov između 1502 i 1550 godine
Ahmed 3 II 1670

Es-sejjid Abdul-Medžid 3 VI 1680

Omer 15 II 1686

Ahmed 24 V 1719

Ibrahim 8 IV 1721

Mustafa 16 IV 1721, vršio je ista godine i službu kassáma

➤ Muhammed Emin 5 — 14 VII 1723

Ali, naib 11 III 1733

Ibrahim 22 VI 1741

Ahmed 13 III 1749, umro 1752

Šerif Ahmed-efendija sin Sejjid Ahmed-efendije, unuk Abdullahov iz Keše 1752, umro 1778 u Travniku

Ahmed 13 VII 1757

Ishak Mahir poslije 3 VII 1757

Mustafa Hafiz-zade 5 I 1764 i 7 IV 1764

Sadik Mustafa, naib 1 VI 1765 i 17 IX 1765

H-Sulejman postavlja se beratom od 27 IX — 6 X 1765 godine za kadiju u Bosna Brodu sa plaćom od 60 akči dnevno na mjesto svrgnutog Hafiz-zade Mustafe, koji je do 11 VII 1763 bio 10 mjeseci osobno, a njegov zamjenik Sejjid Muhammed Salih

18 mjeseci na položaju bosna-brodskog kadije. Na njegovo se mjesto postavlja prijepoljski kadija h-Sulejman, koji je 59 mjeseci bio efektivno razriješen dužnosti kadije u Prijepolju. Bio i

13 II 1766 godine.

Ibrahim 1767

Ahmed 12 XII 1771

Hafiz-zade Mustafa 31 VIII 1773

Haneft Husein 19 II 1774

Omer 9 VI 1776

Omer 13 III 1779

Osman 1779

Omer, naib 1780 i 1781

Omer 1781

Ahmed Hulusi 27. III. 1783

Mehmed Sejidi 1785

Muhammed Said Homarija 21 II 1786

Hafiz-zade Mustafa 8 VI 1786

h-Husejin 1786

h-Sulejman prije 26 VIII 1786

Numan Sabit 26 VIII 1786 i 1787

Hafiz-zade Mustafa, naib 15 IX 1786

Numan Sabit, skinut početkom marta 1788

Ali ef. Feraizija postavljen početkom marta 1788, umro 3 VIII 1788

Omer Rifdi, postavljen muraselom rumelijskog Kadi-askera od 16 VII 1788 godine, s nastupom 3 VIII. Murasela stigla u Travnik 16 IX. On je postavio svojim naibom:

Mehmed Džudiju Čohadžića 16 IX 1788, umro 8 XI 1815.

Abdullah Esad 1789

~~Muderis~~ Mufti-zade Abdurraman Esad, naib oko 11 V 1789, 8 i 18 XI 1790

Mehmed Čohadžić 1792, 28 II 1794, 18 i 26 (naib) VII 1795

Mehmed ili Muhammed Čurčić, naib 3 III 1795

Muhammed Seid 18 XI 1800

Sulejman 31 X 1808

Mustafa Čurčić 11 IX 1810, naib Mehmed Lutfiye kadije, koji je ovaj kadiluk dobio kao ratnu potporu. Bio je i 21 I 1811.

Mustafa Junuz sin Hasanov 1813

Ibrahim 6 IV 1814

Mustafa 17 III 1817

Mehmed Hilmija 1826

~~muderis~~ Mehmed Sabit, naib kadije Mehmed Hilmije, aprila 1827

hafiz Sejjid Mehmed Salih, naib 1828 i 16 IV 1829

hafiz Salih Redžaf 28 XI 1838 i 2 XI 1841

Ahmed Na'im, naib 25 VIII 1846

Mustafa Asim Imam-zade, naib 26 XI 1853

POPIS OSTAVINE
iza **Hadži-Hasenage Kolandži** iz Travnika
(R. Muderizović ga naziva Kolanić)

11 safera 1214 (15 VII 1799) godine

Popis ostavine (muhalafat), što ga je po sultanovom fer-manu sastavio u svojstvu njegova ovlaštenika (me mur) **bosna-brodski naib Dede-zade Mehmed Sadik**.

Prije nekog vremena umro je Travničanin **Koladži Hadži Hasan-aga** sin Jusuf agin, čiji su jedini nasljednici udova mu **Ajiša kći Smail-bega**, maloljetni sin **Derviš-Abdullah** i odrasla kći **Fatima**. Na osnovu carskog fermána i na traženje postavljene skrbnice (tutorice) spom. maloljetnika, majke mu Ajiše, izvršen je popis ostavine, koja sadrži:

1 mushaf (Kurân) 30 groša, 1 Enâm s kesom 40 gr., 1 „Muhammedijja“ 6 gr., 1 „Multeka“ i 1 „Kjáfija“ 7 gr., 1 haša homs-ske izrade 15., 1 haša od tigrova krzna 6 gr., 1 raht s bakrenim kabarama 22 gr., 1 haša banjalučke izrade 13 gr., 1 upotrebljavana (ishrana) srmali haša 26 g., 1 nov potkivač za jedek 10 gr., 1 haša sa srebrenim kabarama 118 gr., 1 par srebrenih kubura 31 gr., 1 kolčak 3 gr., 1 srebreni raht s 1 oglavinom 183 gr., ješ 1 srebreni raht i 1 oglavina 163 gr., 1 srebreni topuz 15 gr., 1 nov kolan i 1 dizgin 7 gr., 1 duhanska kesa 13 gr., 1 par baštuga (pištolja) 60 gr., 1 srebreni kalem 62 gr., 1 topuz i gadara 52 gr., 1 srebreni divit (pernica) 135 gr., 1 gadara 16 1/2 gr., 1 balta i gadara 47 gr., 1 stari lanac (sindžir) 3 gr., 1 staro džube s postavom od nafe 12 gr. i 10 para, 1 upotrebljavani binjiš od šalije 7 gr., 1 isharan ćurak od zerdava 25 gr., 1 isharan ćurak od čohe 15 gr., 1 stare čakšire 10 gr. i 30 para, 9 čibuka s imamom (takumom) 70 gr., 1 mali šamski nož 20 gr., 1 harano tigrovo krzna 14 gr., 1 iznošena kišna kabanica od saje (čohe) s kesom i kukuljicom 17 gr., 1 puška plevajlske izrade (Taslica kâri) 15 gr., 9 lula 8 gr., 1 zastirač za sedlo 6 gr. i 2 pare, 1 isharan ćurak kontuš postavljen karsakom (bengalskom lisičinom) 27 gr., 1 kaput od čohe 97 1/2 gr; 1 upotrebljavani kontuš ćurak od samura 121 1/2gr; još jedan isharan ćurak 13 gr; 1 iznošen binjiš od čohe 15 gr; 1 posrebrena flinta; jedan isharan ćurak od karsaka 10 gr. i 10 para; 1 isharan kaput 18,5 gr; 1 isharan ćurak od nafe 35 gr., 1 hârân ćurak od vjeverice 50 gr.; 1 iznošen ćurak od džilkave (krzna s vučijeg vrata — šije) 26 gr., 1 nova anterija od aladže 22 gr. i 10 para, 1 kontuš ćurak od karsaka 82 gr., 1 harani narančast

šal 35 gr., 1 banjalučka haša 4 1/2 gr., 1 prugasta (šemseli) ke-
 rrake (libada) 17 gr., 1 čakšire od šalije (finog kašmirskog suk-
 na) 6 groša, 1 isharan ćurak od hermelina (kakum) 22 gr., 1
 avdesna futu 6 1/2 gr., 1 drveni sanduk 7 gr., 1 čador 83 gr.,
 1 par izara 17 1/2 gr., 1 nošen kauk 2 gr., izlomljenog (furde)
 srebra 9 drama 3 groša, 1 par posrebrjenih uzundija 70 gr., 1
 sedlo s priborom (takum) 15 gr., 2 mala drvena sanduka 3 gr.,
 još 2 drvena sanduka 5 gr., 8 haranih napunjenih jastuka 52
 gr., 2 isharana čohana makata 20 gr., 2 stara mindera (strunjače)
 15 gr., 1 stara keča 15 gr., 1 sehara 5 gr., 1 zelen drveni sanduk
 10 gr., 1 veliko ogledalo 20 gr., 1 svijjećnjak (šamadana) od me-
 singa (pirinč) 6 gr., kožna kesa s 1,5 oke duhana 3 gr., 1 lonac
 (čup) s 3 1/2 oke duhana 9 gr., 1 kesa od kadife 1,5 gr., 6 ja-
 stuka, 1 minder, 1 ihram 40 gr., 12 jastuka od basme, 3 minde-
 ra, 3 makata, 1 šilte 150 gr., starog pamuka 13 oka 13 gr., još
 6 jastuka, 2 mindera i 1 čilim 45 gr., još 2 mindera, 5 jastuka,
 2 makata 50 gr., 1 harana solunska keča (valjana prostirka) 25
 gr., 2 mala čiraka (šamadana) 3 gr., još 1 par jastuka 11 gr.,
 još 1 par jastuka 9 gr., 1 harana hasura (rogošina) 10 gr., još 1
 par jastuka 8 gr., još 1 šilte, 1 plavi makat 10 gr., 1 crveno pa-
 mučno šilte 10 gr. i 10 para, još 2 makata 26 gr., 1 zastor od
 čohe 6,5 gr., 1 zastor za vrata (čul) 7 gr., 1 banjalučka sedžada
 7 gr., 3 velika mindera 56 gr., 1 keča od devečije dlake (Ka-
 meelhaar) 12 gr., 2 sofre (podnožak) za svjećnjak (čirak) 2 gr.,
 otpaci (hurdevat) s bošćom 3 gr., 1 kesa (prevlaka) za stolicu
 (iskemle) 2,5 gr., 1 pokrivač (zastirac = örtü) za kauk 4 gr. i
 4 pare., 1 šarena bošća 1 gr., 2 para jastuka 18 gr., 1 ćurak od
 karsaka s licem od ljubičasto-crvene (đuver=gövez) čohe 65,5
 gr., 20l oka haranog bakra 25l gr., kahveni takum (pribor) 15
 gr., 6 duhanskih tabli 2 gr., 1 oka duhana 2,5 gr., 1 testija 1
 gr., 1 alat konj 200 gr., 1 par pištolja s kuburom 24,5 gr., 1 ante-
 rija od kutnije 25 gr., 1 binjiš postavljen krznom sa samurovih
 nogu 150 gr., 1 džilkava (vučija šija) ćurak kontuš 8l gr., 1 ha-
 rani kerrake kaput 65 gr., 3 harana saruka (ahmedije) 8 gr.,
 10 čibuka s takumom od drenovine (germesik) 1 gr., 1 konj si-
 vac 36 gr., 1 konj samarica 22 gr., još 1 konj sivac 70 gr., 2
 tovarna konja 50 gr., kućne starudije (hurdevat) 20 gr., milk
 kuća poznatih granica u Osman-begovoj mahali i pod njom 7
 dućana s daïrom 2.500 gr., opet u spomenutoj mahali 2 zidane
 magaze, 2 odaje, 1 dućan, 1 krevetski dućan 1.300 gr., 1 kuća
 kupljena od nasljednika Fojničaninove žene (hatun) 60 gr., 1
 mali dućan uza saraj (dvor) 172 gr., milčevi i zgrade u selu
 Golešu 70 gr., milać u mahali Kokošarima 70 gr., od kmeta
 Luke u selu Topoli potražuje pšenice 1 šinik, ječma 2 harara
 (vreće), prohe 3 harara kukuruza 2 harara pırevine (kapludža) 2,

sijena 9 tovara 15 groša, u selu Počula Gora kod kmeta Luke 2 govečeta (40 gr.), 2 junice (20 groša) s gumna (od vršaja) — nesigurno u tekstu zamrljano — 22 gr., ukupno 82 gr., u spomenutom selu kuća i bašća 50 gr., milčevi i zgrade u selu Džebobrdce (?) 150 gr., milčevi i zgrade u selu Osojnici 300 gr., milčevi i zgrade u selu Kozarcu 200 gr., milčevi i zgrade u selu Naselju 100 gr., milčevi u selu Kruščici 50 gr., u selu Osojnici kod kmeta Grge 2 govečeta (30 gr.), od žita 5,5 gr., od vršaja 10 gr., ukupno 45,5 groša; u selu Gornjoj Osojnici kod kmeta Gale: od vršaja 40, govečeta (vola) 40, kukuruza 7,5 (6 harara), sijena 6 tovara (5 gr.) ukupno 92,5 groša; kmet Mihač duguje od vršaja 40 gr., za jedno goveče 20 gr., 9 harara kukuruza 9 gr., 1 šinik prohe 5 gr., 3 harara raži 3 gr., 6 tovara sijena 6 gr., ukupno 83 gr.; u Donjoj Osojnici od kmeta Filipa potraživanje: 2 govečeta (vola) 40 gr., 1 krava 12 gr., zajam 11 gr., pšenice 3,5 harara 6 gr., ječma 1,5 har 1,5 gr., kukuruza 1,5 ukupno 71,5 gr., u selu Džebobrdcu pri kmetu Iliji (dug), 3 harara helde sjemena 2 gr., 4 harara ječma 5 gr., 2 harara pšenice 4 gr., ukupno 11 gr.; pri kmetu Jozi u Slimenima zajam 40 gr., od kmeta Nikole u Topoli potraživanje: 2 vola 60 gr., 2 krave 20 gr., ječma 3 harara 4 gr., ukupno 84 gr., u spomenutom selu 3 kuće, 1 bašća i zgrade 260 gr., potraživanje od Čajničanin Rustem-bega 100 gr., potraživanje od supruge Ahmed-begove 3.085 gr., potraživanje od Ibsir (Imšir) bega čaušlar-čehaje 141 gr., potraživanje od Alipašića iz Banje Luke pri hamamđiji Mul'-Ahmetu 350 gr., pri Husejn-begu 80 gr., pri biračkom (Birče) eminu Mula Mehmedu 220 gr., kod zaima es-sejjid Mustafa-age 149 gr., kod Mate sine Markova 50 gr., kod Tome s. Matijina i Jovana s. Matijina 133 gr., kod Joze s. Matijina 62 gr., u gotovu novcu zatečeno 900 gr., i 3 pare

sveukupna ostavina 15.719 groša i 12 para (sve isto i slovima)

Odbici (ihradžat):

Mrtvačka oprema 300 groša, ustanovljeni mehri-muedžel („ničah“) ženi 300 groša; ustanovljen dug Sumbulu bazrdžanu (Jevreju) 1.214,5 gr., telalije 84 gr., diobena pristojba (taksa) troškovi (takse) za hupžete, huđamija, pisarina (čatibija) prema visokoj (carskoj) zapovijedi (fermanu), **svega 2.243,5 groša**

Ostaje da se razdijeli među nasljednike:

	13.475,5 groša
od toga ženin dio	1.684 groša i 7 para
sinovlji dio	7.860 groša i 32 pare
kćerin dio	3.930 groša i 17 para

nepodijeljeni razlomak

Ovaj je popis sastavljen od strane šeriatskog suda i vašije (tutorice).

11 safera 1.214 g.

Dede-zade Mehmed Sadik,
sultanov specijalni ovlaštenik
(el-me' mur) i naib bosnabrodsk

(M. P.)

Abduhü
Mehmed Sadik

Original ove ostavine u arhivi Orijentalnog Instituta u Sarajevu.

IZVJEŠTAJ KONZULA SIMBSCHENA
PODMARŠALU BARONU RADIVOJEVIĆU O SPORU SA BO-
SANSKIM VEZIROM ALI DŽELALUDDIN PAŠOM

„Vaša Exelencijo! Travnik 2 VII 1820. Upravo se vraćam od Vezira Dželaluddin paše, koji me je danas po jednom kava-
zu dao dozvati sebi. Nakon uobičajenih pozdrava nagovori me
on ovako: Jučer sam Vam poslao Sulejman-efendiju da Vam
izruči moje zadnje naredenje — naime, da će se komisionalni
očevidi obaviti na granici, stoga Vi imate nalog držati se u pri-
pravnosti i odmah iza Bajrama otići na granicu. Danas sam Vas
pozvao sebi, da Vam to i opet lično ponovim i naredim, da se
idućih dana uputite na granicu. Toliko Vam imam da kažem —
a svaki je odgovor ili rasprava o tome sasvim izlišna. Začuden
ovakvim tonom odgovorio sam Veziru, da on mora uvidjeti da
sam je konzul i to postavljen sa Previšnjeg mjesta i da bez na-
ročitog naloga mojih pretpostavljenih ovo mjesto ne smijem na-
pustiti niti se uputiti na granicu. Upozorio sam ga, da moram
najprije jedan izvještaj podnijeti i sačekati nalog od koga će
ovisiti, da li ću se smjeti uputiti na granicu. Na ovo odgovori
mi vezir bijesno slijedeće: Vi ste mi usmeno i pismeno saopći-
li, da Vi imate u Vašoj ruci sve štete pobilježene koje su vaši-
ma ljudima učinjene kao i sve sigurnosne mjere, koje se imadu
za buduće preduzeti. Sve će se te stvari i prijepori na licu mje-
sta na granici izviditi, raspraviti i riježiti, te sam ja u tu svrhu
odredio moje punomoćnike, koji će ovih dana otići na put. Ka-
petani su mi svečano obećali da će sve učiniti prema dosada-
njim propisima i traktatima kako je uobičajeno na granici i kom-
šiluku i sve po redu izviditi. Ako dakle vaši podnesci nisu laž-
ni (jalan!) da ste Vi za te stvari određeni, onda Vam ja nalažem,

da odmah odete na granicu, jer ću inače, to Vas uvjeravam, poslati smjesta tatarina u Carigrad i javiti da su sve Vaše dojučašnje pritužbe bile samo petljanije i laži. Vi navadate u Vašim podnescima n. pr. ovako: „Deli Hasan je 20 VIII t. g. sa svojim ortacima otišao tamo i tamo, te je na tom mjestu pred tim i tim svjedocima ukrao to i to — sve Vi to opisujete kao da ste tamo bili — a sve je to dokaz, da ništa istinito nije, jer po Vašem prikazivanju vrše se sve te navodne krađe nekim redom i kao da su se razbojnici sami Vama prijavili i dan i sat označili kad će poći u krađu. Jasno je dakle, da su sve to izmišljotine koje se samo na papiru nalaze. Ja sam se često u takvim prilikama nalazio i znam iz iskustva, da je sve to jedna laž i preteranost. Ali pošto ste Vi u Vašim dopisima naveli, da je sve istinito, to Vam opetovno naređujem, da odete na granicu i dokazete Vaše tvrdnje, inače — ako ostanete ovdje, ja Vam svečano i službeno očitujem, da se s Vama u nikakve pregovore neću upuštati i od Vas nikakvi Takrir više primiti neću, jer vi osim tih pošala drugoga posla ovdje ne imate. — Na ovo sam veziru odgovorio, da moj djelokrug ne sastoji se samo u tome da razviđam stvari koje su se dešavale na granici, nego da imam i druge zadatke i tekuće poslove i kad bih od mojih pretpostavljenih bio određen da pođem na granicu, ipak bi morao na moje mjesto doći jedan zastupnik, da svršava konsularske poslove. Vezir mi na to dobaci: „Ako Vam i dođe jedan zamjenik, i njega ću počerati na granicu i uopće neću ni s njime a ni s Vama pregovarati prije dok se ovaj spor na granici ne riješi, niti ću ikakvu tužbu od Vas više primiti“. Na to sam umolio vezira, da mu kao predstavnik jednog prijateljskog carskog dvora u ime države koju zastupam smijem nekoliko iskrenih i prijateljskih riječi reći. Dželaluddin paša odgovori mi na to osorno, da ne treba ni od mene lično niti u ime moga dvora ništa više da čuje. Još mi jedanput oštro zapovijedi da idem na granicu, a ako ne poslušam da više sa mnom neće imati posla. Na koncu mi je rekao: „Sad idite i radite što Vas je voljal Na to sam ga zamolio da mi dadne ovaj nalog pismeno, ali on odgovori: „Nisam ja Vaš pisar, da Vam pišem kad Vi to želite. Ako uspišem onda ću napisati i na svakom čošku Travnika pribiti, da je austrijski konzul rekao, da je određen da izvidi sve štete i zulume na granici i da se sporazumi o budućim sigurnosnim mjerama, a kad sam ga ja kao vezir pozvao da ode na granicu, onda je kazao da ne može, dok mu njegov car za to dozvole ne dadne. A mogu i pisati mojim kapetanima, nastavi vezir, neka se svi nađu u Vašem konaku, gospodine konzule, pa neka oni obračunaju s Vama kad Vi tvrdite da su njihovi podanici hrsuzi i razbojnici a kapetani njihovi pomagači i zaštitnici.“

Videći što će biti odgovorim ja: „Vi ste vezir i gospodar u Vašoj kući pa možete raditi što Vas je volja“. Dželaluddin odgovori: „Ja ne imam više vremena da razgovaram s Vama“ — i pozove svoga slugana, te ga upita je li vrijeme za Ikindiju, a kad mu ovaj odgovori da jest, pozove imama a meni odmahnu, da mogu ići, jer je njemu vakat za molitvu.

Iz ovog prikaza neka Vaša Exceleocija prosudi, kako me je ovaj nasilni, žestoki i svojehlavi paša povodom mog službenog posjeta uvrijedio i napao i još mi kao pretstavniku države koju zastupam rekao, da niti sa mnom ni sa mojim zamjenikom neće nikakva posla da ima dok ne obavim očevid na licu mjesta na granici i da u opće nikakvog podneska prije toga od mene primiti neće.

Pošto je vezir kapriciozan, da svoju samovolju provede i pošto je nemoguć daljnji saobraćaj s njime, jer su na ovaj način sve veze između mene i ovdašnje vlade prekinute, to molim za daljnje upute, i da se ovaj slučaj izvoli na Previšnje mjesto javiti. Ujedno sam prisiljen da primjetim, ako ovaj brutalni i neodgovorni te kao nasilnik poznati vezir, koji je kadar sve i sva učiniti, nastavio bude mene terorizirati eventualno otvoreno napasti ili izrugivati, to bi, da se uklonim eventualnom nasilju, da ne dođe do skrajnjega, najbolje bilo da se vratim u Kostajnicu, da tamo očekam daljnje naloge, ako isti međutim nisu stigli.

Simbschen — konsul m.p.“

Original pisan njemačkim jezikom nalazi se u Arhivu grada Zagreba. Nešto malo kraći izvještaj uputio je isti konzul 3 jula 1820 dalmatinskom namjesniku u Zadru Tomašiću. Prepis toga izvještaja ustupio mi je Profesor filozofskog fakulteta u Sarajevu Dr. Hamdija Kapidžić. Gornji izvještaj objavio je u prijevodu Alfred Mikanec u „Jugoslavenskom Listu“ od 24 decembra 1933 na strani 22.

S A D R Ž A J

Predgovor	3
I dio	
Travnik od 1464 do 1699 godine	7
II dio	
Travnik od 1699 do 1850 godine	
I. Glavni grad Bosne	19
1) O prenosu vezirske stolike u Travnik	19
2) Vezir i divan.	21
3) Vezirova svita	22
4) Ajansko vijeće	22
5) Mjesne vlasti u Travniku	23
a. kadiluk	23
b. vojvoda	24
c. dizdar	24
d. serđar	24
Ove građevine u Travniku	25
1) Doprinos bosanskih vezira izgradnji Travnika	25
2) Doprinos privatnika razvoju Travnika	29
III. Stanovništvo i vjerske zajednice	33
1) Stanovništvo	33
2) Vjerske zajednice	35
a. muslimani	35
b. katolička župa	36
c. pravoslavna parohija	39
d. jevrejska općina	40
IV. Privreda	45
1) Čaršija	45
a. Donja i Gornja	46
b. dućani	46
c. kreveta	46

d. bezistani	47
e. trg	48
f. telali	48
g. hanovi	48
h. vašari	50
2) Crni dani	51
a. kuga	51
b. požari	51
c. poplave	52
3) Obrt	52
a. općenito o obrtu	52
b. esnaf	53
c. kožarska industrija (tabaci, čizmedžije, sarači, kaltakčije i čurčije)	54
d. ostali obrti (halači, kazazi, terzije, abadžije, kaukčije, čebedžije, mutapčije, kujundžije, sahačije, kalajdžije, sabljari i tufekčije, kantardžije, nalbanti, dunderi, sujoldžije, kaldrmedžije, taščije, ekmekčije, kasapi, aščije, buzadžije, kahvedžije, tutundžije, luledžije, čibukčije, mumdžije, berberi i samardžije)	58
e. mlini, stupe, prala i dolafi	71
4) Trgovina	73
5) Saobraćaj	76
V. Zdravstvene prilike	80
1) Liječnici, vojna bolnica, narodni liječnici	80
2) Hamami	84
VI. Škole, arhivi i biblioteke	87
1) Škole	87
a. mektebi	87
b. medrese	87
c. osnovne škole	89
d. ruždije	90

2) Arhivi i. biblioteke	90
a. arhivi	90
b. biblioteke	91
3) Pjesnici	92
VII. Spomenici kulture	94
1) Utilitarni spomenici	94
a. vodovodi i češme	94
b. mostovi	98
c. sahat-kule	99
2) Sakralni spomenici	101
3) Memorijalni spomenici	102
4) Travnička tvrđava i tophana	113
a. tvrđava	113
b. tophana	117
5) Konak ili vezirska rezidencija	118
VIII. Konzulati	121
IX. Ugledni stranci u Travniku	123
X. Kronika važnijih događaja	126

III dio

Travnik od 1850 do 1878 godine

Zadnji dani turske uprave u Travniku	131
--	-----

D o d a t a k

1) Lista vezira	137
2) Djelomična lista kadija	141
3) Kolanijina ostavina	143
4) Zadnji izvještaj austriskog konzula	146
	151

Hamdija Kreševljaković — Derviš Korkut
TRAVNIK U PROŠLOSTI (1464 — 1878)

I z d a v a č

ZAVIČAJNI MUZEJ TRAVNIK

za izdavača Stipo Lozić,

Naslovna strana: foto snimak Stipo Lozić,

grafička obrada: Mirko Gerstenhofer

Ilustracije: Dr. Asko Borić, Foto Ibro Korić i Stipo Lozić

Štampano u Štampariji i knjigoveznici

Travnik u 1000 primjeraka.

Štampanje završeno decembra 1961